

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ІВАНИЦЬКИЙ АНДРІЙ МИРОНОВИЧ

УДК 347.191.2 : 341.645.5

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В ПРАКТИЦІ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ**

спеціальність 081 Право
галузь знань Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань Право

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ А.М. Іваницький

Науковий керівник:
Черняк Олена Юріївна,
кандидат юридичних наук, доцент

Хмельницький – 2021

АНОТАЦІЯ

Іваницький А.М. Захист права власності юридичних осіб в практиці Європейського суду з прав людини. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова Хмельницької обласної ради, Хмельницький, 2021.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням цивільно–правового регулювання захисту права власності юридичних осіб через призму практики Європейського суду з прав людини, під час якого виокремлено та встановлено особливості, що характеризують такий захист, а також розроблено та сформульовано пропозицій щодо удосконалення національного цивільного законодавства України з метою підвищення ефективності захисту права власності юридичних осіб на національному рівні.

За результатами дисертаційного дослідження виокремлено конкретні ознаки неурядової організації, яким має відповідати юридична особа, яка звертається за захистом своїх цивільних прав до Європейського суду з прав людини, а саме: завдання та мета створення не повинні бути пов'язані з державним, публічним управлінням, вказаною юридичною особою не здійснюються функції державної влади, державного управління, публічного управління або їхньої частини, залежно від порядку створення це має бути юридична особа приватного права.

Удосконалено наукову ідею щодо необхідності приведення у відповідність та автентичності перекладу статті першої Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на українську мову та уточнення заголовку статті першої Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як «Захист права власності» в офіційному перекладі на українську мову.

Запропоновано авторську додаткову ознаку концепції «майна» – ефективність користування такого майна, проте яка виникає лише щодо майна юридичної особи. Така ознака пояснюється тим, що саме вказані суб'єкти використовують майно з необхідним рівнем забезпечення для досягнення певного необхідного та бажаного результату, прогнозованого ефекту, результативного

процесу, проєкту та, відповідно, за умови відсутності вказаного явища зазнають певних негативних наслідків на у вигляді зменшення обсягу діяльності або навіть припинення своєї діяльності.

Запропоновано авторську класифікацію форм захисту права власності юридичних осіб залежно від ієрархії юрисдикцій, а саме: виділено національну й міжнародну форму захисту, до останньої якої було віднесено захист, який здійснюються міжнародними установами, організаціями, членом яких є Україна, або безпосередньо, або через відповідні судові установи, в тому числі, Європейським судом з прав людини та окремо виділено щодо останнього специфічні ознаки як форми захисту права власності юридичних осіб: наднаціональність, найвища та остаточна юридична сила рішення, субсидіарність.

У дослідженні набуло подальшого розвитку класифікація способів захисту цивільних прав Європейським судом з прав людини та запропоновано такі критерії класифікації: за суб'єктивним складом заявників (особи, неурядові організації, зокрема юридичні особи, або групи осіб); за характером цивільних прав, що захищаються (майнові, немайнові права або майнові та немайнові права); залежно від характеру негативного впливу на цивільне право (правопорушення, протиправні дії держави, інших суб'єктів які не визнаються суб'єктами злочину чи адміністративного правопорушення).

Сформульована позиція, що здійснення юридичною особою права власності як окремого цивільного права та здійснення юридичною особою свого суб'єктивного цивільного права є рівнозначними за змістом та насиченням, адже в результаті такого здійснення потреба юридичної особи у матеріальних благах задовольняються через можливості, які виявляються саме під час здійснення такого суб'єктивного права власності, тобто, таке здійснення юридичною особою свого суб'єктивного права власності виражається як квінтесенція самого права власності.

У дисертаційній роботі доведено тотожність понять «обмеження права власності юридичних осіб» та «обмеження здійснення права власності юридичних осіб», зважаючи на те, що вони характеризують певні активні дії, поведінку через

запровадження певних дозволів, заборон, обмежень, які фактично ускладнюють здійснення юридичною особою свого суб'єктивного права власності, внаслідок звуження змісту та/або обсягу суб'єктивного права власності такої юридичної особи.

Зроблено висновок про те, що втручанням держави у право власності юридичних осіб в контексті практики Європейського суду з прав людини є поведінка, яка характеризується активними діями із звуження змісту та/або обсягу суб'єктивного права власності юридичної особи, та, як наслідок, обмеження здійснення права власності нею, що має відповідати межах правомірності такого втручання.

Обґрунтовано позицію щодо відповідності дій держави під час втручання у право власності юридичної особи межах правомірного втручання, зокрема, виокремлено та встановлено такі основні вимоги: законність, врахування інтересу суспільства та дотримання справедливої рівноваги.

Розкрито змістове насичення вимоги «законності», яка ставиться до меж правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб, яка має відповідати таким критеріям: доступності, чіткості та передбачуваності наслідків його застосування, а також закону, який знаходиться в основі такої вимоги, має відповідати принципу верховенства права.

Під час дослідження дістало подальшого розвитку наукова думка щодо неможливості формування конкретних та чітких критеріїв, які Європейський суд з прав людини бере до уваги під час здійснення оцінки та співвідношення приватного та суспільного інтересу в аспекті врахування «інтересу суспільства». Така вимога ставиться Європейським судом з прав людини до меж правомірного втручання у право власності юридичних осіб, зважаючи на те, що в кожному конкретному випадку беруться до уваги усі істотні та індивідуальні обставини фабули справи. Тому для Європейського суду з прав людини важливим є дослідження та врахування «інтересу суспільства» щоразу у межах нової справи.

Встановлено розуміння правової природи практики Європейського суду з прав людини як усталеної судової практики або прецеденту романо-германської

правової системи, адже Європейський суд з прав людини фактично здійснює динамічну правозастосовну та правоінтерпретаційну діяльність щодо положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в умовах сьогодення та з метою забезпечення однієї із цілей прийняття вказаного міжнародного договору – ефективний захист прав власності юридичної особи.

З'ясовано, що національна судова система та практика найвищих національних судових інстанцій, в особі Верховного Суду, у сфері захисту прав власності юридичних осіб рухається в напрямку ототожнення своєї практики як квазі–прецедентної, що характерно для практики Європейського суду з прав людини та, відповідно, Верховний Суд здійснює формування власної єдиної правозастосовної практики щодо таких категорій спорів, що, сприяє розвитку національної судової системи у напрямку проєвропейських стандартів, принципів та цінностей.

Запропоновано наукову позицію, що практика Європейського суду з прав людини має застосовуватись національними судами під час здійснення судочинства у справах щодо захисту прав власності юридичних осіб як невід'ємний елемент національного цивільного законодавства, шляхом звернення до змісту статті першої Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, правової позиції Європейського суду з прав людини щодо змісту статті першої Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та одночасного здійснення самостійного тлумачення норм статті першої Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, тим самим створюючи власне праворозуміння положення статті першої Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та розвиваючи національну судову практику.

Ключові слова: право власності, Європейський суд з прав людини, юридична особа, захист прав власності, неурядова організація, міжнародна форма захисту цивільних прав, майно, межі правомірного втручання, законність, інтерес суспільства, справедлива рівновага, національне цивільне законодавством

України, практика Європейського суду з прав людини, пілотні рішення Європейського суду з прав людини.

SUMMARY

Ivanytskyi A.M Protection of property rights of legal entities in the case law of the European Court of Human Rights. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 081 Law. – Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law of the Khmelnytskyi Regional Council, Khmelnytskyi, 2021.

The dissertation is a complex scientific research of civil law regulation of property rights of legal entities through the prism of the case law of the European Court of Human Rights, during which the characteristic features of such protection are identified and established, protection of property rights of legal entities at the national level.

According to the results of the dissertation research, specific features of a non-governmental organization to be met by a legal entity applying for protection of its civil rights to the European Court of Human Rights, namely: the goals and objectives of creation should not be related to public administration, this specified legal entity does not perform the functions of state power, public administration, public administration or part thereof, depending on the order of creation, it must be a legal entity of private law.

Improved the scientific idea of the need to harmonize and authenticate the translation of Article 1 of the Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms into Ukrainian and clarify the title of Article 1 of the Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as "Protection of property rights" in Ukrainian.

The author's additional feature of the concept of "property" is proposed, namely, the efficiency of use of such property, but which arises only in relation to the property of a legal entity. This feature is explained by the fact that these entities use property with the required level of security to achieve a certain necessary and desired result, projected effect, effective process, project and, accordingly, in the absence of this

phenomenon suffer certain negative consequences in the form of reduction activities or even termination of its activities.

The author's classification of forms of protection of property rights of legal entities depending on the hierarchy of jurisdictions is offered, namely: the national and international form of protection is allocated, to the last to which the protection carried out by the international institutions, the organizations of which Ukraine is a member, or directly or through corresponding judicial institutions, including the European Court of Human Rights and separately identified for the latter specific features as a form of protection of property rights of legal entities: supranationality, the highest and final legal force of the decision, subsidiarity.

The study further developed the classification of methods of protection of civil rights by the European Court of Human Rights and proposed the following classification criteria: by subject composition of applicants (persons, non-governmental organizations, including legal entities, or groups of persons); by the nature of the protected civil rights (property, non-property rights or property and non-property rights); depending on the nature of the negative impact on civil law (offenses, illegal actions of the state, other entities that are not recognized as subjects of crime or administrative offense).

The position is formulated that the exercise by a legal entity of the right of ownership as a separate civil right and the exercise by a legal entity of its subjective civil right are equivalent in content and saturation, after all, as a result of such implementation, the legal entity's need for material goods is met through opportunities that arise during the exercise of such a subjective right of ownership, so such exercise by a legal entity of its subjective right of ownership is expressed as the quintessence of ownership.

In the dissertation work the identity of concepts «restriction of the property right of legal entities» and «restriction of realization of the property right of legal entities» is proved and given that they characterize certain active actions, behavior due to the introduction of certain permits, prohibitions, restrictions that actually complicate the

implementation of legal entity its subjective property right, due to the narrowing of the content and / or scope of the subjective property right of such legal entity.

It is concluded that state interference in the property rights of legal entities in the context of the case law of the European Court of Human Rights is a behavior characterized by active actions to narrow the content and / or scope of subjective property rights of legal entities and, as a consequence, limit property rights, which must meet the limits of the legality of such interference.

The position on the compliance of state actions during the interference with the property rights of a legal entity with the limits of lawful interference is substantiated, in particular, the following basic requirements are singled out and established: legality, consideration of public interest and fair balance.

The content of the requirement of «legality», which refers to the limits of lawful interference of the state in the property rights of legal entities, which must meet the following criteria: accessibility, clarity and predictability of its consequences, as well as the law underlying such a requirement, must meet the principle rule of law.

During the study, the scientific opinion on the impossibility of forming specific and clear criteria, which the European Court of Human Rights takes into account when assessing and the balance of private and public interest in terms of taking into account the «public interest», was further developed. This requirement is set by the European Court of Human Rights to the extent of lawful interference with the property rights of legal persons, given that in each case all significant and individual circumstances of the plot of the case are taken into account. Therefore, it is important for the European Court of Human Rights to study and take into account the «public interest» in each new case.

There is an understanding of the legal nature of the case law of the European Court of Human Rights as a well-established case law or a precedent of the Romano-Germanic legal system, as the European Court of Human Rights actually carries out dynamic law enforcement and interpretative work on the Convention for the Protection of Human Rights in order to ensure one of the purposes of the adoption of this international agreement – the effective protection of property rights of legal entities.

It was found that the national judicial system and the practice of the highest national courts, represented by the Supreme Court, in the field of protection of property rights of legal entities is moving towards identifying their practice as quasi-precedent, which is characteristic of the case law of the European Court of Human Rights, as a result, the Supreme Court forms its own unified law enforcement practice for such categories of disputes, which contributes to the development of the national judicial system towards pro-European standards, principles and values.

The scientific position is proposed that the case law of the European Court of Human Rights should be applied by national courts in proceedings on protection of property rights of legal entities as an integral part of national civil law, by referring to Article 1 of the Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and fundamental freedoms, the legal position of the European Court of Human Rights on the content of Article 1 of the Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the simultaneous interpretation of Article 1 of the Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The scientific position is proposed that the case law of the European Court of Human Rights should be applied by national courts in proceedings on protection of property rights of legal entities as an integral part of national civil law, by referring to Article 1 of the Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and fundamental freedoms, the legal position of the European Court of Human Rights on the content of Article 1 of the Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the simultaneous interpretation of Article 1 of the Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, thereby creating one's own legal understanding of the provisions of Article 1 of the Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and developing national case law.

Keywords: *property rights, European Court of Human Rights, legal entity, protection of property rights, non-governmental organization, international form of protection of civil rights, property, limits of lawful interference, legality, public interest,*

fair balance, national civil law of Ukraine, case law of the European Court of Human Rights, pilot decisions of the European Court of Human Rights.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Іваницький А. М. Правова природа майна юридичних осіб у розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2018. Т. 29 (68). № 2. С. 25–29.

2. Іваницький А. М. Справедлива рівновага як критерій правомірності втручання у право власності юридичних осіб в практиці Європейського суду з прав людини. *Альманах міжнародного права*. 2018. № 20. С. 33–40.

3. Іваницький А. М. Правомірне втручання у право власності юридичних осіб в практиці Європейського суду з прав людини. *Порівняльно–аналітичне право*. 2018. № 2. С. 79–82.

4. Іваницький А. М. Юридична особа як суб'єкт звернення до Європейського суду з прав людини. *Правова позиція*. 2020. № 2 (27). С. 147–151.

5. Andrii Ivanytskyi, Olena Cherniak. Appeal to the European Court of Human Rights as a form of protection of civil rights. *Visegrad journal on human rights*. 2020. № 2 (Vol. 3). P. 42–48.

6. Іваницький А. Значення практики Європейського суду з прав людини для вдосконалення національного цивільного законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6 (292). С. 24–28.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Іваницький А. Ознаки та зміст правомірності втручання у право власності юридичних осіб за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики* : матеріали міжнародної науково–практичної конференції в 2–х томах (Київ, 18 травня 2018 р.). Київ, 2018. Том 2. С. 31–32.

8. Іваницький А. М. Концепція «майна» юридичних осіб в розумінні статті 1 Першого протоколу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Міжнародне право: de lege praeterita, instante, futura* : матеріали VII Міжнародної науково–практичної конференції (Одеса, 8 грудня 2017 р.). Одеса, 2017. С. 175-178.

9. Іваницький А. М. Правова характеристика захисту власності юридичних осіб в практиці Європейського суду з прав людини. *Актуальні проблеми юридичної науки* : збірник тез Міжнародної наукової конференції «Сімнадцять осінні юридичні читання» (Хмельницький, 19–20 жовтня 2018 р.). Хмельницький, 2018. Частина друга. С. 43–45.

10. Іваницький А. М. Правова характеристика майна юридичних осіб в практиці Європейського суду з прав людини. *Право: історія, теорія, практика* : матеріали міжнародної науково–практичної конференції (Харків, 22–23 лютого 2018 р.). Херсон, 2018. С. 9–13.

11. Іваницький А. М. Способи захисту права власності Європейським судом з прав людини. *Юридична наука в XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень* : тези доповідей міжнародної науково–практичної конференції (Запоріжжя, 8–9 травня 2020 р.). Запоріжжя, 2020. С. 47–50.

12. Іваницький А. М. Врахування «інтересу суспільства» під час дотримання меж правомірного втручання у право власності юридичних осіб в практиці Європейського суду з прав людини. *Актуальні проблеми юридичної науки* : збірник тез Міжнародної науково–практичної конференції «Дев'ятнадцять осінні юридичні читання» (Хмельницький, 23 жовтня 2020 року). Хмельницький, 2020. С. 160–163.

13. Іваницький А. М. Проблематика виконання пілотних рішень Європейського суду з прав людини. *Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук* : збірник матеріалів IV Міжнародної науково–практичної конференції (Луцьк, 15 грудня 2020 року). Луцьк, 2020. С. 106–108.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	13
ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ	28
1.1. Право власності юридичних осіб в практиці Європейського суду з прав людини	28
1.1.1. <i>Юридична особа як суб'єкт звернення до Європейського суду з прав людини за захистом права власності .....</i>	<i>28</i>
1.1.2. <i>Зіставлення понять «право власності» та «майно» в практиці Європейського суду з прав людини .....</i>	<i>39</i>
1.2. Захист права власності юридичних осіб Європейським судом з прав людини	70
1.2.1. <i>Звернення до Європейського суду з прав людини як форма захисту цивільних прав .....</i>	<i>70</i>
1.2.2. <i>Способи захисту права власності Європейським судом з прав людини .....</i>	<i>81</i>
Висновки до Розділу 1	93
РОЗДІЛ 2. МЕЖІ ПРАВОМІРНОГО ВТРУЧАННЯ ДЕРЖАВИ У ПРАВО ВЛАСНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ	98
2.1. Поняття та значення меж правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб як обмеження здійснення такого цивільного права	98
2.2. Законність правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб	120
2.3. Врахування «інтересу суспільства» при встановленні меж правомірного втручання державою у право власності юридичних осіб	131
2.4. Справедлива рівновага як межа правомірного втручання державою в право власності юридичних осіб	141
Висновки до Розділу 2	157
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ЗАСОБУ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ	160
3.1. Значення практики Суду та її місце у національному цивільному законодавстві України в сфері захисту права власності юридичних осіб	160
3.2. Значення практики Суду у сфері захисту права власності юридичних осіб для забезпечення розвитку національної судової системи	186
Висновки до Розділу 3	213
ВИСНОВКИ	216
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	222
ДОДАТКИ	261

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВП ВС – Велика Палата Верховного Суду;

ГК України – Господарський кодекс України від 16.01.2003 року;

Закон про виконання практики Суду – Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 року;

Конвенція – Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 року;

Протокол до Конвенції – Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952 року;

Суд – Європейський суд з прав людини ;

ЦК України – Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року;

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 року

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Зовнішньодержавний проєвропейський орієнтир та поступова інтеграція в єдиний загальноєвропейський правовий простір вимагає від України постійного дотримання, гарантування та захисту основоположних прав та свобод не лише фізичних, а й юридичних осіб, захист прав, свобод та інтересів яких обмежується, як правило, національною правовою системою та законодавством України. Проте розвиток правової системи держави, її внутрішньої економіки напряду пов'язаний із ефективністю таких механізмів як всередині держави, так і фактичного закріплення вказаних процесів на міжнародному або конвенційному рівні, як невід'ємних елементів захисту цивільних прав юридичних осіб, адже саме останні перебувають у неоднаковому становищі порівняно з фізичними особами щодо переліку гарантій захисту їхніх основних прав та інтересів.

У цьому аспекті захист права власності юридичних осіб має суттєве значення, адже вказане цивільне право наділене особливою цінністю в загальносупільному значенні, має виняткове значення для державотворення в цілому та його багатогранність відіграє для юридичної особи комплексний характер як економічна, соціальна, політична та правова категорія. Право власності є системою правових норм, якими визначено зміст та обсяг правомочностей юридичної особи–власника, межі й обмеження їх здійснення, правовий режим об'єктів права власності, правові форми, способи та засоби захисту права власності юридичних осіб.

Проте якщо у вітчизняному цивільному законодавстві право власності юридичних осіб та його захист знайшли своє закріплення в кодифікованих актах, то Конвенція, яка гарантує захист прав та основоположних свобод не лише фізичних осіб, не містять жодної згадки щодо захисту права власності або інших прав на майно, такий припис лише з певним часом був доповнений у статті першій Протоколу до Конвенції [311], що жодним чином не применшує

важливість та необхідність дотримання Україною міжнародних зобов'язань щодо захисту права власності юридичних осіб.

Водночас, єдиним провідним наднаціональним органом правосуддя, ефективною інституцією та ядром європейського механізму щодо захисту права власності юридичних осіб є Суд, юрисдикцію якого Україна визнала ратифікувавши 17.07.1997 року Конвенцію, відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції»[311] від 17.07.1997 року, а також здійснила ратифікацію положень Конвенції та Протоколу до Конвенції, що стало наслідком до визнання останніх, у силу до статті 9 Конституції України [232], частиною національного законодавства України. Як наслідок, Суд, окрім захисту права юридичних осіб на справедливий суд, політичних прав тощо, розглядає справи, які стосуються захисту права власності, в тому числі юридичних осіб, що становить понад 10 % від загальної кількості прийнятих рішень за 2019 рік (щодо України ухвалено 10 рішень з 131 загалом) [101].

Проте практична реалізація положень статті першої Протоколу до Конвенції щодо юридичних осіб має як низку особливостей, так і низку теоретичних і практичних питань, зокрема, термінологічне розходження, що стосується юридичних осіб, адже в самій Конвенції використовується термін «особи і неурядові організації» («*persons and non-governmental organizations*»), а в статті першій Протоколу до Конвенції – «фізичні і юридичні особи» («*natural or legal person*»), штучності поєднання вказаних правових відношень та різного наповнення змісту понять у вказаній статті (наприклад, «майно» та «власність» тощо), відсутності пропорційних правових еквівалентів понять, які закріплені в положенні вказаної статті (наприклад, «неурядова організація», «справедлива сатисфакція», «межі правомірного втручання» тощо) в національному законодавстві України. Також вказана специфіка стосується практичних питань про те, хто може діяти від імені юридичної особи при зверненні зі скаргою до Суду, як зіставляються права юридичної особи і права його учасників

(акціонерів), чи може бути розглянута скарга юридичної особи, яка була ліквідована на момент розгляду скарги Судом. Також, наявна не вирішена практична проблема застосування національними судами України практики Суду під час розгляду справ, пов'язаних із захистом права власності юридичних осіб, зокрема застосовність рішень Суду, ухвалених проти інших держав, прецедентний характер таких рішень, обов'язковість їх врахування судами у вирішенні конкретних спорів тощо.

Окрім іншого, видається за можливе попередньо зауважити, що результати діяльності Суду, а саме його практика, яка сформована на основі застосування положень статті першої Протоколу до Конвенції, формує власні своєрідні способи захисту права власності юридичних осіб, є засобом захисту права власності юридичних осіб, забезпечує межі правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб, звернення до Суду визначається як форма захисту права власності юридичних осіб, така практика Суду встановлює для майна певні специфічні ознаки, які притаманні лише юридичним особам–власникам, трактує розуміння юридичних осіб–заявників з метою, викладеною в Конвенції, як неурядових організацій тощо.

Вказані особливості застосування положень Конвенції та статті першої Протоколу до Конвенції стосовно юридичних осіб, крізь призму практику Суду уособлює невід'ємну частину актуальності такого дослідження та її очевидну важливість з погляду доктрини.

Проблематику захисту цивільних прав досліджували О. В. Бігняк, Ю. В. Білоусов, Т. В. Бондар, В. В. Болгова, С. О. Бородовський, В. В. Бутнєв, І. В. Венедиктова, М. К. Воробйов, С. Д. Гринько, В. В. Дунаєв, Ю. В. Желіховська, О. О. Кармаза, О. В. Лаврін, О. І. Мацегорін, О. О. Панасюк, Г. О. Свердлик, Р. О. Стефанчук, М. О. Стефанчук, Л. Л. Стецюк, О. І. Угриновська.

У юридичній літературі наявні наукові праці, в яких приділена увага захисту права власності, таких науковців: О. В. Дзера, А. С. Довгерт, В. П. Камишанський, О. М. Клименко, Н. С. Кузнєцова, Р. А. Майданик,

Т. М. Нешатаєва, Ю. Д. Притика, І. В. Спасибо–Фатєєва, В. В. Старженецький, А. П. Фоков, Є. О. Харитонов, С. І. Шимон та інші.

Окрім іншого, такі дослідники, як: Г. В. Анікіна, Н. Є. Блажівська, С. І. Бурденюк, Н. Г. Горобець, О. С. Данелія, Т. І. Дудаш, А. В. Зеліско, Б. П. Карнаух, М. Карс–Фріск, О. М. Клименко, В. П. Кононенко, В. В. Комаров, І. Ю. Крєтова, Н. М. Ліпкіна, Х. В. Майкут, В. І. Манукян, В. Є. Мармазов, О. А. Мірошніченко, К. Г. Некіт, Д. В. Новіков, В. П. Паліюк, П. М. Рабінович, Я. М. Романюк, М. О. Рожкова, Р. Б. Сабодаш, М. де Сальвіа, Т. І. Фулей, О. Ю. Черняк, С. Д. Гринько, С. В. Шевчук, А. А. Яковлєв здійснювали наукові розвідки у сфері захисту права власності через призму практики Суду.

Водночас поодинокими є саме дисертаційні роботи, які пов'язані із дослідженням захисту права власності в практиці Суду. Станом на сьогодні такими науковими роботами є дисертація Н. Г. Горобець на тему: «Захист права власності в практиці Європейського суду з прав людини» [156] та Д. В. Новікова на тему: «Захист права власності Європейським судом з прав людини: досвід для правової системи та судової практики України» [276]. Якщо Н. Г. Горобець у своїй роботі приділяє увагу комплексному теоретико–правовому аналізу міжнародно–правових аспектів захисту права власності в практиці Суду, то Д. В. Новіков концентрує свою увагу на дослідженні загальних засад та гарантій захисту права власності у практиці Суду. Проте в межах вказаних наукових праць було приділено увагу дослідженню захисту права власності загалом, при цьому не було виокремлено та досліджено специфіку та особливості форми, способів та засобів захисту права власності юридичних осіб у практиці Суду, не охарактеризовано специфіку юридичної особи як суб'єкта права власності відповідно до положення Конвенції та, як наслідок, не встановлено ознаки, яким повинна відповідати юридична особа, щоб відповідати умовам «неурядової організації» в розумінні положень Конвенції для захисту її права власності Судом, а також, окрім іншого, було залишено без уваги дослідження окремих, притаманних лише для юридичної особи–власника ознак «майна».

Поміж іншого, варто зауважити про дисертацію Н. Є. Блажівської на тему: «Теоретико–методологічні та прикладні засади застосування практики ЄСПЛ при захисті майнових прав» [118]. Необхідно взяти до уваги, що Н. Є. Блажівська піддавала науковому розгляду у вказаній роботі застосування практики Суду під час захисту всіх, передбачених положенням Конвенції та Протоколів до неї майнових прав, визначаючи «право власності» лише як один із видів майнових прав та не здійснювала конкретизації при цьому суб'єкта, який підлягає такому захисту та, як наслідок, відсутні результати обстеження особливостей захисту права власності юридичної особи, а також науковець утрималась від аналізу та зіставлень понять «право власності» та «майно» в практиці Суду, характеристики звернення до Суду як форми захисту прав, зокрема права власності, виділення як окремої вимоги до правомірного втручання врахування «інтересу суспільства», дослідження значення практики Суду для забезпечення розвитку національної судової системи та проблематики виконання пілотних рішень Суду, що було здійснено в роботі здобувача.

Окрім вказаних досліджень, на не меншу увагу заслуговує дисертація О. С. Данелія на тему: «Правосуб'єктність юридичної особи як суб'єкта Європейського суду з прав людини» [165]. У вказаному дослідженні О. С. Данелія надає власне авторське визначення юридичній особі як суб'єкту звернення до Суду як «неурядової організації». Проте у вказаній дисертації проблематиці захисту саме права власності юридичних осіб, через призму практики Суду приділено увагу лише у межах одного підрозділу, який має назву «Захист економічних прав юридичної особи в Європейському суді з прав людини», що призводить до виникнення сумніву щодо всебічного дослідження вказаної проблематики в межах такого підрозділу дисертації.

Отже, вищезазначене свідчить про те, що вказані кваліфікаційні наукові праці порушували проблематику загальних чи окремих аспектів захисту прав власності, частково навіть і щодо юридичних осіб. Проте станом на сьогодні відсутні комплексні та самостійні наукові дослідження захисту права власності юридичних осіб у практиці Суду у форматі дисертації, а тому існує очевидна

необхідність ґрунтовного наукового аналізу захисту права власності юридичних осіб у практиці Суду, зокрема підстав, способів та форм захисту права власності юридичних осіб, характеристики меж правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб в аспекті практики Суду, дослідження впливу вказаної практики Суду як засобу захисту цивільних прав на формування національної концепції правової охорони та захисту права власності юридичних осіб, а також розроблення пропозицій та рекомендацій з питань удосконалення національного цивільного законодавства щодо захисту права власності юридичних осіб.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до планів науково–дослідної роботи кафедри міжнародного та європейського права на 2015-2020 роки «Правове забезпечення розбудови сталої демократії в контексті взаємодії національного, європейського та міжнародних правопорядків», кафедри цивільного права та процесу на 2013–2017 роки «Удосконалення механізму правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» та на 2017–2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» на 2013–2016 роки (державний реєстраційний номер 0108U008927) та на 2017–2026 роки (державний реєстраційний номер 0117U000103).

Тема дисертації затверджена (протокол № 3 від «30» жовтня 2017 року) та уточнена (протокол № 9 від «27» травня 2020 року) вченою радою Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова.

Мета і завдання дослідження. Метою є комплексне наукове дослідження цивільно–правового регулювання захисту права власності юридичних осіб через призму практики Суду, виокремлення та встановлення характеризуючих

особливостей такого захисту, а також розроблення та формулювання пропозицій щодо вдосконалення національного цивільного законодавства України з метою підвищення ефективності захисту права власності юридичних осіб на національному рівні.

Досягнення вищезазначеної мети зумовлює постановку таких завдань:

- охарактеризувати право власності юридичних осіб у практиці Суду;
- сформулювати складові захисту права власності юридичних осіб, який здійснюється Судом;
- розкрити межі правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб, які сформовані практикою Суду як обмеження здійснення такого цивільного права;
- виявити особливості вимоги «законності» під час втручання держави у право власності юридичних осіб;
- дослідити врахування «інтересу суспільства» як вимоги межі правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб;
- здійснити аналіз вимоги «справедливої рівноваги» під час втручання держави у право власності юридичних осіб;
- визначити правову природу практики Суду та її місце в національному цивільному законодавстві України;
- встановити значення практики Суду для забезпечення розвитку національної судової системи та дослідити проблематику виконання пілотних рішень Суду;
- розробити пропозицій та рекомендації щодо вдосконалення національного цивільного законодавства України з метою підвищення ефективності захисту права власності юридичних осіб на державному рівні.

Об'єктом дослідження є цивільні правовідносини, що виникають під час захисту права власності юридичних осіб Судом.

Предметом дослідження є захист права власності юридичних осіб у практиці Суду.

Методи дослідження. У дисертаційній роботі використано комплекс загальнофілософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Були використані методи формально–логічного (догматичного), системного–структурного, порівняльно–правового та логіко–правового аналізу, дедукції, індукції, які дозволили визначити особливості захисту права власності юридичних осіб у практиці Суду.

За допомогою *формально–логічного* методу розкрито розуміння права власності юридичних осіб у практиці Суду, правову та фактичну підставу захисту права власності юридичних осіб Судом, характеристику меж правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб у практиці Суду (*підрозділи 1.1, 1.2, 2.1–2.4*).

Методи *дедукції* та *індукції* дозволили охарактеризувати теорії, концепції, наукові положення щодо форм та способів захисту права власності юридичних осіб як цивільного права Судом, а також правової природи практики Суду та її місце в національному цивільному законодавстві України (*підрозділи 1.1, 1.2, 3.1, 3.2*). *Системно–структурний* метод було використано під час розробки класифікації форми захисту цивільних та віднесення до однієї із форм звернення до Суду, а також класифікації способів захисту таких цивільних прав, які здійснюються Судом (*підрозділ 1.2*). *Порівняльно–правовий* метод застосовувався під час аналізу понять право власності та майно у практиці Суду та змістового насичення вказаних понять у різних правових системах (*підрозділ 1.1*). *Логіко–правовий* метод дозволив виявити прогалини та недоліки чинному національному цивільному законодавства України та запропонувати механізми їх усунення (*підрозділи 1.1, 1.2, 2.1–2.4, 3.1–3.2*).

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертація є першою у вітчизняній доктрині цивільного права системною науковою роботою з вивчення теоретичних та практичних проблем захисту права власності юридичних осіб у практиці Суду.

Конкретними результатами наукового дослідження, що містять наукову новизну, слід визнати такі:

уперше:

1) виокремлено конкретні ознаки неурядової організації, котрим повинна відповідати юридична особа, яка звертається за захистом своїх цивільних прав до Суду, а саме: завдання та мета створення не повинні бути пов'язані з державним, публічним управлінням, вказаною юридичною особою не здійснюються функції державної влади, державного управління, публічного управління або їхньої частини, залежно від порядку створення це має бути юридична особа приватного права;

2) запропоновано класифікацію форм захисту права власності юридичних осіб залежно від ієрархії юрисдикцій, а саме: виділено національну та міжнародну форму захисту, до якої було віднесено захист, який здійснюються міжнародними установами, організаціями, членом яких є Україна (або безпосередньо, або через відповідні судові установи), в тому числі Судом, та окремо виділено щодо Суду специфічні ознаки як форми захисту права власності юридичних осіб – наднаціональність, найвища та остаточна юридична сила рішення, субсидіарність;

3) доведено тотожність понять «обмеження права власності юридичних осіб» та «обмеження здійснення права власності юридичних осіб», зважаючи на те, що вони характеризують певні активні дії, поведінку через запровадження певних дозволів, заборон, обмежень, які фактично ускладнюють здійснення юридичною особою свого суб'єктивного права власності, внаслідок звуження змісту та/або обсягу суб'єктивного права власності такої юридичної особи;

4) встановлено, що втручанням держави у право власності юридичних осіб у контексті практики Суду є поведінка, яка характеризується активними діями із звуження змісту та/або обсягу суб'єктивного права власності юридичної особи, та, як наслідок, обмеження здійснення права власності нею, що повинно відповідати межах правомірності такого втручання;

5) обґрунтовано, що практика Суду повинна застосовуватись національними судами під час здійснення судочинства у справах щодо захисту прав власності юридичних осіб як невід'ємний елемент національного цивільного законодавства, шляхом звернення до змісту статті першої Протоколу до Конвенції, правової

позиції Судом щодо змісту статті першої Протоколу до Конвенції та одночасного здійснення самостійного тлумачення норм статті першої Протоколу до Конвенції, тим самим створюючи власне праворозуміння положення статті першої Протоколу до Конвенції та розвиваючи національну судову практику;

удосконалено:

6) наукову ідею щодо необхідності приведення у відповідність та автентичність перекладу статті першої Протоколу до Конвенції українською мовою та уточнення заголовку статті першої Протоколу до Конвенції як «Захист права власності» в офіційному перекладі українською мовою;

7) концепцію «майна» шляхом виділення додаткової ознаки, а саме ефективність користування такого майна, проте яка виникає лише щодо майна юридичної особи. Така ознака пояснюється тим, що саме вказані суб'єкти використовують майно з необхідним рівнем забезпечення для досягнення певного необхідного та бажаного результату, прогнозованого ефекту, результативного процесу, проекту та відповідно за умови відсутності вказаного явища зазнають певних негативних наслідків у вигляді зменшення обсягу діяльності або навіть припинення своєї діяльності;

8) позицію щодо відповідності дій держави під час втручання у право власності юридичної особи межах правомірного втручання, зокрема виокремлено та встановлено такі основні вимоги: законність, врахування інтересу суспільства та дотримання справедливої рівноваги;

9) положення, що національна судова система та практика найвищих національних судових інстанції в особі Верховного Суду, у сфері захисту прав власності юридичних осіб рухається в напрямку ототожнення своєї практики як квазіпрецедентної, що характерно для практики Суду, та відповідно Верховний Суд здійснює формування власної єдиної правозастосовчої практики щодо таких категорій спорів, що, сприяє розвитку національної судової системи в напрямку проєвропейських стандартів, принципів та цінностей;

набуло подальшого розвитку:

10) класифікація способів захисту цивільних прав Судом. Зокрема запропоновано такі критерії класифікації: *за суб'єктним складом заявників* (особи, неурядові організації, зокрема юридичні особи або групи осіб); *за характером цивільних прав, що захищаються* (майнові, немайнові права або майнові та немайнові права); *залежно від характеру негативного впливу на цивільне право* (правопорушення, протиправні дії держави, інших суб'єктів, які не визнаються суб'єктами злочину чи адміністративного правопорушення);

11) змістове насичення вимоги «законності», яка ставиться до меж правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб, яка повинна відповідати таким критеріям: доступності, чіткості та передбачуваності наслідків його застосування, а також закону, який лежить в основі такої вимоги, повинен відповідати принципу верховенства права;

12) наукова думка щодо неможливості формування конкретних та чітких критеріїв, які Суд бере до уваги під час здійснення оцінки та зіставлення приватного й суспільного інтересу в аспекті врахування «інтересу суспільства». Така вимога ставиться Судом до меж правомірного втручання у право власності юридичних осіб, зважаючи на те, що в кожному конкретному випадку беруться до уваги всі істотні та індивідуальні обставини фабули справи. Тому для Суду важливим є дослідження та врахування «інтересу суспільства» щоразу в межах нової справи;

13) розуміння правової природи практики Суду як усталеної судової практики або прецеденту романо–германської правової системи, адже Суд фактично здійснює динамічну правозастосовну та правоінтерпретаційну діяльність щодо положень Конвенції в умовах сьогодення та з метою забезпечення однієї із мети прийняття вказаного міжнародного договору – ефективний захист прав власності юридичної особи;

14) позиція, що здійснення юридичною особою права власності як окремого цивільного права та здійснення юридичною особою свого суб'єктивного цивільного права є рівнозначними за змістом та насиченням, адже в результаті такого здійснення потреба юридичної особи в матеріальних благах

задовольняються через можливості, які виявляються саме під час здійснення такого суб'єктивного права власності, тобто таке здійснення юридичною особою свого суб'єктивного права власності виражається як квінтесенція самого права власності.

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані в дисертації положення, висновки і пропозиції, можуть бути використані:

– у науково–дослідній сфері – для подальшого вивчення проблем, пов'язаних із захистом права власності юридичних осіб у практиці Суду;

– у правотворчості – з метою вдосконалення норм національного цивільного законодавства України;

– у правозастосуванні – результати дослідження можуть сприяти вдосконаленню процесуального розгляду та застосування судами положення Протоколу до Конвенції та практики Суду для ефективного захисту права власності юридичних осіб;

– у навчальному процесі – під час викладання дисциплін «Цивільне право України», «Цивільне процесуальне право України», «Конвенційний захист цивільних прав», «Розгляд справ Європейським судом з прав людини», «Застосування стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод», а також для підготовки підручників, посібників, практикумів та іншої додаткової навчальної літератури для студентів, аспірантів, викладачів (*Акт про реалізацію результатів наукових досліджень від 10 вересня 2020 року*) (Додаток Б).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною завершеною науковою роботою, підготовленою шляхом особистого дослідження положень вітчизняного та міжнародного законодавства, наукової та навчальної літератури, міжнародного досвіду, а також аналізу практики Суду. Для аргументації окремих положень та як підґрунтя наукової дискусії використано положення праць інших науковців, на які зроблено відповідні посилання.

У науковій статті «Звернення до Європейського суду з прав людини як форма захисту цивільних прав» (Andrii Ivanytskyi, Olena Cherniak. Appeal to the

European Court of Human Rights as a form of protection of civil rights. *Visegrad journal on human rights*. 2020. № 2 (Vol. 3). P. 42–48), опублікованій у співавторстві з О. Ю. Черняк, особистий внесок здобувача полягає у формуванні авторської класифікації форм захисту цивільних прав, критерієм якого виступила ієрархія юрисдикцій, як наслідок, виділено національну та міжнародну форму захисту цивільних прав та до останньої віднесено відповідно захист, який здійснюються міжнародними установами, організаціями, членом яких є України (або безпосередньо, або через відповідні судові установи) в тому числі Судом. Вказаний внесок здобувача становить 80 % змісту статті. У дисертації співавтора результати спільних робіт не використовувались.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення й теоретичні висновки, на яких ґрунтується дисертація, а також рекомендації щодо вдосконалення національного законодавства, обговорювалися на засіданнях кафедр міжнародного та європейського права, цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, а також оприлюднено в тезах здобувача на науково–практичних конференціях, а саме: VII Міжнародної науково–практичної конференції «*Міжнародне право: de lege praeterita, instante, futura*» (Одеса, 8 грудня 2017 р.); Міжнародної науково–практичної конференції «*Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики*» (Київ, 18 травня 2018 р.); Міжнародної наукової конференції «*Сімнадцять осінніх юридичних читань*» (Хмельницький, 19–20 жовтня 2018 р.); міжнародної науково–практичної конференції «*Право: історія, теорія, практика*» (Харків, 22–23 лютого 2018 р.); Міжнародної науково–практичної конференції «*Юридична наука в XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень*» (Запоріжжя, 8–9 травня 2020 р.); Міжнародної науково–практичної конференції «*Дев'ятнадцять осінніх юридичних читань*» (Хмельницький, 23 жовтня 2020 р.); IV Міжнародної науково–практичної конференції молодих учених, студентів та аспірантів «*Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук*» (Луцьк, 15 грудня 2020 року).

Публікації. Основні результати дисертації, висновки та пропозиції знайшли відображення у 13 наукових працях, у тому числі 5 статей – у наукових фахових для юридичних наук виданнях України, 3 з яких – у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних (Index Copernicus International), 1 стаття – в періодичному науковому виданні іншої держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію здобувача (Visegrad journal on human rights, Словаччина), 7 тез наукових доповідей – у збірниках матеріалів всеукраїнських і міжнародних науково–практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, які охоплюють вісім підрозділів та чотири параграфи, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертаційного дослідження становить 274 сторінки, із них 202 сторінки основного тексту. Список використаних джерел складає 384 найменування. Додатки викладено на 14 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРТИТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

1.1. Право власності юридичних осіб в практиці Європейського суду з прав людини

1.1.1. Юридична особа як суб'єкт звернення до Європейського суду з прав людини за захистом права власності

Основоположним принципом, який регулює суб'єктивну сторону права власності, є принцип рівноправності – всі особи мають рівні юридичні можливості, ніхто не може піддаватися дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин (стаття чотирнадцята Конвенції) [228].

Водночас необхідно звернути увагу, що суб'єктами, які користуються захистом прав людини, є не тільки фізичні особи, адже Конвенція є «живим» правовим інструментом, який повинен тлумачитися у світлі сучасних умов [64].

У зв'язку з цим, варто наголосити, що стаття перша Протоколу до Конвенції є однією зі статей Конвенції, яка захищає юридичних осіб, а саме закріплює правову можливість захисту права власності юридичних осіб.

Згідно зі статтею першою Протоколу до Конвенції [321], яка має назву «Захист власності»: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.»

Отже, відповідно до вищезазначеної статті чотирнадцятої Конвенції та базуючись на статті першій Протоколу до Конвенції, юридичні особи мають аналогічні права, правомочності щодо власного майна, режим права власності, який поширюється на фізичних осіб, однаково поширюється і на перших.

Якщо говорити про суб'єктний склад заявників до Суду, то, виходячи зі змісту статті 34 Конвенції, юридичні особи можуть бути заявниками, лише будучи у статусі неурядових організацій, тобто юридичні особи публічного права, а саме, державні, урядові підприємства, установи, організації позбавлені права звертатись до суду за захистом свого порушеного права. Дія Конвенції на таких юридичних осіб не поширюється.

Водночас варто зауважити, що за певних обставин, якщо навіть юридична особа формально є публічною, вона може розглядатись як особа приватного права в розумінні Конвенції, але лише за умови, якщо її діяльність та мета не дозволяють визначити її як юридичну особу публічного права, яка діє в інтересах державного управління [73].

На думку Суду, юридичні особи публічного права, наприклад, публічні корпорації та урядові організації, будуть вважатись такими, що мають статус неурядових організацій, але за умови, що останні є абсолютно незалежними від волі держави, не виконуються функції державного управління та першочергово не були створені для досягнення певної державно–публічної мети. Водночас вказані випадки є винятком із загального правила, яке міститься у статті 34 Конвенції.

Варто відмітити, що Суд під час розгляду заяв, самостійно визначає, чи може бути заявник визнаний неурядовою організацією. Так, у справі «Антільська комуна проти Франції» (*The Municipal Section Antilly v. France*) [74], досліджуючи питання, чи може визнаватись комуна неурядовою організацією відповідно до умов Конвенції, Суд звернув увагу, що одним із призначень створення комуни є участь в управлінні колективним майном і правами її жителів. Тому Суд визнав, що комуна є юридичною особою публічного права, яка здійснює частину державної влади та повинна бути визначена як урядова організація, в цілях статті 34 Конвенції.

Натомість у справі «Святі Чоловічі Монастирі проти Греції» (*The Holy Monasteries v. Greece*) [73] Суд визнав, що монастир не може бути визнаний урядовою організацією з метою статті 34 Конвенції, оскільки його завдання духовні, а не пов'язані з метою державного управління.

Поміж іншого, зазначаємо, що деякі науковці [104, с. 49] схиляються до позиції, що стаття 34 Конвенції не визнає чітко коло організації, які можуть підпадати під поняття «неурядові організації». Водночас Суд у своїй практиці здійснив необхідні та важливі уточнення та зазначив, що «неурядові організації» – це будь-які організації, які не здійснюють владних повноважень (публічних функцій) і не є державами.

Водночас зазначаємо, що поняття «юридичної особи», відповідно до положення ЦК України [370] – це організація, створена та зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді.

Юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом.

Товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі в цьому товаристві. Товариство може бути створено однією особою, якщо інше не встановлено законом. Товариства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі.

Установою є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна. Особливості правового статусу окремих видів установ встановлюються законом.

Вітчизняне законодавство закріплює, що залежно від порядку створення юридичних осіб, останні поділяються на юридичних осіб публічного права (державні підприємства, установи, організації тощо) та юридичних осіб приватного права (всі інші юридичні особи, які створюються не державою, її органами, як правило, для отримання прибутку).

Нормативно–правовими підставами виділення й систематизації юридичних осіб публічного і приватного права стали положення статті 81 ЦК України [370]. Водночас поділ на юридичних осіб публічного права і юридичних осіб приватного права відбувається залежно від порядку їх створення. Юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів або на підставі модельного статуту в порядку, визначеному законом. Юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування.

Водночас, на думку Л. Ю. Снісаренко [342], законодавцем зміст поняття «створення» визначений недостатньо коректно, оскільки установчі документи є не підставою створення, а підставою діяльності юридичної особи, як публічного, так і приватного права. Так, державні підприємства, які, виходячи зі змісту статті 81 ЦК України, повинні бути віднесені до юридичних осіб публічного права, створюються на підставі розпорядчого акту, а діють на підставі статутів (установчих документів), які затверджуються тим самим розпорядчим актом.

Крім того, формальне створення на підставі розпорядчого акта не завжди визначає реалізацію публічних інтересів у діяльності юридичної особи. Поділ юридичних осіб на юридичних осіб публічного і приватного права, насамперед, повинен визначити саме для держави та територіальних громад, яку функцію – публічну чи приватну – виконує створена ними юридична особа, оскільки сьогодні через відсутність такого критерію виникає чимало питань щодо визначення правового статусу тих чи інших юридичних осіб, створених органами державної влади [241, с. 27].

Отже, можливо прийти до висновку, в чинному законодавстві відсутні чіткі критерії визначення юридичних осіб публічного і приватного права. Тому, не відкидаючи необхідності самого поділу юридичних осіб на юридичних осіб приватного і публічного права, слід визнати, що відповідна норма вимагає деталізації і визначення чітких переліків тих юридичних осіб, які належать відповідно до юридичних осіб приватного права і юридичних осіб публічного

права [200, с. 149]. Зокрема, як стверджує Л. Ю. Снісаренко [342], на підставі формального критерію заснування в розпорядчому порядку органом держави, виводяться з кола суб'єктів звернення до Суду державні комерційні підприємства, які далеко не завжди реалізують публічні функції, а також акціонерні товариства, утворені шляхом акціонування державних підприємств, акції яких були відчужені державою, але остання в особі уповноваженого органу формально є засновником такого товариства.

Окрім дослідження поділу юридичних осіб на осіб публічного та приватного права, серед вітчизняних науковців здійснюється доктринальне дослідження підстав та критеріїв розмежування концепцій «комерційна юридична особа» та «підприємницька юридична особа».

Зокрема, як зазначає А.В. Зеліско [188, с. 23], розмежовуючи концепцію понять «комерційна юридична особа» та «підприємницька юридична особа», аналіз чинного законодавства справді підтверджує змістову відмінність цих понять та наявність у їх основі різних критеріїв (сфери діяльності – в першому випадку, мети отримання прибутку для розподілу між учасниками – в другому випадку).

Поняття комерції пов'язується з торгівельною діяльністю (про це свідчить аналіз змісту норм чинного законодавства України, які використовують фрагментарно термін «комерційний»), тоді як підприємницька діяльність за своєю суттю є більш широким поняттям.

При цьому, як зазначає вищезазначений науковець, треба підкреслити, що використання в законодавстві єдиного критерію комерційності діяльності юридичних осіб не вирішить неоднозначної ситуації з проблемами кваліфікації окремих організаційно-правових форм юридичних осіб у плані специфіки їх оподаткування як непідприємницьких, адже зберігатиметься ситуація, за якої юридичну особу не можна бути ідентифікувати як таку, що має звільнитися від оподаткування в результаті того, що вона буде мати на меті отримання прибутку для розподілу його між учасниками і в цьому сенсі не відрізнятиметься від класичних підприємницьких структур.

Водночас, на нашу думку, в аспекті практики Суду комерційна або підприємницька юридична особа не розмежовуються Судом щодо категорійного насичення однієї й іншої, при цьому Суд окреслює зміст та надає максимально всеохоплюючий сенс, зокрема статті першої Протоколу до Конвенції, не виходячи при цьому за межі «неурядової організації», адже головна мета Конвенції та Суду – ефективний захист індивідів.

Водночас варто зазначити, що для Суду важливим є фактор, щоб юридична особа не виконувала функції держави, уряду, владних повноважень (публічних функцій), а не той факт, що одним із міноритарних засновників, акціонерів є держава, державні органи, адже така юридична особа не є автоматично представником державної влади, тобто не є державою. Тому, на нашу думку, вищезазначена наукова позиція не відповідає дійсній практиці Суду.

Закріплення та гарантування права власності на рівні цивільного законодавства для юридичних осіб розглядається та розуміється однаково, як і для фізичних осіб, тобто в принципі суттєві відмінності відсутні. Водночас якщо зазначати про існування ГК України [158], то фактично існує конкуренція норм під час застосування ЦК України та ГК України. Різні норми матеріального права мають відмінності й у процесуальних гарантіях судового захисту права власності, які розрізняються в господарських судах і судах загальної юрисдикції.

Поміж іншого, зазначаємо, що відсутність визнання за заявником статусу юридичної особи відповідно до національного законодавства не заважає, йому звертатися до Суду. У справі «Католицька церква Канеа проти Греції» (*Canea Catholic Church v. Greece*) [72] національний суд виніс рішення про те, що церква–заявник не володіла правосуб'єктністю в системі законодавства Греції, чим було викликано відхилення її позову про визнання права власності. Водночас Суд вказав, що це завдало шкоду змісту права доступу до правосуддя та відсутність в особи юридично закріпленого статусу юридичної особи, відповідно до внутрішнього законодавства Греції, не впливає на її дієздатність до звернення до Суду як неурядової організації.

Тому, аналізуючи вітчизняне законодавство, зазначаємо, що в аспекті статті 34 Конвенції право на звернення до Суду як неурядові організації можуть мати громадські об'єднання, організації, добровільні об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, які створюються для задоволення суспільних, економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів, зокрема можуть створюватись у формі товариства, установи, спілки, ліги, благодійної організації, фонду, фундації, об'єднання тощо [308].

Окремо можна виділити категорію справ, що стосуються захисту інтересів юридичних осіб, які припинили своє існування, наприклад, справи «Капітал Банк АД проти Болгарії» (*Capital Bank AD v. Bulgaria*) [21], «ВАТ «Нафтова компанія ЮКОС» проти Росії» (*OAO Neftyanaya kompaniya Yukos v. Russia*) [49].

У рішенні по справі «Капітал Банк АД проти Болгарії» (*Capital Bank AD v. Bulgaria*) [21] Уряд просив Суд вилучити заяву цього заявника з реєстру справ на підставі статті 37 Конвенції, оскільки заявник не мав юридичного статусу, був виключений з реєстру компаній, а отже, не існував. Однак Суд не погодився з доводами Уряду, зазначивши, що скарга була подана від імені заявника головою і заступником голови ради директорів і акціонерів. В ухвалі щодо прийнятності скарги Суд погодився, що в таких обставинах скарга визнається прийнятною, з урахуванням статті 34 Конвенції, яка гарантує дійсні й ефективні права, а не теоретичні та ілюзорні.

В ухвалі щодо прийнятності скарги ВАТ «Нафтова компанія ЮКОС» (*OAO Neftyanaya kompaniya YUKOS v. Russia*) [49] Суд вказав, що справи про захист прав людини, що розглядаються Судом, зазвичай мають моральну складову, яка повинна враховуватися під час прийнятті рішення про продовження розгляду скарги після того, як заявник припинив своє існування. Водночас виключення з розгляду Судом скарги юридичної особи, яка ліквідувалась, за таких обставин підірве саму суть індивідуальних заяв, поданих компаніями, оскільки дасть надію урядам, що такі компанії будуть позбавлені права на розгляд Судом їх скарги, поданої станом на той момент, коли вони ще юридично існували.

У рішенні по справі «Пайн Волей Девелопментс Лтд та інші проти Ірландії» (*Valley Developments Ltd. and Others v. Ireland*) [53] Суд вказав, що визнання компанії банкрутом не позбавляє її права на звернення до Суду від власного імені, адже юридична неспроможність не повинна обмежувати право, що надається будь-якій особі на підставі статті 34 Конвенції. Також Судом було розглянуто скаргу компанії, що знаходиться в процесі ліквідації [17].

Таким чином, згідно з практикою Суду, якщо після подачі скарги юридична особа розпочала процедуру банкрутства, самоліквідації або навіть вже була припинена, Суд не закриває справу щодо розгляду скарги, поданої нею.

Норми українського права істотно відрізняються від норм, вироблених прецедентною практикою Суду. Наприклад, припинення юридичної особи, яка була однією зі сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва; є підставою до закриття провадження у справі на підставі пункту 7 частини першої статті 255 ЦПК України [372].

Також зауважуємо, що Суд у своїй практиці, яка стосується порушення права власності юридичних осіб, в аспекті захисту права власності її учасників (акціонерів) щодо часток у статутному або засновницькому капіталі, за умови, що Суд визнає наявність порушення статті першої Протоколу до Конвенції та встановить зв'язок між акціонером (фізичною особою) та юридичною особою, саме фізична особа отримує захист своїх основоположних прав. Це стає можливо, коли фізична особа є єдиним власником або мажоритарним акціонером компанії чи здійснює управління своїм бізнесом за допомогою цієї компанії [30]. У цей же час такий підхід викреслює зі списку потерпілих працівників, виконавчих директорів та звичайних акціонерів, які не зможуть отримати статус потерпілого від правопорушення проти компанії. Вказана концепція має назву «проникнення під корпоративну вуаль», яку більш детально ми проаналізуємо в наступному підрозділі дослідження.

Отже, варто підсумувати, що обмеження в статті 34 Конвенції можливостей звернення до Суду лише неурядових організацій у випадку, якщо ми говоримо про юридичних осіб, обґрунтовується самою метою прийняття вказаної Конвенції

– забезпечення державами–членами Конвенції прав та свобод, які закріплені в ній та відповідно надання індивідам можливості позиватися до Суду лише щодо певної держави–учасниці. Такий публічно–правовий судовий захист у Суді пов’язаний з перевіркою останнім виконання державою–учасницею Конвенції зобов’язань за публічно–правовим міжнародним договором. Тому однією зі сторін обов’язково буде держава, під юрисдикцією якої мали місце оскаржувані правовідносини.

Тобто презюмується, що урядові організації, як складники державного апарату, механізму, не можуть звертатись до Суду за захистом свої прав та інтересів. У цьому випадку будуть використовуватись певні внутрішньодержавні способи відновлення, захисту порушених прав та інтересів.

Одночасно з цим варто зауважити, що Конвенція надає також право державі–учасниці Конвенції позиватись до іншої держави–учасниці Конвенції в межах статті 33 Конвенції. Тобто, по суті, окрім неурядової організації – юридичної особи, до Суду може позиватись і держава, наприклад Україна.

Вказана можливість останньою реалізована у таких справах: «Україна проти Росії» (заява № 20958/14), «Україна проти Росії (IV)» (№. 42410/15), «Україна проти Росії (V)» (№ 8019/16) та «Україна проти Росії (VI)» (№ 70856/16) [141]. Ці справи стосуються тверджень України про порушення Конвенції зі сторони Російської Федерації, зокрема, окрім статті першої Протоколу до Конвенції, також статті 2 (право на життя), статті 3 (заборона катування та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження), статті 5 (право на свободу та безпеку), статті 6 (право на справедливий судовий розгляд) Конвенції. Станом на сьогодні щодо однієї із вищевказаних справ Суд визнав прийнятну скаргу України та визнав свою юрисдикцію щодо такого спору.

Щодо України Суд констатував факт порушення права власності щодо таких юридичних осіб: СП «Агротехсервіс» (*Agrotehservis v. Ukraine*) [6], ТОВ «Терем» (*Terem ltd, Chechetkin and Olius v. Ukraine*) [71], «EAST/WEST Alliance Limited» проти України» (*EAST/WEST Alliance Limited v. Ukraine*) [28], «ПАТ «Кіровоградобленерго» проти України» (*Kirovogradoblenergo, PAT v. Ukraine*)

[40], «ТОВ «Полімерконтейнер» проти України» (*Polimerkonteyner, TOV v. Ukraine*) [55], «Совтрансавто Холдинг проти України» (*Sovtransavto Holding*) [65], «Інтерсплав проти України» (*Intersplav v. Ukraine*) [35], «Кооператив Каховський–5 проти України» (*Kooperativ Kakhovskiy–5 v. Ukraine*) [41] тощо. Варто наголосити, що країна реєстрації місцезнаходження таких юридичних осіб не має вирішального значення.

Так, у справі «Рехент Компані» проти України» (*Regent Company v. Ukraine*) [58] Україна як держава–учасниця Конвенції була визнана такою, що винна в порушенні права юридичної особи на захист своєї власності, хоча водночас компанія–заявник була зареєстрована на Сейшельських островах. Важливо звернути увагу на те, що не будь-яка юридична особа може звертатись до Суду. Йдеться про те, що відповідна юридична особа повинна відповідати вимогам, передбаченим Конвенцією, тобто, бути недержавною організацією.

Поміж іншого, зазначаємо, що в теорії існує дві концепції щодо опосередкованого захисту основоположних прав юридичних осіб [99, с. 371].

За першою концепцією «індивідуалізації або зняття корпоративного захисту» права юридичної особи та права її учасників вважаються єдиними. В цьому випадку діяння держави, яке порушує певні права, стосується однаково як юридичної особи, так і її учасників. Таким чином, вважається, що корпоративний захист («*corporate veil*») – принцип, за яким юридичні права та обов'язки юридичної особи є окремими від прав та обов'язків її учасників, – знімається. Результатом застосування такого принципу є те, що обов'язкова підстава для прийняття позову про порушення прав судом – вичерпання всіх національних засобів захисту – одним з позивачів (юридичною особою чи її учасником) вважається єдиною для обох. Відповідно до другого підходу, дія або бездіяльність держави, яка призвела до порушення прав юридичної особи може також одночасно містити порушення прав фізичних осіб – її учасників. Відповідно порушення проти компанії та порушення проти причетних фізичних осіб становлять окремі правопорушення [165, с. 33–34].

Отже, можливо підсумувати, що юридична особа, відповідно до положень Конвенції, нарівні з фізичними особами має право звертатись до Суду за захистом свого порушеного права. Однак головна вимога Конвенції до юридичної особи – вона повинна мати статус неурядової організації. У результаті нашого дослідження можливо виокремити наступні ознаки неурядовості, які визначає Суд у своїй практиці для юридичних осіб: завдання та мета створення не повинні бути пов'язані з державним, публічним управлінням; не здійснюють функції державної влади, державного управління, публічного управління або їхню частину; залежно від порядку створення – юридична особа приватного права.

Проте, якщо юридична особа не відповідає будь-якій одній із перших двох ознак, Суд автоматично признає таку особу урядовою організацією та визнає її заяву неприйнятною за суб'єктивним критерієм. Водночас, якщо юридична особа є юридичною особою публічного права, Суд може зважити на дотримання перших двох ознак неурядовості та визнати таку заяву юридичної особи прийнятною до розгляду. Однак, це є винятком, а не правилом Суду.

Окрім іншого, за результатами дослідження, які були отримані нами в межах цього пункту, пропонуємо доповнити цивільне законодавство щодо правового статусу «неурядової організації», а саме: додати частину 5 до статті 81 «Види юридичних осіб» Глави 7 «Загальні положення про юридичну особу» ЦК України такого змісту: «5. Неурядовою організацією є юридична особа приватного права, завдання та мета створення якої не пов'язані з державним, публічним управлінням, не здійснює функції державної влади, державного управління, публічного управління або їхню частину».

Вважаємо, що вказані доповнення до національного цивільного законодавства України запровадять на законодавчому рівні чіткі умови, яким повинна відповідати юридична особа, в розумінні чинного законодавства, щоб вважатись заявником–неурядовою організацією для цілей положення Конвенції та практики Суду, в тому числі з метою звернення до Суду із захистом права власності.

1.1.2. Зіставлення понять «право власності» та «майно» в практиці Європейського суду з прав людини

Згідно із офіційним перекладом статті першої Протоколу до Конвенції [321] українською мовою, який затверджений Міністерством закордонних справ України «27» січня 2006 року, вказана стаття має заголовок «Захист власності» та наступний зміст:

«Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

Як видно, вищезазначена стаття не оперує поняттям «право власності». Водночас у її положеннях зафіксовані терміни «майно» та «власність».

Тому, у зв'язку з необхідністю дослідити істинний, першочерговий зміст Протоколу до Конвенції, звернемось до автентичних версій Протоколу в англійській та французькій. Водночас наголошуємо, що згідно зі статтею 6 Протоколу до Конвенції [228], варіанти викладення тексту Протоколу до Конвенції англійською і французькою мовами є однаково автентичними.

Стаття перша Протоколу до Конвенції має назву «*Protection of property*» в англійській версії та «*Protection de la propriété*» відповідно до французької версії. Однак далі між англійським і французьким текстами Конвенції є певні термінологічні розбіжності. У першому абзаці цієї статті в англійському варіанті двічі вживається термін «*possessions*» та термін «*property*», тоді як у французькому тексті у першому реченні вжито термін «*biens*», а в другому – «*propriété*».

Відповідно до офіційного тексту Протоколу до Конвенції [91], яка викладена англійською мовою, термін «*property*» вживається в аспекті назви усієї статті першої Протоколу до Конвенції (*protection of property*), а також у другому

абзаці цієї статті, в якій зазначаються умови здійснення контролю зі сторони держави (*control the use of property*). Водночас термін «*possessions*» вживається у значенні основної гарантії цієї статті (*every natural or legal person is entitled to the peaceful enjoyment of his possessions*) та захисту від безпідставного позбавлення (*no one shall be deprived of his possessions*) також вживається у тексті двічі.

Відповідно до словника «*Merriam–Webster*» [98] термін «*property*» вживається в множинних значеннях, одним із яких є щось, що перебуває у власності або володінні, певна річ, об'єкт. Термін «*possessions*» розуміється як дія, процес отримання або взяття під контроль або володіння над майном без наявності права власності на останнє.

Тобто, можливо прийти до висновку, що термін «*property*» вживається в розумінні об'єкта, який може перебувати в певному речову титулі щодо певного суб'єкта. Вказана характеристика терміна дозволяє нам зазначити, що останній найбільш наближений до поняття «майно» у вітчизняному законодавстві. Водночас термін «*possessions*», на нашу думку, можна визначити як речово–правовий зв'язок між об'єктом та його володільцем, користувачем. Тобто термін «*possessions*», який зазначений у англійській версії статті першої Протоколу до Конвенції, дозволяє тлумачити статтю першу Протоколу до Конвенції не лише в аспекті розуміння, що в заявника, який стверджує про порушення цієї статті, повинна бути уся тріада речових титулів щодо «*property*», достатньо лише право користування або/та право володіння.

Також, варто зазначити, що в англійській правовій системі право власності включає чималу кількість речових титулів, які не обмежуються вітчизняною «класичною» тріадою.

Вважається, що найбільш повне визначення права власності було запропоновано англійським юристом Е. М. Оноре. Воно включає 11 елементів: 1) право володіння; 2) право використання; 3) право розпорядження або управління; 4) право привласнення або право на доход; 5) право на залишкову вартість; 6) право на безпеку; 7) право на успадкування; 8) безстроковість; 9) право на заборону шкідливого використання; 10) відповідальність у вигляді

стягнення; 11) залишковий характер. Зазначається, що власниками можуть бути лише ті, кому належать такі комбінації повноважень: які включають одне або декілька основних повноважень з 1 по 5; право на залишкову вартість, навіть взяте окремо, а також будь-яка комбінація з його включенням [93, с. 121–128].

Водночас варто наголосити, що в англійській правовій системі розмежовують такі види права власності: повне, безумовне, спільне та обмежене. Володіння (*possessions*) належить до останнього виду права власності та розглядається як обмежене за часом право власності [100, с. 15].

Також, якщо набувач втратить володіння (*possessions*), він може втратити майно (*property*), адже особа, яка володіє майном (*possessions of property*), не є «справжнім» власником останнього. Тому через певні «дефекти» (удаваність, фіктивність, недійсність) правочину щодо передачі у володіння (*possessions*) майно повертається до дійсного власника [100, с. 35].

Усі положення Конвенції та Протоколи до неї викладаються двома мовами – англійською та французькою як офіційними мовами Ради Європи. Тому варто також звернутись і до французької версії Протоколу до Конвенції, адже, як уже було зазначено вище, лише англійська та французька версія Конвенції є автентичні.

Відповідно до французької версії тексту Протоколу до Конвенції [88], вживаються термін «*propriété*» та термін «*biens*». Згідно із словником «Cambridge Dictionary» [3], право власності визначається як «*propriété*», а майно, речі як «*biens*». Тобто відповідно у французькій редакції статті першої Протоколу до Конвенції захищається права власності та кожному індивіду гарантується право на повагу до його майна.

Варто зазначити, що право власності (*propriété*) за Французьким цивільним кодексом – це суто римське право, яке дозволяє власнику широко користуватися, розпоряджатися річчю, аж до її знищення. Однак свобода власності не може бути безмежна. Тому в інтересах третіх осіб Французький цивільний кодекс встановлює деякі обмеження сваволі власника. Але ці обмеження завжди

конкретні, відсутні загальні правила, які наказували б всякому власникові враховувати найважливіші інтереси суспільства або третіх осіб.

Водночас цивільне право Франції передбачає різні засоби захисту власності. І добросовісний, і недобросовісний власники мають право на відшкодування необхідних витрат, зроблених за час володіння річчю. До прикладу, в силу статті 1381 Французького цивільного кодексу «той, кому річ повернута, повинен відшкодувати навіть недобросовісному власнику всі необхідні й корисні витрати, зроблені для збереження речі» [223, с. 66–68].

Відповідно до Французького цивільного кодексу, об'єктами речових прав слугують речі (*biens*) як тілесні предмети живої та неживої природи. Вони традиційно поділяються на рухомі і нерухомі («нерухомість»), подільні та неподільні, головні речі та приналежності. Наприклад, у силу статті 516 вищевказаного кодексу «все майно є рухомим і нерухомим». Майно є нерухомим за своєю природою (наприклад, земельні ділянки, будівлі, врожай на корені й плоди, не зняті з дерев), або в силу свого призначення (наприклад, землеробські знаряддя і тварини, службовці для обробки землі та поміщені власником на його ділянці для обслуговування та експлуатації останнього), або внаслідок предмета, належності якого воно становить [223, с. 66]. Також Французький цивільний кодекс передбачає можливість встановлення узуфрукту щодо будь-яких видів рухомого чи нерухомого майна (стаття 581), а рухомим майном визнаються, серед іншого, зобов'язання, право на позов, право на рентні платежі (стаття 529) [160, с. 239].

Зважаючи на це, вважаємо за дійсне припустити, що під час перекладу тексту Протоколу до Конвенції українською мовою, за основу бралась саме французька версія. Це пояснюється наближеністю правових систем Франції та України, у зв'язку із рецепцією певних речових прав та інститутів цивільного права з Французького цивільного кодексу до Цивільного кодексу України. Проте варто нагадати, що саме англійська та французька версії є автентичними, ні Конвенція, ні Протокол до Конвенції не надають перевагу якійсь із редакцій.

Водночас, на нашу думку, поняття «*property*» і «*possessions*» в англійській версії Протоколу до Конвенції розуміються та тлумачаться більш широко, ніж їхні відповідники у французькій редакції («*biens*» та «*propriété*») та не можуть бути синонімічними поняттями для практичного застосування. Така невідповідність обґрунтовується різницею у правових системах Великої Британії та Франції.

Вважаємо, що ця невідповідність змісту та обсягу понять у англійській та французькій версії Протоколу до Конвенції, які є обидві автентичні, не сприяє належному усвідомленню природи цих понять, зокрема для інших держав-членів Ради Європи, які здійснюють переклад на свою державну мовою державною мовою. Такі неузгодженості також прямо впливають на позначення одного й того ж явища різними термінами так само, як і позначення різних правових явищ однаковими термінами, що унеможливають розпізнавання правових категорій, спричиняють колізії в правозастосовній практиці. Також це явище прямо впливає на переклад правових позицій Суду та, як наслідок, неправильне застосування їх як джерел права.

Як стверджує О. А. Мірошниченко [265, с. 372], такі розбіжності між термінами «майно» та «власність» існують тільки в перекладах слов'янськими мовами. Водночас С. І. Шимон [378, с. 132] зазначає, що терміни «*property*» (англ.), «*propriete*» (франц.) за значенням однакові та визначаються як «власність».

Але, на наше переконання, ґрутуючись на вищезазначеному аналізі змісту таких термінів, вони не є синонімічно та категорійно однаковими, у зв'язку з чим і виникають, деякі наявні лінгвістичні та правові проблеми під час здійснення перекладів наявних термінологій Конвенції українською мовою.

Відповідно до першочергової редакції Протоколу до Конвенції в редакції від 20.03.1952 року [321], яка була перекладена українською мовою з англійської мови відповідно до видання «*European Treaty*», стаття перша Протоколу до Конвенції не містила жодного заголовку та взагалі не оперувала таким поняттям,

як «власність» або «право власності». Усі гарантії, принципи та критерії відштовхувались від змістовного охоплення терміна «майно».

У подальшому, за наслідком ратифікації Україною Протоколу № 11 від 11.05.1994 року до Конвенції [320], внеслись зміни до Конвенції та її певних Протоколів. Водночас статті першій Протоколу до Конвенції був наданий заголовок «Охорона майна».

Відповідно до «Інформації до офіційного опублікування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї» від 23.08.2006 року [203], 27 січня 2006 року Міністерство закордонних справ України затвердило новий офіційний переклад Конвенції та протоколів до неї, у тому числі й Протоколу до Конвенції. Тому, як наслідок, станом на сьогодні, заголовок статті першої Протоколу до Конвенції має назву «Захист власності».

На офіційному інтернет-ресурсі Європейського суду з прав людини [178] розміщується переклад Конвенції та протоколів до неї українською мовою. Відповідно до вказаної версії Конвенції, можливо зауважити лише про існування однієї суттєвої різниці порівняно з офіційним перекладом, яке здійснило Міністерство закордонних справ України від 27.01.2006 року, а саме назва статті першої Протоколу до Конвенції закріплена як «Захист права власності».

Отже, можливо прийти до висновку, що ні автентичні версії (англійська та французька), ні офіційна українська, ні неофіційна українська, яка розміщується на сайті Суду не висвітлюють однаковий зміст статті першої Протоколу до Конвенції. Водночас можливо зазначити, що поняття «власність» у конкретному значенні та розумінні не застосовується в автентичних версіях Протоколу до Конвенції та навіть не закріплюється в заголовку статті першої Протоколу до Конвенції. Напротивагу цьому в англійській версії застосовується поняття «володіння», яке визначає правовий зв'язок між майном як об'єктом та фізичною або юридичною особою як суб'єктом правовідносин, а також закріплюється заголовок «захист майна» як всеохоплююча гарантія на позитивні та негативні обов'язки зі сторони держави щодо всіх «майнових цінностей», якими володіє індивід.

На думку С. І. Шимон [378, с. 136], відомий термін «майнові права» повною мірою охоплює систему і речових, і зобов'язальних прав, які охороняються статтею першою Протоколу до Конвенції, зокрема і право власності. Відповідно наявність міжнародного стандарту у статті першій Протоколу до Конвенції, що є обов'язковим для України, в якому передбачено захист будь-якого майнового права, зобов'язує Україну закріпити в Конституції принцип рівного захисту всіх майнових прав.

Тому, у зв'язку з тим, що офіційний переклад Міністерства закордонних справ України, на нашу думку, ґрунтувався на змісті та значенні термінів, які закріплені в англійській та французькій версії Протоколу до Конвенції, при цьому вказаний офіційний переклад українською мовою не відображає істинного змісту регулювання статті першої Протоколу до Конвенції, доцільно виглядає, з огляду на фактичну мету вказаної статті, уточнити заголовок статті першої Протоколу до Конвенції відповідно до умов вітчизняної доктрини як «Захист права власності» в офіційному перекладі на українську мову.

Право власності не тільки відомо всім правовим системам, а також є центральним цивільно-правовим інститутом у таких юрисдикціях.

Особливості права власності полягають у тому, що його нормами визначається правовий режим матеріальних цінностей у цивільному обороті взагалі, оскільки ці норми встановлюють міру можливої поведінки власника щодо володіння, користування й розпорядження майном. Зміст суб'єктивного права власності (яке належить конкретному суб'єкту) становить сукупність виключних суб'єктивних правомочностей (повноважень) власника. Здебільшого вони зводяться до трьох основних: права володіння, права користування й права розпорядження майном – хоча в різних правових включаються різні елементи [369, с. 104–105].

Відповідно до позиції науковців [355, с. 33], виділяються такі правові системи сучасності:

1. Романо-германський тип правової системи.
2. Англо-американський тип правової системи.

3. Змішаний тип правової системи, який виник на зіткненні двох класичних типів правової системи: романо–германської та англо–саксонської і має специфічні риси. У рамках цього типу виділяють два підтипи (дві групи): скандинавські правові системи; латино–американські правові системи.

4. Релігійно–традиційний тип правової системи, куди входять мусульманська, індуська, іудейська, китайська, японська та африканська групи.

У рамках нашого дослідження ми сконцентруємо увагу на розумінні поняття «право власності» першими двома правовими системами (романо–германською та англо–американською), адже переважна більшість держав–членів Ради Європи та держав, які ратифікували Протокол до Конвенції, є представниками саме цих двох правових систем.

У романо–германській правовій системі центральним у системі речових прав є право власності, яке характеризується повнотою всіх можливих правомочностей носія цього права (власника) щодо майна. Обмежені (інші речові права) – це різні за своїм змістом так звані права на чужі речі, тобто речі, які належать на праві власності іншим особам. Ці права закріплюють за їхніми носіями окремі правомочності, які належать до правомочностей власника, однак не позбавляють останнього права власності на таку річ. Такими правами є право володіння, узуфрукт, право користування (узус), сервітути, емфітевзис, застава та ін. Їх існування обумовлене специфічним «розчленуванням» («розщепленням») права власності (виділення з нього тих чи інших правомочностей [369, с. 99].

Також, зазначаємо, що сучасні тенденції доктринального аналізу права власності в країнах романо–германської правової системи свідчать про істотні зміни в поглядах на поняття права власності. Висловлюються думки, що саме право власності має охоплювати будь–які права майнового характеру – речові, зобов’язальні, корпоративні. Відстоюється ідея про зникнення єдиного поняття права власності, розщеплення його на окремі «права власності», які мають власний комплекс повноважень щодо тих чи інших об’єктів [161, с. 336].

В англо–американському праві поняття речового права відрізняється від аналогічного в романо–германській системі права. Йому за змістом відповідає

поняття права власності. У цій цивільно–правовій системі існує основне речове право, яке є аналогічним до романо–германського права власності (*ownership*), та інші речові права, які, по суті, схожі з правами на чужі речі в романо–германській правовій системі.

У правовій доктрині право власності конкретної особи розглядається як сукупність суб'єктивних прав [161, с. 336], тому автори з країн англо–американської правової системи намагаються сформулювати універсальне визначення поняття власності за допомогою складання переліку повноважень власника, який може бути досить широким [235, с. 67].

Так, до правомочностей власника належить: право володіння, тобто виключний фізичний контроль над річчю чи право виключного її користування; право користування чи особистого використання речі, якщо воно не включає два інші повноваження; право управління, тобто право вирішувати, хто і як може використовувати річ; право на дохід, тобто на ті блага, які приносить реалізація двох попередніх повноважень; право на відчуження, споживання, витрату на свій розсуд, зміну чи знищення речі; право на гарантії від експропріації чи право на безпеку; право передавати річ; право на безстроковість здійснення повноважень; право на кінцевий характер повноважень, тобто здійснення правил, які забезпечують відновлення порушених прав.

Зокрема, варто зазначити, що в англо–американській правовій системі зміст права власності трактується та інтерпретується більш широко, ніж у континентальній системі права. Право власності тут – це не сукупність тріади правомочностей власника, як це має місце, приміром, в Україні, а перелік певних правомочностей власника [364, с. 160].

Тобто можемо прийти до висновку, що англо–американська правова система більш широко та всеохоплююче надає змісту такому речовому праву, як право власності. Зокрема, як ми наголошували раніше в дослідженні, це виявляється й у різному закріпленні правових понять у двох автентичних версіях Протоколу до Конвенції (англійській та французькій).

Варто зазначити, що С. І. Шимон [378, с. 130] зазначає, що демаркаційна лінія між розумінням «права власності» у вітчизняному праві та в контексті статті першої Протоколу до Конвенції має пролягати через систему об'єктів цього права. Практика Суду свідчить, що він у тлумаченні права власності виходить за речові межі, поширюючи його на інші майнові права (права вимоги присуджених сум, на одержання соціальних виплат, пенсій, інші права, що мають майнову цінність).

Водночас право власності, відповідно до норм ЦК України [370], визначається як право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Тому до об'єктів права власності віднесено не тільки речі, що є предметами матеріального світу, щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки (стаття 179 ЦК України), але й майно, що визначається як особливий об'єкт права власності, до якого належить окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки (стаття 190 ЦК України). Окремими видами майна вважають підприємство як цілісний майновий комплекс та валютні цінності. Водночас розуміння об'єктів права власності в українському законодавстві залишається дещо вужчим, що позначається на ефективності захисту права власності в Україні.

Загальновизнаним у науці цивільного права є визначення правомочностей володіння, користування і розпорядження, що становлять зміст права власності, «тріадою» (або «тріадою повноважень власника»). Означені правомочності не завжди вичерпно можуть сутнісно характеризувати право власності. На думку деяких правників, можна виділити близько півтори тисячі можливих правомочностей власника [243, с. 19–20].

У сучасній науці цивільного права з критикою класичної «тріади» виступає, наприклад, І. В. Спасибо–Фатєєва. Вона намагається поєднати традиційні погляди з уявленням про найповніше за змістом майнове право і визначає право власності як необмежене суб'єктивне речове право, яке є юридично забезпеченою можливістю здійснення власником будь-якої поведінки щодо свого майна за

своєю волею й незалежно від волі інших осіб, обмеження якого допускається у випадках і в порядку, передбачених законом [346, с. 49–53].

Щодо наукової дефініції права власності, слід зазначити, що, зважаючи на його фундаментальність та багатоаспектність, апріорі не може існувати єдиного підходу до визначення відповідної фундаментальної правової категорії.

На думку В. П. Камишанського, в науці цивільного права на сьогодні не існує визначення поняття права власності, яке б повною мірою відображало сутність цієї правової категорії [205, с. 20].

Водночас, згідно із правовою позицією О. В. Дзери, право власності – це визнане законом право, яке закріплює абсолютну приналежність майна особі (власнику) та визначає її права і обов'язки щодо цього майна [368, с. 641]. На нашу думку, таке визначення найбільш лаконічно визначає базисну основу вказаної правової категорії, що є достатньо для усвідомлення та розуміння сутності права власності як цілого.

Проте зазначаємо, що у вітчизняній правовій доктрині поняття «право власності» та категорія «власність» явища, хоча й є близькими і взаємозалежними, проте їх не можна ототожнювати. У науковій літературі термін «власність» часто використовують у калейдоскопі значень, зокрема: 1) як історичну категорію, що визначає суспільну форму присвоєння матеріальних благ; 2) як синонім, еквівалент понять «майно» чи «речі» в контексті, приміром, передачі або набуття власності; 3) для визначення суто економічного явища (відповідних економічних відносин з приводу розподілу матеріальних благ); 4) як суто юридичну категорію – право власності; 5) як правовий інститут – сукупність юридичних норм, спрямованих на регулювання економічних відносин власності [224, с. 126].

Тому вважаємо, що в результаті такої термінологічної плутанини складаються помилкові уявлення та стереотипи про власність. Але з метою правового аналізу відносини власності розглядають як відносини з фактичного присвоєння конкретного майна, що становлять предмет правового регулювання [360, с. 123].

Повертаючись до змісту Конвенції, необхідно зазначити, що Конвенція безпосередньо не передбачає права власності, натомість вказує про право мирно володіти майном. Поняття «власність» згадується безпосередньо в назві статті першої Протоколу до Конвенції «Захист власності».

Поняття власності має автономне значення у практиці Суду, яке не залежить від формальних кваліфікацій у національному праві. За загальним правилом, воно стосується наявного майна. Поняття власності стосується передусім матеріальних речей, а також нематеріального майна [192, с. 177]. Вимоги, визначені та такі, що можуть бути виконаними, так само, як і дозвіл на здійснення певних видів господарської діяльності, також є майном у розумінні статті першої Протоколу до Конвенції.

Також варто наголосити, що Судом здійснюється узагальнення та включення в загальноєвропейський правовий простір держав–учасниць Конвенції, тих цінностей, які лише визрівали в житті окремих держав, у тому числі й щодо власності, однак за своєю природою вже були наділені ознаками «спільних європейських цінностей» [383, с. 61].

З позиції Суду, об'єктом права власності є речі, інше майно, майнові права та інтереси, інші активи, які мають певну економічну цінність (формування власної клієнтури, ліцензії на здійснення певної економічної діяльності). Деякі науковці вважають, що Суд цілеспрямовано не окреслює чітких меж прав, гарантованих статтею першою Протоколу до Конвенції, що дозволяє збільшувати спектр прав, які захищаються Конвенцією, враховуючи еволюцію суспільства та економічних умов держав–учасниць [379, с. 190].

Тобто поняття власності не лімітується лише правом власності на матеріальні об'єкти, речі: деякі інші права та вигоди, що створюють майно, можуть також бути розглянуті як «права власності» і, отже – як власність з метою статті першої Протоколу до Конвенції.

На основі аналізу рішень Суду щодо практики застосування статті першої Протоколу до Конвенції можливо зазначити про уніфіковане міжнародно–правове

регулювання захисту права власності, яке склалося в практиці Суду і згодом, досить імовірно, буде сприйнято національними правовими системами.

Як вказує Т. М. Нешатаєва, до власності, з погляду тлумачення Судом положень Конвенції, належать: 1) суми, присуджені остаточним і обов'язковим у судовому порядку або арбітражним рішенням; 2) права вимоги, в силу яких заявник обґрунтовано очікує отримання права власності; 3) ліцензії на здійснення діяльності; 4) майбутній дохід; 5) клієнтура; 6) переважне право оренди нерухомості; 7) права на акції [272, с. 127].

Беручи за основу аналіз рішень Суду щодо захисту права власності юридичних осіб до цього переліку можливо також додати: нерухомість, зокрема земельна ділянка та будинки [67]; право на продаж певного майна, зокрема земельної ділянки [14]; суттєвий економічний інтерес [12]; кошти або суми, які підлягають виплаті заявникам на підставі остаточного й обов'язкового до виконання рішення арбітражу [68]; «активи», які можуть утворюються, на підставі позову про відшкодування заподіяної шкоди [57]; «законні сподівання» здійснити певні дії відповідно до виданого державними органами дозволу [53] тощо.

Водночас зазначаємо, що частково погоджуємось із пропозицією М. О. Рожкової, яка пропонує офіційний переклад статті першої Протоколу до Конвенції змінити в частині заміни терміна «власність» терміном «майно», оскільки, як вона стверджує, термін «власність» не відображає дійсного змісту, закладеного в цій статті першій Протоколу до Конвенції, що перешкоджає правильному розумінню і застосуванню Конвенції й ускладнює реалізацію права мирно володіти майном, гарантованого Конвенцією [325, с. 65].

Проте, як ми зазначали раніше в нашому дослідженні, офіційний переклад статті першої Протоколу до Конвенції варто змінити на «Захист права власності», адже саме цей переклад повною мірою відображає спрямованість правового регулювання вказаної статті відповідно до українського законодавства та правової доктрини.

Водночас необхідно констатувати, що переклад поняття та його розуміння для кожної правової системи або для національного законодавства певної держави не має для Суду важливого значення, оскільки його зміст визначається виходячи з тлумачення Судом норм Конвенції. Як було відзначено Судом у рішенні у справі «Газус Досьер і Фьордертехнік Гмбх проти Нідерландів» (*Gasus Dosier – und Fordertechnik GmbH v. the Netherlands*), «... поняття власності, що міститься у статті першій Протоколу до Конвенції, має самостійне значення, яке не обмежується правом власності на фізичні речі: деякі інші права і вигоди, які є майном, можуть бути також визнані правом власності і, отже, як власністю з метою зазначеного положення» [29].

Таким чином, у правозастосовній практиці Суду, коли зазначається про право власності, Суд розглядає його саме через тлумачення «власність» і визначає як природне право індивіда, зокрема юридичної особи. Поняття «власність» Судом фактично ототожнюється із поняттям «майно»; причому саме поняття «майна» в такому контексті інтерпретується якомога більш широко, автономно та безвідносно до різних національних способів його інтерпретації.

Водночас, на нашу думку, поняття «майно» та «власність» мають певну змістовну відмінність, адже майно необхідно розглядати саме у призмі об'єкта цивільних правовідносин, предмета захисту для практики Суду, який необов'язково матиме речове вираження, а для власника уособлюватиме певну матеріальну, економічну або іншу цінність та визначатиме на власний розсуд свій вплив на нього, незалежно від волі інших суб'єктів. «Власність» визначається як певний правовий зв'язок особи (не обов'язково власника) та об'єктів (майна), який базується на існуванні певного речового титулу. У цьому аспекті англійська версія статті першої Протоколу до Конвенції, в якій зазначається термін «*possessions*», найбільш наближено відповідає значенню «власність».

Проте, з метою більшого наближення розуміння поняття «майна» до вітчизняної доктрини, через призму правозастосування положення Конвенції Судом, нами в дослідженні буде використовуватись поняття «майно» та

«власність» як тотожні. Водночас поняття «майно» більш детально буде досліджено далі.

Повертаючись до розумінні змісту права власності Судом, зазначаємо, що Суд розуміє це поняття як сукупність конкретних юридичних можливостей, які захищаються як складові права на мирне володіння майном. Тобто Суд індукційно визначає їхні спільні елементи, з метою поєднання загального розуміння цих понять як синонімічних.

Вказану позицію Суду можливо зрозуміти таким чином. Держави–члени Конвенції у своєму внутрішньому регулюванні певних правових питань часто дуже суттєво та вагомо різняться між собою, що може виражатись у різному змістовому насиченні того чи іншого поняття, категорії, зокрема і щодо питання «право власності». Суд як суб'єкт розгляду заяв щодо порушення прав, свобод, які закріплені в положенні Конвенції, не пов'язує себе внутрішніми специфіками тлумачення правового поняття в національному законодавстві держави, на які скаржиться заявник, адже основне джерело права для Суду є Конвенція, та, по суті, Конвенція – це те, що бачить у ній Суд.

Як стверджує Д. Мак Брайд, до тексту Конвенції Суд підходить як до «живого документа» та завжди виходить з цільової природи норм, а не їхнього формального (текстуального) вираження [255, с. 762]. Також, деякі іноземні науковці [96, с. 299] стверджують, що Конвенція – живий механізм (інструмент), який повинен тлумачитись з урахуванням обставин дійсності.

Тому, як наслідок, для Суду не є важливим та суттєвим, що під поняттям «право власності», «власність» або «майно» розуміє вітчизняний законодавець, адже Суд тлумачить їх автономно, з урахуванням обставин справи та питань, які ставляться в заяві до нього. Водночас він може брати до уваги інтерпретацію законодавця. Однак для нього першочерговою метою є ефективно та належним чином захистити, відновити порушенні права та свободи індивіда.

Варто наголосити, що, згідно із Л. А. Цвігун, Суду часто доводиться мати справу з великою кількістю правових понять, що не мають єдиного визначення в різних європейських країнах. Це практично унеможлиблює тлумачення деяких

термінів Конвенції відповідно до їхнього буквального значення. За цих умов Суд пішов шляхом пошуку «спільного знаменника» в розумінні певних понять [367, с. 534].

Також, зважаючи на вищезазначене міркування, звертаємось до позиції А. А. Яковлєва, який стверджує, що основною проблематикою застосування таких міжнародних–правових конвенційних стандартів є з'ясування змісту цих норм та їх тлумачення, яке має право здійснювати лише Суд, зокрема і щодо норм щодо захисту права власності [383, с. 57–58].

Суд неодноразово [38] зазначає, що поняття «право власності», яке міститься у статі першій Протоколу до Конвенції, має автономне значення, яке не обмежене власністю на фізичні речі й не залежить від формальної класифікації в національному законодавстві.

Досліджуючи зміст права власності в практиці Суду, вважаємо за необхідне зазначити про класифікацію «складових прав» (конкретні повноваження, правомочності власника), а саме: 1) право на власні позитивні дії; 2) право на чужі позитивні дії; 3) право на чужі негативні дії; 4) право на захист порушеного права [276, с. 50].

Деякі дослідники стверджують [156, с. 84], що стаття перша Протоколу до Конвенції закріплює для держав–учасниць Конвенції два види обов'язків. Негативні – держава не повинна втручатися в здійснення права власності приватної особи без наявності на те вагомих і об'єктивних підстав. Будь–яке необґрунтоване і довільне втручання в право власності з боку держави є абсолютно неприпустимим. І позитивні: держава несе обов'язок щодо захисту права власності приватної особи від будь-якого необґрунтованого та свавільного втручання з боку третіх осіб і зобов'язана в разі потреби вжити всіх необхідних заходів, щоб запобігти подібному втручання.

Як зазначає К. Г. Некіт [271, с. 103], для того, щоб вважатися майном у розумінні Протоколу Конвенції, право повинно спиратися на норми національного законодавства або принаймні на усталену національну судову практику.

Водночас, згідно із нормами ЦК України [370], майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Майнові права є неспоживною річчю. Майнові права визнаються речовими правами. Тобто цивільне законодавство розмежовує поняття «майно» та «право власності».

Як уже зазначалося, право власності в практиці Суду може виникати щодо деяких нематеріальних активів (об'єктів). Водночас для захисту певних благ, які не охоплюються поняттям «нематеріальний актив» або «безтілесний об'єкт», національне законодавство використовує окремі юридичні механізми .

Отже, можна зробити висновок, що поняття «майно» як об'єкт правовідносин власності в національному законодавстві України є вужчим від поняття економічного активу або блага, яке має економічну цінність у практиці Суду. На противагу цьому, у практиці Суду йдеться про поширювальне тлумачення терміна «майно».

Що стосується змісту майна юридичних осіб у практиці Суду, то у зміст цього поняття часто останній закладає ті категорії, які не зрозумілі вітчизняній доктрині та які можуть бути захищені від наслідків державного втручання, лише за умови суб'єктної належності майна до юридичної особи, адже, в силу певної специфіки створення, діяльності, припинення, юридична особа виступає як певна обов'язкова частина комерційного обороту, що використовує для досягнення своєї головної цілі мети – отримання прибутку, всі наявні ресурси, блага, нематеріальні активи, знеособлені речі, які Суд не може визнати як майно, належне фізичній особі.

«Майно» – це категорія цивільного права; право на майно – це суб'єктивне цивільне право. Тому логічним є те, що майном може визнаватись лише таке право, яке є цивільним за своєю суттю. При цьому необхідно зрозуміти, що саме Суд у своїй практиці визначає як «цивільне право» і чи визнається Судом суб'єктивне право як майно, яке існує межах публічних правовідносин.

Варто нагадати, що Суд під час здійснення застосування положень Конвенції на практиці завжди застосовує «автономність». Концепція

«автономності» під час здійснення правозастосування тлумачення та інтерпретації положень Конвенції Судом є одним з важливих елементів сучасної практики останнього, яка допомагає узгоджувати положення Конвенції та внутрішнє законодавство держав-учасниць Конвенції. Застосування принципу автономності конвенційних понять у контексті аналізу поняття «майно» ставить, перш за все, практичне питання про необхідність та можливість уніфікації відповідної термінології в державах-учасниць Конвенції. Проте проблема не вичерпується лише термінологічним аспектом. Вона стосується більш фундаментальних аспектів правового життя .

Відповідно до думки О. А. Беяневич [115, с. 42], ця концепція є одним з інструментів (способів трактування) захисту прав, передбачених Конвенцією, незалежно від того, який зміст надається країнами–учасницями

Як зазначає І. Ю. Кретьова [234, с. 28], для кваліфікації того чи іншого об'єкта правовідносин, Суд, опираючись на автономне тлумачення поняття «майно», розробив два критерії: 1) ознака економічної цінності, яка означає, що майно має економічну цінність, яка може бути визначена у грошовій формі на основі об'єктивних критеріїв (наприклад ринкова вартість); 2) ознака реальності, яка означає, що майно повинно бути готівковим і юридично безумовно належати певній особі, вимога стає майном у тому випадку, якщо є істотні й розумні підстави вважати, що воно повинно бути виконане.

Відповідно до позиції К. Г. Некіт [271, с. 103], для того, щоб суб'єктивне право охоплювалося поняттям майна у значенні Протоколу № 1 Конвенції та могло отримати захист на його підставі, необхідно, щоб таке право мало економічну цінність; було цивільно–правовим за своєю природою; було реальним або таким, що базується на реальних правових підставах (судове рішення, положення закону); спиралося на положення національного законодавства.

Відповідно до позиції Н. Є. Блажівської [120, с. 219], автономність поняття майна дозволяє Суду досить лояльно ставитися до його змісту і включати в нього не лише матеріальні речі в традиційному їх розумінні, але й репутацію заявника як адвоката, право на заняття адвокатською діяльністю, ліцензію на зайняття

певним видом діяльності, право на відшкодування експортного ПДВ і надмірно сплаченого податку, право на зайняття рибним промислом, доменне ім'я, частку у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю.

У цьому випадку важко не погодитись із зазначеною дихотомією поняття «майно» як правового інституту та економічного обґрунтованого об'єкта цивільного обороту, яка використовується Судом, адже лише в поєднанні вказаних критеріїв є можливим максимально охарактеризувати кваліфікуючі ознаки цього поняття та розкрити його зміст.

Варто також звернути увагу на позицію певних науковців, які зазначають, що в умовах нестабільного правового порядку переносити на вітчизняний ґрунт автономні поняття Суду слід дуже обережно, оскільки за діями сторони у процесі може ховатися несумлінність [115, с. 44].

Суб'єктивне право може виступати як майно лише в тому разі, якщо таке право має ознаки певного блага, яке має певний економічний інтерес, яка з більшим або меншим ступенем точності може бути виражена в еквіваленті грошових коштів. Напевно, ця вимога виступає однією із самих найважливіших. За умови, якщо таке право не задовольняє вказану вимогу, а воно не буде вважатись майном, і тому *ratione materiae* не потрапляє під регулювання статті першої Протоколу до Конвенції.

Також, зауважуємо, що Суд ніколи не намагався дати загальне визначення майна або вичерпний перелік його різновидів. На противагу цьому Суд у своїх рішеннях підкреслює відсутність як можливості, так і необхідності давати такі визначення [383, с. 70].

Тому діяльність Суду потребує регулярного наукового дослідження зокрема, і щодо визначення змісту поняття «майно» юридичних осіб.

Отже, на наш погляд, на основі аналізу практики Суду та дослідження наукових праць з цієї тематики [347, с. 50], [376, с. 695] є можливим сформулювати три основні характерні ознаки поняття «майно»: економічна цінність; реальність; суб'єктна належність.

Для того, аби вважатися майном і бути забезпеченим можливістю судового захисту, певний об'єкт або право на нього повинно мати економічну цінність.

Згідно з практикою Суду [52], економічна цінність визначається в грошовій формі на основі об'єктивних критеріїв, виходячи з вартості, що склалася на ринку, або тієї, в яку таке право може бути оцінено. Також слід враховувати, що в справах про нефізичні активи Суд бере до уваги, те, чи є внутрішнє законодавство з цього питання підставою для виникнення фінансових прав та інтересів і чи мають вони, таким чином, економічну цінність для певного індивіда.

Наприклад, у рішенні Суду по справі «Совтрансавто–Холдинг» проти України» (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*) [65] було констатовано, що акції, якими володів заявник, мали безсумнівно економічну цінність та становили «майно» в розумінні статті першої Протоколу до Конвенції.

Гарантуючи захист права власності, Конвенція не гарантує право на набуття власності, тому питання про майно виникає тільки тоді, коли особа може претендувати на відповідну власність, тобто мати на неї право. Саме по собі право на майно може розглядатися за змістом статті першої Протоколу до Конвенції, якщо таке право буде конкретним, належним чином визначене в заявах, які подаються до Суду [157, с. 308].

Поняття «майно» в положенні статті першої Протоколу до Конвенції має абсолютне значення, тобто не стосується лише власності юридичних осіб на матеріальні об'єкти та не залежить від формальної класифікації в національному законодавстві [194, с. 44]. Тобто майном може визнаватись будь-який об'єкт, який має певну цінність.

Здійснюючи аналіз практики Суду щодо справ про захист майна юридичних осіб, ми можемо зробити висновок, що поняття «майно» має доволі широкі межі тлумачення й охоплює значну кількість активів або благ, які мають економічну цінність – як матеріальних, так і нематеріальних [362, с. 130].

У цьому випадку варто зазначити, що нематеріальні активи теж визнаються «майном» у практиці Суду, адже вони можуть мати всі характеристики майна.

Наприклад, в одній зі справ [65] Суд розглядав питання про введення закону про право мажоритарних акціонерів, які володіють більше 90% акцій товариства, примусово викупити акції в міноритарних акціонерів і визнав положення закону таким, що не суперечать нормам статті першої Протоколу до Конвенції. Суд сформулював поняття акції, якою визнається сертифікат, що засвідчує права власності на частину компанії і наділяє його власника певними правами, включаючи право голосу. Оскільки акції визначають права на майно компанії (правда не прямо, а опосередковано), то акції є майновою цінністю, а отже, повинні розцінюватися як майно, хоча фізично на певному матеріальному носію, об'єкті не зафіксовані та не існують.

Відповідно до прецедентної практики Суду, поняття «майно» включає як «фактичне майно», так і майнові цінності, зокрема боргові вимоги. Мікеле де Сальвіа, професор права і юрисконсульт Суду, наголошує на тому, що об'єктом захисту може бути певний об'єкт, що має майнову цінність. Наприклад, в комерційній справі майнова цінність для комерсанта є коло його клієнтів, яке накопичилось у нього в результаті його діяльності, тобто має певну виражену економічну цінність.

Також як приклад можуть виступати суми, присуджені певній особі остаточним та обов'язковим судовим рішенням, стосовно яких встановлено, що вони мають бути стягнені.

При розгляді справи «Сміт Кліне та Френч Лабораторіз проти Нідерландів» (*Smith Kline and French Laboratories v. The Netherlands*) [63] рішення про можливість застосування статті першої Протоколу до Конвенції було прийнято щодо права на патенти, як «складного та багатоелементного» об'єкта, ознаки якого підпадають під розуміння поняття «майно» згідно із Конвенцією.

Патент як документ, який підтверджує права власності на винахід, також є підставою для отримання законодавчого гарантованих та передбачених коштів, у вигляді паушальних платежів, роялті, штрафів тощо за користування вказаними об'єктами. Ці характеристики патенту і спонукали Суд поширити чинність статті першої Протоколу до Конвенції в частині поширення розуміння поняття «майно»,

також і на патент, адже «майно» може виражатись не лише в матеріальному відношенні, значені як «реально наявний предмет», але також як багатоелементний об'єкт, який наділяється можливістю бути використаним іншими суб'єктами без втрати його кількісних та якісних характеристик, що, у свою чергу, не позбавляє його правового зв'язку із власником та мети «нематеріального» існування, а також має для його власника певну економічну цінність [195, с. 11].

У справі «Тре Тракторер Актеболаг проти Швеції» (*Tre Traktorer Aktiebolag v. Sweden*) [75] компанія скаржилася на порушення її права власності в зв'язку з відкликанням у неї ліцензії на продаж алкоголю, яка мала для неї економічну цінність, у результаті чого довелося закрити ресторан, який належав цій компанії. Суд прийшов до висновку, що володіння ліцензією було одним з головних умов ведення бізнесу заявником, і її відгук негативно позначився на діловій репутації і вартості ресторану. Відкликання є втручанням в право мирно володіти своїм майном. Однак, з урахуванням того, що держава має широкі межі розсуду щодо можливостей втручання у право власності, Суд не здійснив підтвердження того, що відбулось порушення статті першої Протоколу до Конвенції в цій справі.

Про ці межі, а також про правові можливості втручання у право власності юридичних осіб зі сторони держави ми будемо говорити далі в інших розділах дисертації.

Щоб захистити своє майно в аспекті статті першої Протоколу до Конвенції, юридична особа повинна мати хоч якесь «власне» право, тобто «реально наявне» та передбачене національним законодавством, яке може вважатися правом власності з погляду Конвенції [269, с. 606]. У цьому випадку важливу роль відіграє визнання зі сторони держави прав юридичної особи на таке майно, шляхом вчинення державної реєстрації речових прав. Тобто майно повинно мати ознаки *реальності*, яке полягає в тому, що цей об'єкт повинен «існувати» не лише в позиції заявника, який звертається до Суду, а насамперед, бути об'єктивно вираженим або в певній формі, або змісті певного правовстановлюючого, праворозпорядчого документа. Майно повинно існувати в реальності, бути

готівковим. Очікування економічної вигоди не є майном. Також майно можливо ідентифікувати в матеріальному або нематеріальному предметі.

Щодо реальності права на майно [46], Суд зробив важливий висновок, що стаття перша Протоколу до Конвенції констатує право будь-якої особи на безперешкодне розпорядження лише «своїм» майном, а відповідно можна прийти до висновку, що ця норма застосовується лише до «наявного» в різних виявах та формах майна конкретної особи і не гарантує право на набуття майна в майбутньому, наприклад, шляхом спадкування за законом або прижиттєвого розпорядження.

Вказаний правозастосовний висновок Суду дає підстави охарактеризувати «майно» лише в призмі «реального» та «об'єктивно» наявного, що, у свою чергу, відкидає можливість визначення Судом права на «майно» як права з відкладальною умовою. Тобто в цьому випадку Суд чітко виокремив, що це положення Конвенції не може захищати майбутні права, які можуть виникнути, в силу певної невстановленої події або дії, тим самим встановив межу захисту лише «свого» майна, тобто право, на яке існувало або існує [193, с. 27].

Водночас наголошуємо, що Суд також визнає майном «правомірні очікування» щодо такого майна. Підхід Суду до розуміння меж та змісту поняття «майна» є різним порівняно з національним законодавцем. Зокрема признавання майном «правомірних очікувань» не може гармонійно зайняти місце в традиційному переліку об'єктів цивільних прав за чинним ЦК України [370], як і, наприклад, визнання економічних інтересів за ліцензією на право здійснення певного виду діяльності [362, с. 130].

Правомірне очікування настання певних обставин було визнано майном у справі «Пайн Волей Девелопментс ЛТД та інші проти Ірландії» (*Valley Developments LTD. and Others v. Ireland*) [53].

Компанія *Pine Valley Developments LTD.* заявляла, що її право на власність було порушено в результаті прийняття судового рішення, яким було визнано, що план земельної забудови ділянки, придбаної цією компанією, був прийнятий з перевищеннями повноважень і, отже, був недійсним. Суд порохував, що компанія

могла правомірно очікувати, що вона могла здійснити забудову відповідно до плану, визнаного згодом недійсним, і це очікування повинно вважатися компонентом права власності на земельну ділянку з метою статті першої Протоколу до Конвенції. Таким чином, у цій справі Суд визнав порушення статті першої Протоколу до Конвенції.

У справі «Святі Чоловічі Монастирі проти Греції» (*The Holy Monasteries v. Greece*) [73] заявники звернулися до Суду зі скаргою про позбавлення їх права володіння землею, на території якої впродовж багато століть знаходились монастирі автокефальної помісної церкви внаслідок реформування в законодавчому порядку власності церкви в Греції. Суд зазначив про наявність порушення прав заявників на мирне володіння майном, зокрема у зв'язку з відсутністю в діях держави обґрунтованого «суспільного інтересу», та визначив, що хоча це «майно» і є надбанням історичної, культурної спадщини Греції, але заявники мали щодо нього абсолютне право на володіння та використання за релігійним призначенням, на яке вони мали можливість «правомірно очікувати».

У рішенні у справі «Інтерсплав» проти України» (*Intersplav v. Ukraine*) [35] Суд визначив право на відшкодування сплачених обов'язкових платежів до державного бюджету за змістом Конвенції як «майно», тим самим визначивши, що в цієї категорії існує додаткове вираження у формі законодавчо обґрунтованих майбутніх виплат заявнику, на які він «правомірно очікує», тобто які «реально існують».

Ці рішення Суду ілюструють, що «реальність» майна також може визнаватися у випадку, якщо індивід має «правомірні очікування» щодо такого майна. Ця ознака створює та забезпечує сам правовий сенс існування «майна», права на «майно», адже, з економічного та господарського погляду, «майно» часто використовується юридичними особами для досягнення матеріальної та комерційної мети у вигляді одержання прибутку, що, як наслідок, призводить до гарантованої національним законодавством можливості «правомірно очікувати» використовувати цей об'єкт зі своєю комерційною метою.

Поміж іншого, наголошуємо, що «правомірне очікування» щодо майна і не порушує наш вищезазначений перелік ознак майна, а навпаки, є однією із форм втілення ознаки «реальності» майна, адже, відповідно до сформованої практики Суду, «майном» може бути «наявне майно» або активи включно з вимогами, стосовно яких заявник здатен довести, що він мав принаймні «правомірне очікування» («*legitimate expectation*») дієвої реалізації його майнового права» [57].

Тобто, в розумінні Суду, якщо власник «правомірно очікує» використати своє майно, або майнові права в майбутньому, вони визнаються як «реально» наявні.

Водночас Суд доволі часто застосовує концепцію «правомірного очікування»; найбільш стандартна категорія справ, яка може бути застосована під вказану концепцію така: внаслідок певного юридичного факту, який уже відбувся, певна особа отримує майнове право. Проте ще до того, як ця особа зможе це право реалізувати, держава приймає закон або інший акт, який таке право скасовує із наданням цьому закону певної ретроспективної дії щодо фактів, які відбулися до його ухвалення.

Водночас підстави, з яких особа позбавляється раніше отриманого права, жодним чином не пов'язані з її негативною або активною поведінкою. Тому, на момент розгляду справи Судом право заявника не може вважатися «наявним» відповідно до внутрішнього законодавства. Тому Суд визнає порушенням не право, а «правомірне очікування» заявника [209, с. 210].

Наприклад, у справі «Пресос Компанія Навієра С.А. та інші проти Бельгії» (*Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium*) заявники оскаржували акт, який скасовував відповідальність надавачів лоцманських послуг за шкоду, завдану внаслідок недбалості їх працівників, спричинену до набрання таким актом чинності. Суд, у зв'язку з цим, зазначив, що заявники мали «правомірні очікування» щодо майна, а також, що їхні вимоги, які виникли на підставі морських інцидентів, будуть вирішені відповідно до загальних положень деліктного права» [57].

«Для того, аби вимога могла вважатися «активом», що підпадає під дію статті першої Протоколу, – зазначив Суд у справі «Драон проти Франції» (*Draon v. France*), – позивач повинен довести, що він має достатні підстави в національному праві, приміром, що існує усталена судова практика національних судів на її підтвердження. Якщо це вдається зробити – у гру вступає концепція «правомірних очікувань» [27].

Наголошуємо, що є суттєві відмінності між «правомірним очікуванням» щодо майна та «сподіванням, що майнове право, яке давним–давно припинилося, буде поновлене», адже, останнє базується на вимозі, чинність якої залежить від існування певних обставин, які не існують [54].

Наприклад, у справі «Ванмарле проти Нідерландів» (*Van Marle v. the Netherlands*) [78] Суд розглядав питання про те, чи належить клієнтура, яка була накопичена в результаті професійної діяльності під захист статті першої Протоколу до Конвенції, тобто в цьому випадку майно визначалось заявниками як певний об'єкт з нематеріальними ознаками, який становить для них важливу цінність та яку вони «правомірно очікували» використовувати у своїй професійній діяльності. Суд підтвердив, що клієнтура прямо впливає на зменшення або збільшення доходів заявників та їхнього професійного бізнесу загалом. Отже, на думку Суду, відбулося втручання в їхнє право на мирне володіння своїм майном [269, с. 693].

Наступна ознака майна прямо виникає із попередньої – суб'єктна належність. Ця ознака визначає, що майно повинно мати певну суб'єктну (персональну, особисту) фактичну належність щодо індивіда, який заявляє, що він є власником, володільцем щодо нього та в останнього повинен бути наявний юридичний титул, який підтверджує права особи на таке майно.

Вищезазначена ознака найбільш широко розкривається та тлумачиться в розрізі дослідження корпоративних справ, які перебувають на розгляді у Суді.

Суд зазначає, що, за загальним правилом, акціонери компанії, включаючи мажоритарних, не можуть вважатись жертвами порушень прав безпосередньо

юридичної особи. Відповідну позицію Суд виклав у своєму рішенні у справі «Агротексім» та інші проти Греції» (*Agrotexim and others v. Greece*) [7].

Хоч зазначена справа і була вирішена не на користь заявника, тим не менш Суд сформував у цій справі і низку правил, які у подальшому дозволили йому «проникати під корпоративну вуаль» або ж уникати такої необхідності, а саме коли: 1) певні виняткові випадки коли сама юридична особа безпосередньо не може здійснити цього самостійно (наприклад, у разі її припинення); 2) акціонери зробили все від них залежне для ініціювання перед ліквідаторами необхідності вчинення певних дій, а в разі невчинення ними таких дій вжили заходи до усунення ліквідаторів.

Така позиція Суду фактично доповнила сформований раніше підхід до юридичних осіб як до «не більше ніж механізму», що використовується акціонером для досягнення певної мети, визначивши межі застосування теорії «простого механізму» і «проникнення під корпоративну вуаль» [329, с. 203].

Під «проникненням під корпоративну вуаль» слід розуміти напрацьовані судовою практикою або встановлені законом винятки з принципу власної волі юридичних осіб, коли суди не враховують принцип майнової відокремленості юридичної особи та визнають її учасників відповідальними за дії компанії.

Однак у практиці Суду цей термін отримав зовсім інше забарвлення, коли Суд, не звертаючи уваги на той факт, що формально потерпілою від порушень права власності була компанія, приймає та розглядає заяву від акціонерів так, ніби дії держави безпосередньо стосуються їхніх прав.

Подальша практика Суду встановила доволі жорсткі критерії «проникнення під корпоративну вуаль». Так, у справі «Кредитно–індустріальний банк проти Чеської Республіки» (*Credit and Industrial Bank v. the Czech Republic*) [26] до суду від імені банку звернувся його мажоритарний акціонер та колишній голова ради директорів. Він оскаржував призначення державою тимчасового адміністратора банку.

Суд визнав, що в такій ситуації, коли банк був позбавлений можливості самостійно, поза волею держави звертатись до Суду, та зважаючи на те, що заява

стосувалася саме нібито необґрунтованого призначення адміністратора, заява від власника більшості акцій може вважатись такою, що подана самим банком.

Водночас варто зауважити, що Велика Палата Верховного Суду в постанові від 08.10.2019 року у справі № 916/2084/17 [135], посилаючись на вищезазначене рішення Суду, обґрунтовує свій правовий висновок, що акціонер (учасник) юридичної особи, навіть мажоритарний, не може розглядатись як належний заявник, якщо йдеться про порушення прав юридичної особи. Повноваження органу управління товариства на надання згоди на вчинення певного правочину, який діє від імені товариства, не можна ототожнювати з корпоративними правами його учасників, які діяти від імені товариства не мають права.

На перший погляд виникає певне протиріччя в позиціях двох судових інституцій, однак, у своєму рішенні Суд вказав, що тільки у виняткових обставинах може ігноруватися самотійний статус компанії як юридичної особи та не враховувати принцип майнової відокремленості юридичної особи. У цій справі були виняткові обставини, які давали колишньому голові банку і акціонеру, яка володіє контрольним пакетом акцій, право на подачу скарги до Суду від імені банку. Велика Палата Верховного Суду у своїй справі не побачила такі виняткові обставини та констатувала, що учасники не мають права від імені товариства звертатись до суду.

На противагу цьому вітчизняне законодавство у статтях 2, 80, 91, 92 ЦК України [370] зазначає, що юридична особа є учасником цивільних відносин і наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю. При цьому особливістю цивільної дієздатності юридичної особи є те, що така особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону (частина перша статті 92 ЦК України). Акціонер (учасник) товариства не наділений суб'єктивним правом щодо здійснення повноважень власника майна товариства та не вправі звертатися до суду за захистом прав, інтересів інших учасників господарського товариства, а також самого товариства поза відносинами представництва.

На нашу думку, вищезазначена позиція Суду повинна отримати належну підтримку на рівні національного законодавства та судової практики.

Твердження про те, що одноосібний власник юридичної особи (зокрема держава або інша юридична і фізична особа) не здійснює реального впливу на діяльність такої юридичної особи та така юридична особа не є інструментом свого власника у досягненні визначеної ним мети, необхідно визнати ілюзорним і таким, що не відображає реального стану речей. Це ж твердження слід застосовувати і за наявності в товаристві декількох акціонерів (учасників), коли в одного з них частка в такій юридичній особі дозволяє йому де-факто одноосібно, без врахування думки іншого учасника, приймати всі рішення в товаристві. Найчастіше в таких ситуаціях другий учасник у товариства є номінальним і присутній там з формальною метою, наприклад, для забезпечення такому товариству виступати одноосібним засновником іншого товариства.

Водночас, окрім вищезазначених ознак майна, ми можемо виділити ще одну додаткову, яка виникає за наслідком визнання Судом юридичної особи такої, щодо якої була порушена стаття перша Протоколу до Конвенції, а саме, ефективність користування.

Зазначаємо, що поняття «ефективність» має такі значення: 1. Абстрактний іменник до ефективний; 2. Характеристика якого-небудь об'єкта (пристрою, процесу, заходу, виду діяльності), що відображає його суспільну користь, продуктивність та інші позитивні якості. У свою чергу, прикметник «ефективний» характеризується як той: «який призводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект, який викликає ефект» [333, с. 492].

У юридичній науці поняття «ефективність» застосовується щодо різних державно-правових явищ, приміром: ефективність правових норм означає їхню дієвість, результативність, тобто здатність впливати на суспільні відносини у певному корисному для суспільства напрямі [291, с. 4], або ефективність норм – це зіставлення між дійсним результатом і метою, а також між досягнутим результатом та засобами, що застосовуються для його досягнення [273, с. 39]; ефективністю юридичного засобу захисту права людини є така його властивість,

яка полягає в теоретичній спроможності та реальній здатності забезпечити досягнення його основної соціальної мети, а саме: захистити право людини [292, с. 13] тощо.

Як стверджує М. М. Хоменко [365, с. 46], під «ефективним» слід розуміти такий засіб, що призводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект.

Водночас, якщо говорити про «ефективність користування» як ознаку майна, варто зазначити, що Суд у своїй практиці зазначає, що Конвенція покликана охороняти права, які є «ефективними» [36]. Водночас таку ознаку, на нашу думку, необхідно розглядати лише у зв'язку із юридичною особою, яка звертається із відповідною заявою до Суду, адже лише товариства, установи, організації використовують майно з необхідним рівнем забезпечення досягнення певного економічного, соціального результату. Ефективність користування майна для юридичних осіб відіграє значну та одну із вирішальних, важливих ролей, адже внаслідок специфіки правового регулювання діяльності юридичних осіб Суд може визнати як «майно» об'єкт, без якого діяльність юридичних осіб втрачає мету та, як наслідок, самі юридичні особи втрачають прогнозований ефект, результативність процесу, проекту у формі доходу та зазнають певних негативних наслідків у вигляді припинення діяльності або банкрутства цього суб'єкта. Тобто юридична особа зіставляє певний результат з витратами, які були задіяні для виникнення ефективності користування, а саме, щодо майна.

Наша позиція базується на такій практиці Суду. У справі «*EAST/WEST Alliance Limited*» проти України» (*EAST/WEST Alliance Limited v. Ukraine*) [28], в межах якої розглядалась заява підприємства на порушення органами державної влади України її прав власності на шість літаків Ан-28 та вісім Л-410. Суд зазначив, що свавільні дії та зловживання державних органів щодо втручання в майно заявника, яке було придбано за певні активи, з метою досягнення своєї певної мети заявником, використовувалось ним у своїй діяльності, порушило можливість заявника ефективно використовувати своє майно.

Згідно із рішенням Суду по справі «Совтрансавто Холдинг проти України» (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*) [65] заявник оскаржував дії державних органів України щодо зменшення розміру його частки у статутному капіталі товариства «Совтрансавто–Луганськ». Суд зазначив, що спосіб, у який проводився та закінчився судовий розгляд справ, також як і ситуація непевності, якої зазнав заявник, порушили «справедливу рівновагу» між вимогами суспільного інтересу та потребою захищати право заявника на повагу до його майна. Як наслідок, держава не забезпечила можливість заявнику ефективно користуватись своїм майном, яке гарантоване статтею першою Протоколу до Конвенції.

Тому під час дослідження практики Суду щодо визначення поняття «майно» ми дослідили основні характеристики такого поняття: економічна цінність, реальність, суб'єктна належність. Також нами були виокремлено додаткову ознаку майна, яка буде застосовуватись лише в частині застосування з юридичними особами – ефективність користування.

Отже, на підставі вищенаведеного варто зауважити, що незалежно від наявності в тексті статті першої Протоколу до Конвенції термінів «майно» і «власність», які в національному законодавстві мають різне значення, всі положення вказаної статті слід тлумачити як такі, що захищають майнові права в найширшому значенні цих термінів. При цьому право власності в практиці Суду розглядається як одна із категорій майнових прав.

Право власності, якщо воно стосується юридичних осіб, є багатограним та складним, і, як наслідок, практика Суду щодо питання його захисту є достатньо значною і має різнобічний характер. Водночас варто зауважити, що Суд, стверджуючи про захист права власності, включає в це поняття, окрім права власності, також і майно. Практика Суду цілком беззаперечно демонструє, що, на думку Суду, сфера дії означеної статті аж ніяк не вичерпується захистом права власності, – вона далеко більше осяжна й розповсюджується на широке коло майнових прав та інтересів, які найбільш повно можуть бути означені саме як «майно».

Цей факт, на нашу думку, обґрунтовується тим, що для Суду під час правозастосування вказаних категорії, останні не несуть категоричної різниці між собою, адже головна мета діяльності Суду – захистити права, свободи та інтереси індивіда, в нашому дослідженні – юридичної особи. Наголошуємо, що певні неточності в такій синонімізації існують, про що вже було наголошено нами у цьому підрозділі. Тому вказана невідповідність повинна бути виправлена шляхом внесення змін до офіційного перекладу вказаного Протоколу українською мовою, а саме заголовком, та визначити його як захист права власності.

Також пропонуємо за результатами проведеного дослідження в рамках цього пункту доповнити вітчизняне цивільне регулювання, яке стосується питання майна юридичних осіб, а саме доповнити статтю 115 «Майно господарського товариства» Глави 8 «Підприємницькі товариства» ЦК України частиною 3 такого змісту: «3. У будь-якому разі майно господарського товариства повинно мати економічну цінність, суб'єктну належність та бути реальним і ефективним у користуванні.».

Вказане доповнення забезпечить ефективний захист права власності юридичних осіб на їхнє майно на національному рівні, а також здійснить безпосередню імплементацію результатів діяльності Суду у вітчизняне цивільне законодавство.

1.2. Захист права власності юридичних осіб Європейським судом з прав людини

1.2.1. Звернення до Європейського суду з прав людини як форма захисту цивільних прав

У процесі проведення нашого дослідження ми зіштовхнулись із проблематикою, яка існує у вітчизняній правовій доктрині щодо змісту «захисту» цивільних прав, зіставлення понять «засіб захисту», «спосіб захисту» та «форма захисту» як елементів «захисту» цивільних прав.

Також особливо актуальним у цьому аспекті є визначення місця Суду в цій системі, адже, на наш погляд, наразі серед науковців немає одностайної думки

щодо віднесення такого суб'єкту до певної форми захисту чи взагалі визначення його як «спосіб захисту», або навіть як «засіб захисту». Тому, на нашу думку, надзвичайно важливо розставити правильні акценти та сформуванати власну наукову думку щодо вищезазначеної проблематики в аспекті предмета дослідження.

Розпочинаючи своє дослідження із основного поняття «захист» в аспекті цивільних прав, наголошуємо, що в законодавстві відсутнє визначення вказаного поняття, у правовій доктрині відсутнє одностайне його розуміння, адже наразі присутня жвава дискусія щодо розуміння та насичення цього поняття. Водночас, не вдаючись до характеристики основних концепцій, все ж виокремимо певні наукові позиції з цього питання.

Як зазначає Т. В. Бондар [122, с. 114], під захистом цивільного права слід розуміти реалізацію встановленого законом суб'єктивного права особи на захист свого цивільного права в разі його порушення, невизнання або оспорювання шляхом застосування обраних самою особою чи встановлених договором або актами цивільного законодавства правоохоронних заходів – способів захисту цивільних прав.

Вказане визначення, на нашу думку, сформульоване науковцем, базуючись на безпосередньому аналізі положень ЦК України [370] з цього питання, а саме Глави 3 «Захист цивільних прав та інтересів». Водночас зазначаємо, що її позиція не відображає істинний зміст таких норм цивільного законодавства, адже лише суд, а не особа, має право захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом. Особа не наділена такою правомочністю застосовувати обрані нею ж інші способи захисту, вона наділена правом звернутись до суду із вибраним непередбаченим у статті 16 ЦК України способом захисту, який застосовує суд. Проте ми не маємо на увазі здійснення захисту цивільних прав та інтересів Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування в межах своїх повноважень, на підставах та у спосіб, що встановлені Конституцією України та законом. Наша позицію базується на тому,

що вищезазначений науковець узагальнив усі можливі способи захисту та надав можливість їх вибору особі, однак це є не повністю правильно.

Також у цьому аспекті, ми також не можемо погодитись із висловленою позицією М. К. Воробйова [152, с. 22–23], який стверджує, що захист – це лише діяльність суду, яка пов'язана з розглядом і вирішенням спорів про конкретні права й інтереси певних осіб; захист є похідним від охорони і є способом її реалізації, адже здійснення захисту притаманне не лише судовим органам, а й іншим уповноваженим суб'єктам та й самою особою.

В свою чергу, Х. В. Майкут [253, с. 65] стверджує, що метою захисту цивільного права є його відновлення, а в разі неможливості цього – компенсація завданої порушенням цього права шкоди.

Згідно із позицією О. О. Кармази [208, с. 155], «захист» розкривається через призму забезпечення правопорядку за допомогою засобів та способів захисту, що передбачені Конституцією та законами України. Тобто вказане поняття науковець визначає без прив'язки до конкретного суб'єкта та без зазначення конкретних форм захисту, тому, на нашу думку, воно є доволі абстрактне та не чітке. Водночас на захист її позиції зазначимо, що вона здійснює дослідження «захисту» цивільних прав як дедукційний метод дослідження вказаного поняття в контексті житлових відносин.

Як зазначає О. В. Бігняк [116, с. 43], захист є складовою прав його носія, що вживаються для відновлення або припинення порушуваних прав, який опосередковується певними формами.

Наукова думка О. І. Мацегоріна [260, с. 144] базується на тому, що під захистом слід розуміти дії уповноваженого суб'єкта, а також діяльність юрисдикційних органів та осіб, які в передбаченому законом порядку зобов'язані вжити достатніх заходів для поновлення порушеного, оспорюваного чи невизнаного цивільного права.

На нашу думку, найбільш змістовно та точно визначає поняття «захист» цивільного права І. В. Спасибо-Фатєєва [345, с. 234], яка розглядає вказане поняття як міру дозволеної поведінки правомочної особи, що виражена в

можливості самостійно або за допомогою юрисдикційних органів застосувати до зобов'язаної особи заходи державно–примусового характеру з метою усунення перешкод у здійсненні суб'єктивного права або відновлення його в попередній стан чи покарання за порушення.

Також В. П. Грибанов [163, с. 107] максимально широко наповнює таке поняття та включає в нього можливість уповноваженої особи використовувати дозволені законом засоби власного примусового впливу на правопорушника, захищати належне йому право власними діями фактичного порядку (самозахист цивільних прав); можливість застосування безпосередньо самою уповноваженою особою юридичних заходів оперативного впливу на правопорушника; можливість уповноваженої особи звернутися до компетентних державних чи громадських органів з вимогою спонукання особи до певної поведінки.

Відповідно до наукової позиції Ю. Д. Притики [304, с. 16], захист прав – це юридична діяльність, спрямована на усунення перешкод на шляху здійснення суб'єктами своїх прав та припинення правопорушення, відновлення положення, що існувало до порушення.

Отже, на нашу думку, *захист цивільних прав* можна визначити як вид правового впливу на суспільні відносини, що полягає в застосуванні особою або іншим уповноваженим суб'єктом визначених Конституцією України, законодавством або договором способів захисту, які має право застосовувати така особа або інший уповноважений суб'єкт та спрямованих на відновлення порушеного, невизнаного чи оспореного цивільного права особи, у випадку його порушення або протиправного на нього посягання.

Водночас, якщо зазначати про захист Судом цивільних прав, то варто зазначити, що його розглядають у матеріально-правовому змісті та з процесуально–правового погляду [303, с. 127]. Матеріально-правовий зміст вказаного захисту розкривається через закріплену Конвенцією та гарантовану національним законодавством можливість звернення осіб до Суду з приводу порушення прав, викладених у Конвенції та (або) протоколах до неї. З

процесуально–правового погляду зміст захисту прав Судом полягає у встановленні Конвенцією порядку та форми реалізації вказаної можливості.

У контексті нашого дослідження визначення поняття «захист» цивільних прав також охоплює юридичних осіб, право власності яких захищає Суд. Більш детально ми проаналізуємо його далі в роботі.

Переходячи до дослідження «форми захисту» цивільних прав, зауважимо та звернемо увагу на значення терміна «форма» у тлумачних словниках [143, с. 1328], [274, с. 693–694], [353, с. 284], [354, с. 421]. Так, під «формою» слід розуміти тип, будову, спосіб організації чого–небудь; зовнішній вияв якого–небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом; сукупність прийомів, способів, елементів техніки виконання тощо.

На основі цих визначень можна сформулювати спільні характерні ознаки, які закріплюються за терміном «форма» як певна категорія, а саме однорідна будова та організація, що відображають сам процес його здійснення, зовнішній вияв явища, пов'язаний з його сутністю, змістом та певні виняткові прийоми, способи та елементи техніки, які визначають його індивідуальність, вирізняють його серед інших подібних.

Розуміння поняття «форма захисту» цивільних прав серед науковців визначається з різних суб'єктивних сторін та базується на розумінні, що саме є в основі «форми захисту» та який критерій класифікації для аналізу той чи інший дослідник бере за основу.

Л. Л. Стецюк [350, с. 152] визначає форму захисту цивільних прав як сукупність способів захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, інтересів суспільства та держави, що характеризуються спільним зовнішнім виявом їх здійснення.

Водночас В. В. Болгова [121, с. 14] стверджує про необхідність відмежувати категорію «форма захисту суб'єктивного права» від суміжних категорій – «процесуальна форма», «юридичний процес», «механізм захисту права», «спосіб захисту», «форма правового захисту», «форма вирішення спорів» – для того, щоб

внести певну ясність і впорядкувати понятійний апарат теорії права в розглянутій сфері.

Деякі науковці [128, с. 17], [162, с. 284] стверджують, що «форму захисту» цивільних прав необхідно розглядати як комплекс внутрішньо узгоджених організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів.

Сутнісною ознакою поняття «форма захисту» є здатність відображення інтеграції певних окремих способів захисту в умовно уособленому явищі [287, с. 761]. Згідно із науковою позицією В. В. Дунаєва [177, с. 34] це можуть бути дії, що ґрунтуються на нормі права або договорі, що здійснюються або у рамках правової процедури, або без неї, спрямовані на попередження, припинення порушення прав і їх відновлення, здійснювані спеціальним юрисдикційним органом або самим правовласником. Як стверджують Г. А. Сverdлик і Е. Л. Страунінг [332, с. 37] форма захисту вказує на суб'єкта, що здійснює заходи захисту, тим самим визначаючи його як основну, кваліфікуючу ознаку однієї форми щодо інших.

Тобто можна зробити висновок, що в базисі поняття «форма захисту» цивільних прав перебуває особа або уповноважений суб'єкт, який безпосередньо буде застосовувати способи захисту, які спрямовані на відновлення порушеного, невизнаного чи оспореного цивільного права особи. Якщо говорити про Суд, то звернення із індивідуальною заявою юридичною особою до нього щодо порушення її права власності буде вважатись формою захисту такого права як цивільного.

Як уже зазначалось, переважна більшість науковців, коли досліджують, аналізують «форму захисту» цивільних прав, ставлять в основу суб'єктний критерій, який призводить до «класичної» класифікації форм захисту на юрисдикційну та неюрисдикційну форму [184, с. 165].

Різні науковці, по-різному визначають, які саме суб'єкти входять до юрисдикційної, а які до неюрисдикційної форми захисту. Існують такі правові позиції з цього питання: юрисдикційна форма захисту це лише форма захисту, яка

притаманна суду, а до неюрисдикційної відносяться усі інші уповноважені суб'єкти та сама особа [122, с. 115]; юрисдикційна форма захисту визначається як сукупність способів захисту, яка здійснюється органами влади та посадовими особами, відповідно неюрисдикційною формою захисту є сукупність способів захисту, що здійснюються особою, яка не здійснює свої владні функції чи посадові обов'язки [350, с. 153]; рамками юрисдикційної форми захисту охоплюється захист у судовому (загальний порядок) і в адміністративному порядку (спеціальний порядок) [162, с. 284], а до неюрисдикційної форми належать усі інші суб'єкти, зокрема і сама особа.

Варто зазначити, що О. О. Посикалюк [303, с. 127] відносить захист прав Судом до різновиду юрисдикційної форми захисту, яка, на його думку, є судовою формою захисту.

Також деякі науковці виділяють власні (авторські) найменування для форм захисту цивільних прав, залишаючи при цьому в основі класифікації суб'єкт, який буде застосовувати способи захисту.

Наприклад, В. П. Воложанін [151, с. 106] виділяє самостійний захист права, який здійснюється юрисдикційними органами – громадський захист. Захист, що здійснюється юрисдикційними органами, автор поділяє на захист у спірному та безспірному порядку.

Водночас неможливо не погодитись із Т. М. Підлубною [293, с. 41], що розуміння форми захисту цивільних прав як певного порядку захисту прав тим чи іншим юрисдикційним органом невиправдано звужує зміст форми захисту, оскільки ці поняття є самостійними за змістом, а порядок – поняття більш процесуальне.

Зводити форму захисту лише до певного порядку процесуальних дій справді немає сенсу, оскільки, по–перше, відбувається змішування із поняттям цивільно–процесуальної форми як певного порядку діяльності органів, уповноважених розглядати цивільно–правові спори, а по–друге, в межах форми реалізуються різні елементи механізму правового регулювання [327, с. 110].

У наукових колах [153, с. 113] стверджується думка, що використання терміна «юрисдикційний захист» в аспекті форми захисту є не завжди коректним. Якщо такою формою захисту охоплюються всі випадки несамостійного захисту прав, зокрема і нотаріальний захист прав, то є не зовсім вдалим використання поняття «юрисдикція» щодо діяльності приватних нотаріусів, наприклад, у довідкових виданнях юрисдикція розглядається як коло повноважень суду або іншого адміністративного органа з правової оцінки конкретних факторів, серед них – вирішення спорів та застосування передбачених законом санкцій.

У чинному законодавстві України термін «юрисдикція» також більш притаманний цивільному та адміністративному процесу в контексті характеристики категорій спорів, підвідомчих тим чи іншим судам. За правовою природою, захисні дії нотаріуса полягають у вчиненні виконавчого напису на борговому документі, наприклад, у випадку визнання такого виконавчого напису самостійним юридичним фактом, що відрізняється від правочину і є вольовою дією уповноваженої державою особи (нотаріуса) на вчинення акта публічно-правового характеру, що відрізняється від юрисдикційної діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування [327, с. 111].

Тому варто звернути увагу також на інші спроби класифікації форм захисту цивільних прав, яку здійснюють у правовій доктрині.

Деякі науковці [239, с. 162] класифікують форми захисту за характером зв'язку юрисдикційного органу зі сторонами, між якими є спір, виділяючи при цьому: 1) вирішення спору юрисдикційним актом однією із сторін спірного правовідношення; 2) вирішення спору актом органу, який не є учасником спірного правовідношення, але пов'язаного з одним чи обома учасниками спірного правовідношення відповідними правовими чи організаційними відносинами; 3) вирішення спору органом, який не є учасником спірного правовідношення і який не пов'язаний правовими чи організаційними правовідносинами окрім процесуальних.

Грунтуючись на вищезазначеному критерії, Ю. К. Осипов [282, с. 93–99] виділяє державну, громадську, змішану та третейську форми захисту (вирішення

юридичних справ). При цьому державну форму дослідник поділяє на адміністративну, арбітражну та судову; громадську – на профспілкову, колгоспну та кооперативну; змішану – на паритетну (орган, який розглядає спір про право, складається з однакової кількості представників зацікавлених сторін) і спільну (спір розглядається декількома самостійними органами одночасно), третейську – вирішення справ судом, які створені за домовленістю між громадянами.

Як зазначає І. В. Венедіктова [147, с. 27] під час аналізу форм захисту на предмет захисту ними охоронюваних законом інтересів, можливо виділити такі: 1) захист цивільних інтересів судом; 2) захист цивільних інтересів Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування; 3) захист цивільних прав нотаріусом; 4) самозахист цивільних прав.

Водночас, на наше переконання, вищезазначені класифікації за тим чи іншим критерієм, не достатньо відтворюють правовий вибір особи щодо порядку та суб'єкта захисту його порушеного, невизнаного або оспорюваного права. Зокрема захист Судом не справедливо був залишений позам межами таких класифікацій, а також не можливо з впевненістю віднести до тієї чи іншої форми захисту за вищезазначеними критеріями, навіть якщо звертатись за захистом буде юридична особа.

Проте погоджуємось з думкою [184, с. 165], що калейдоскоп індивідуальних юридичних інтересів суб'єктів правовідносин є тим об'єктивним фактором, що визначає існування різних форм захисту суб'єктивного права та інтересу. При цьому індивідуальні юридичні інтереси громадян мають індивідуальний особистий характер, тому що їхній інтерес спрямований на задоволення власних потреб, а індивідуальний юридичний інтерес підприємств, організацій і установ має державний характер, тому що в цьому випадку інтереси суб'єктів спрямовані на задоволення потреб загальнодержавного значення.

Тому, вважаємо, що необхідно визначити власну класифікацію форм захисту цивільних прав, при цьому критерій має максимально широко визначити всі можливі національні та наднаціональні форми юридичного захисту, зокрема і

Суд, адже захисту Судом притаманний наднаціональний характер [286, с. 16], субсидіарний принцип [303, с. 128], а також Суду, відповідно до принципу ієрархії юрисдикцій, належить найвища юрисдикція в галузі судового захисту прав та свобод індивіда [376, с. 51].

Так, варто зазначити, що Ю. В. Желіховська [184, с. 166], здійснюючи класифікацію форм захисту цивільних прав, залежно від порядку їх захисту виділила: судовий захист; адміністративний захист; захист нотаріусом; самозахист; захист за допомогою інших громадських, державних та *міжнародних* інституцій (зокрема після використання всіх національних засобів юридичного захисту – Судом, який діє відповідно до Конвенції).

Водночас не дуже зрозуміло, чому науковець визначає саме таку класифікацію, залежно від порядку, послідовності звернення, як: суд, державні та інші уповноважені органи, нотаріус, самозахист, інші інституції, зокрема міжнародні – адже перед зверненням до суду за захистом особа не обмежена звернутись до державних або інших уповноважених органів, нотаріуса або застосувати самозахист.

Відповідно до наукової позиції Є. О. Харитонова [363, с. 183], останній виділяє судову, адміністративну, нотаріальну, самозахисну та громадську форми захисту, залежно від природи юрисдикційного органа, що здійснює захист, також відносить до органів захисту міжнародні інституції. О. Лаврін [242, с. 58] зазначає, що міжнародний захист як особлива форма захисту може виражатись у визначенні заходів з метою захисту сторін за зовнішньоекономічним договором та у звертанні в міжнародний комерційний арбітраж.

Тому, на нашу думку, доречно, здійснити класифікацію форм захисту цивільних прав залежно від ієрархії юрисдикцій, а саме виділити національну та міжнародну форму захисту цивільних прав. До національної форми захисту віднесемо всі можливі форми захисту, які передбачені у статтях 16-19 ЦК України, а до міжнародної відповідно – захист, який здійснюється міжнародними установами, організаціями, членом яких є Україна, або безпосередньо, або через відповідні судові установи.

Наш критерій ґрунтується на статті 55 Конституції України [232], яка закріплює, що кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, та на статті 10 ЦК України, згідно із якою чинний міжнародний договір, який регулює цивільні відносини, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, є частиною національного цивільного законодавства України. Якщо в чинному міжнародному договорі України, укладеному у встановленому законом порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом цивільного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України.

Відповідно і Конвенція, і Протокол до Конвенції були ратифіковані Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [311] та набрали чинності для України з 11.09.1997 року, а тому Суд, згідно зі статтею 34 Конвенції, може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного, зокрема, Україною порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї.

Захист прав Судом є складовою змісту правомочності, щодо захисту останнім права власності як конвенційного права, так і цивільного права особи, яке полягає в можливості звернення ним до Суду з приводу порушення його права, викладеного у статті першій Протоколу до Конвенції та визнання Судом його порушенням та надання сатисфакції. Такий вид захисту, на нашу думку, справедливо визначається однією із форм захисту цивільних прав, яке має свої особливості, а саме: суб'єкта застосування (Суд), засіб захисту та способи захисту [2, с. 46], більш детальний аналіз яких буде здійснений у наступному параграфі.

Відповідно Суд як міжнародна форма захисту цивільних прав, правомочний здійснювати захист право власності, яке, як уже зазначалось у попередньому

підрозділі роботи серед вітчизняного законодавства також передбачене у статті першій Протоколу до Конвенції.

Також варто зазначити, що результат захисту Судом цивільних прав особи є підставою для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами, навіть ті, які набрали законної сили (пункт 2 частини третьої статті 423 ЦПК України [372]). Цей факт демонструє, що за рівнем ієрархії Суд як міжнародна форма захисту, має превалюючу позицію у порівнянні із національними судами.

Отже, на підставі вищенаведеного, зазначаємо, що захист Судом як міжнародної форми захисту цивільних прав можна визначити як самостійну форму захисту цивільного права, яка володіє певними характерними лише для неї ознаками: наднаціональність, найвища та остаточна юридична сила рішення, субсидіарність та вичерпність прав, які піддаються захисту.

Тому також пропонуємо, внести зміни до вітчизняного регулювання, яке стосується передбачених форм захисту цивільних прав, а саме додати статтю 15–1 із заголовком «Захист цивільних прав Європейським судом з прав людини» до Глави 3 «Захист цивільних прав та інтересів» ЦК України такого змісту:

«1. Європейський суд з прав людини здійснює захист порушених цивільних прав особи, які викладені у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та/або протоколах до неї, за умови, у порядку та в спосіб, визначених у цій Конвенції. Ніхто не має права перешкоджати здійсненню такого права.»

1.2.2. Способи захисту права власності Європейським судом з прав людини

Переходячи до аналізу способів захисту права власності, який здійснює Суд, наголошуємо на необхідності дослідження поняття «способи захисту» та його розмежування від «засобу захисту» цивільних прав. Водночас у наукових колах досліджується зіставлення понять «форма захисту» та «засіб захисту», які, на думку певних науковців [116, с. 47], зіставляються між собою як загальне і часткове.

У науці цивільного права склалися кілька основних підходів до визначення «спосіб захисту». Так, способи захисту цивільних прав розглядають: 1) як

«правовий засіб» впливу на суспільні відносини з метою захисту суб'єктивного права; 2) через категорію «захід»; 3) через категорію «дія»; 4) як особливий «прийом», за допомогою якого здійснюється захист права; 5) як правова «конструкція» [237, с. 222].

Як зазначає М. Хоменко [365, с. 47], спосіб захисту цивільних прав можна визначити як матеріально–правовий захід примусового характеру, за допомогою якого відбувається поновлення порушених прав.

Як стверджує О. П. Кулинич [237, с. 223], спосіб захисту це спеціальний правовий засіб, який характеризується через категорії «діяльність» та «інституційність».

Водночас, на нашу думку не зовсім правильно визначати «спосіб захисту» як певний «засіб», адже і «спосіб», і «засіб» у поєднанні із застосуванням захисту цивільних прав є різними правовими категоріями.

Під час використання термінів «спосіб» та «засіб» у юридичній науці відбувається присвоєння їм відповідних ознак правового характеру. Як зазначає М. М. Марченко [319, с. 360], категорія правового засобу пов'язує ідеальне (мета) з реальним (результат), включаючи одночасно як фрагменти ідеального – інструменти (засоби–встановлювання), так і фрагменти реального – технологію (засоби–діяння). Загалом, під правовими засобами вчений розуміє правові явища, що виражаються в інструментах (встановленнях) та діяннях (технологіях), за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, що забезпечують досягнення соціально корисної мети.

«На відміну від способів, – зазначає А. А. Павлов [284, с. 92], «засоби захисту носять не матеріально–правовий, а процесуальний і процедурний характер; співвідношення засобів та способів захисту прав виявляється в тому, що способи захисту – це ті заходи, за допомогою яких здійснюється примусова реалізація суб'єктивних прав, тоді як засоби захисту являють собою заходи, через які приводяться в дію способи захисту.» На відмінність між поняттями «спосіб захисту» та «засіб захисту» вказує також Р. О. Стефанчук [349, с. 13].

Науковець О. В. Бігняк [116, с. 47] зазначає, що якщо способи захисту визначаються нормами матеріального права, то форми й засоби захисту регламентуються не тільки нормами процесуального, але й нормами матеріального права. Тобто ні через конструкцію «захід», ні категорію «дія», «спосіб захисту» також неможливо визначити, адже, вона призводить до ототожненню поняття із поняттям «засіб захисту».

Водночас, на нашу думку, на відміну від «способу захисту», «засоби захисту» мають ширші межі застосування за національним законодавством України, оскільки згідно з частиною п'ятою статті 55 Конституції України [232] кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Іншими словами, положення Конституції України дозволяють застосовувати також ті засоби захисту, які не передбачені законом, але і не заборонені ним. У цій же статті, але вже у частині четвертій, Конституції України передбачено, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Водночас слід відзначити, що у статтях 16, 19, 275 ЦК України [370] використовується поняття «спосіб захисту цивільних прав». Поняття «засіб» вживається у статті 19 ЦК України, а саме в дефініції самозахисту, який визначається як застосування особою засобів протидії (але не захисту), які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Водночас акти цивільного законодавства України не містять легального визначення ні «способу захисту», ні «засобу захисту» цивільних прав, що певним чином ускладнює процедуру з'ясування їх сутності та притаманних їм ознак.

Водночас, на нашу думку, «спосіб захисту» цивільних прав можна сформулювати як певний правовий прийом, конструкцію, спрямовано на захист порушених, невизнаних або оспорюваних цивільних прав особи.

Також варто зазначити і про визначення «засобів захисту» цивільних прав з метою уникнення подальшої підміни понять.

Деякі дослідники [237, с. 223] визначають правовий засіб як занадто широке явище за змістом, яке охоплює всю сукупність інструментів правового впливу.

З погляду В. Ю. Савватаєва [331, с. 21], поняття «засоби захисту» використовується, в основному щодо юрисдикційних форм захисту і становить дії щодо реалізації моделі (варіанта) правового впливу, закріпленої тим чи іншим способом. У свою чергу, Т. М. Підлубна [293, с. 5] доводить, що засоби захисту є інструментами реалізації способів захисту. Як вважає О. І. Антонюк [108, с. 66], засобами захисту є знаряддя, інструментарій захисту.

У свою чергу, О. О. Юрченко [381, с. 64] пропонує розглядати засоби захисту прав у декількох значеннях. Науковець, насамперед, наголошує, що поняття «засоби захисту» є більш ємним, ніж поняття «способи захисту», оскільки такими засобами виступають норми і принципи цивільного права, правозастосовні акти, договори, юридичні факти, заборони, заходи заохочення, заходи відповідальності тощо. Тобто якщо способи захисту передбачають лише наявність певної поведінки учасників цивільних відносин, то засоби захисту вбирають в себе не тільки вольові вияви суб'єктів, але і знаряддя, що дозволяють досягати необхідних результатів, зокрема регулятивні та охоронювальні норми.

Тобто можливо прийти до умовиводу, що «засіб захисту» – певний динамічний інструментарій захисту цивільних прав, який реалізовує конкретний застосований спосіб захисту цивільних прав. Звичайно, ми усвідомлюємо, що і поняттю «спосіб захисту», як і конструкції «засіб захисту», неможливо надати чітке та вичерпне доктринальне визначення, однак, використовуючи порівняльно-логічний метод дослідження, вважаємо, що «засіб захисту» є більш всеохоплюючим поняттям та має більш широкі межі розуміння та правозастосування, ніж «спосіб захисту» та включає останнє.

Згідно із частиною другою статті 16 ЦК України [370], способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути такі: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення

становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Проте, варто зазначити, що вказаний перелік не є вичерпний, адже, національні суди також можуть захистити цивільне право особи іншим способом, який передбачений договором або законом, а також не варто забувати і про інші форми захисту та їхні способи захисту.

Водночас, якщо говорити про види засобів захисту, які можуть бути застосовані, то повторно зазначаємо, що відсутнє легальне визначення в цивільному законодавстві цього поняття, а також не зазначено, також які саме засоби захисту можуть бути застосовані, а розглядати засоби захисту лише через призму самозахисту не буде правильно та штучно звужить межі розуміння цієї конструкції.

У науковій спільноті [175, с. 117], [172, с. 11] є непоодинокі позиції, що засоби захисту цивільних прав – це позови, які фактично спрямовані на практичне застосування способів захисту. Наша думка щодо дефініції засобів захисту охоплює таку позицію. Водночас ми вважаємо, що засоби захисту не обмежуються лише позовними заявами.

Зокрема, О. В. Бігняк [116, с. 47] зазначає, що засоби захисту можна підрозділити на декілька груп: засоби, вжиті за судової форми захисту (позовна заява, заява, скарга, судові акти, накази тощо); засоби, вжиті за адміністративної форми захисту (заява, скарга, пропозиція, виконавчий припис нотаріуса, рішення органів державної влади і органів місцевого самоврядування, прийняті за зверненнями громадян тощо); засоби, вжиті під час самозахисту (утримання майна, заява про відмову виконання обов'язку тощо).

Тобто засіб захисту цивільних прав залежно суб'єкта застосування такого засобу, форми захисту та суб'єкта забезпечення захисту може визначатись і як

позовна заява, і як рішення органу державної влади, зокрема судових органів, та як певний ресурс, нормативний акт, який надає особі або уповноваженому суб'єкту правовий інструментарій щодо переліку можливих способів захисту.

Водночас, повертаючись до способів захисту цивільних прав, які можуть бути застосовані Судом, то варто зазначити про наукові думки з вказаного питання.

Як стверджує М. М. Хоменко [365, с. 46], в розумінні Конвенції способи захисту повинні дозволяти компетентним органам як розглядати відповідні скарги про порушення Конвенції, так і надавати відповідну допомогу.

Також, відповідно до позиції О. О. Посикалюка [303, с. 127], способи захисту, які можуть бути застосовані Судом, – це визнання права, закріпленого в Конвенції, порушеним та справедлива сатисфакція. Ми погоджуємось із цією науковою позицією, адже вона повністю ґрунтується на положенні Конвенції та можливих способів захисту, які можуть бути застосовані Судом.

Також можливо класифікувати способи захисту цивільних прав Судом за такими критеріями: за суб'єктним складом, який звертається за захистом (особи, неурядові організації, зокрема юридичні особи, або групи осіб); за характером цивільних прав, що захищаються (майнові, немайнові права або майнові та немайнові права); залежно від характеру негативного впливу на цивільне право (правопорушення, протиправні дії держави, інших суб'єктів які не визнаються суб'єктами злочину чи адміністративного правопорушення) [198, с. 48–49].

У цьому аспекті варто дослідити способи захисту цивільних прав Судом, а саме права власності як майнових прав.

Наголошуємо, що вперше Суд застосував такий спосіб захисту права власності, як визнання права порушеним у справі «Спорронг і Лоннротх проти Швеції» (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*) [67]. У цьому рішенні Суд дійшов висновку, що стаття перша Протоколу до Конвенції має три окремі норми. Водночас, хоча ці три норми і є «окремими», вони пов'язані між собою.

Вказана справа стосувалася права власності на будівлі та земельну ділянку в центрі Стокгольму в Швеції. Органи виконавчої влади прийняли рішення про те,

що таке майно необхідне для розвитку міста і, таким чином, застосували види заходів, що призвели до порушення права на мирне володіння майном: дозвіл на експропріацію (який означав, що в подальшому за необхідністю майно може бути піддане експропріації), а також заборону будівництва.

Власники не отримали жодної компенсації за час, коли відбувалося втручання у право на мирне володіння майном з боку держави, відповідне майно не могло бути продане або будь-яким чином відчужене чи поліпшене. Власники майна звернулися зі скаргою до Суду щодо порушення свого права на мирне володіння майном. Розглядаючи заяву скаржників, Суд дійшов висновку, що їхнє право власності було порушене, а тому, констатував порушення статті першої Протоколу до Конвенції.

Також варто зазначити, що під час розгляду Судом справ, у яких виявляється порушення норми статті першої Протоколу до Конвенції, а саме права власності, Суд виходить з аналізу трьох частин норми у їхній сукупності: 1) принцип мирного володіння майном; 2) порушення такого принципу; 3) контроль за здійсненням права на мирне володіння майном [276, с. 118]. Лише після такого ретельного аналізу Суд ухвалює рішення, чи дійсно відбулося порушення мирного володіння майном заявника.

Водночас, якщо умовно здійснити порівняння понять «право власності», яке закріплене у вітчизняній правовій доктрині, та «право мирно володіти своїм майном» як складового елемента статті першої Протоколу до Конвенції, то друге стосується переважно гарантії захисту прав від чужих негативних дії (внаслідок встановлення заборон протиправного втручання у мирне володіння майном з боку держави) та забезпечення позитивних дії (захисту зі сторони держави від свавільного втручання у право власності інших третіх осіб), тобто належність об'єкта певному суб'єкту презюмується. Водночас перше поняття, на нашу думку, є більш широким та надає власнику певного об'єкту правомочності, одним з яких є можливість здійснювати захист від неправомірних дій інших осіб, зокрема зі сторони держави, тобто, реалізовувати право мирного володіння майном. Водночас, Суд тлумачить право мирного володіння майном як таке, що покладає

на державу обов'язок за певних обставин вживати дії, спрямовані на збереження майна.

Тобто «право мирно володіти своїм майном» можна визначити як певну гарантію від негативних дій, наприклад, держави та забезпечення позитивних дій на протигагу правовому поняттю «право власності», яка складається з речових титулів та фіксує ті чи інші правомочності власника, користувача, володільця. Хоча, як уже зазначалось раніше, Суд ці поняття не розмежовує та здійснює тлумачення фабули справи заявників, згідно з нормами статті першої Протоколу до Конвенції без строгого та чіткого їхнього поділу, по суті, прирівнюючи їх один до одного.

Також варто наголосити, що у справі «Маркс проти Бельгії» (*Marckx v. Belgium*) [46] Суд дійшов висновку, що визнанням того, що кожен має право мирно володіти майном, стаття перша Протоколу до Конвенції, по суті, гарантує *право власності*.

Повертаючись до можливих способів захисту права власності, зазначаємо також і про справедливу сатисфакцію. Відповідно до статті 41 Конвенції [228], якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд у разі необхідності надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію.

Водночас наголошуємо, що стаття перша Протоколу до Конвенції взагалі не зазначає про жодні обов'язки держави щодо виплати справедливої сатисфакції у випадку втручання у право власності. Водночас, такий обов'язок підтверджується практикою Суду, про яку ми зазначимо далі в дослідженні.

Також деякі науковці стверджують, що розмір справедливої сатисфакції повинен визначатися відповідно до принципу пропорційності. Навіть застосовуючи вказаний принцип, Суд не покладає на державу певного зобов'язання здійснення відшкодування вартості націоналізованого майна в повному обсязі [275, с. 97].

Так, у рішенні у справі «Аккус проти Туреччини» (*Akkus v. Turkey*) [8] Суд стверджує, що визначення вартості майна, яке було вилучене та розмір відповідної компенсації, не входять до меж його компетенції. Водночас Суд зазначив, що, безумовно, відтермінування виплати компенсації заявнику є спричинення останньому шкоди та підтверджує порушення права власності останнього.

В аналогічних справах Суд наголошує, що розмір компенсаційних виплат повинен пропорційно та розумно відповідати дійсній вартості майна, яке вилучено. Також, ним було акцентовано, що під час визначення розміру компенсації повино бути враховано соціальну ситуацію, матеріальне становище особи–заявника, розмір моральної шкоди, яка завдається останньому в результаті вилучення майна. У розумінні статті першої Протоколу до Конвенції, будь–яке втручання у право власності, яке вчиняється з іншою метою, ніж здійснення контролю за користуванням майном, згідно із публічними інтересами, однозначно розцінюється Судом як порушення прав власності, а тому, під час встановлення факту порушення статті першої Протоколу до Конвенції Суд може встановити справедливую сатисфакцію особі, яка є потерпілою від порушення її права власності.

Згідно із справою «Мальхоус проти Чеської Республіки» (*Malhous v. the Czech Republic*) [45] Суд ухвалив, що розмір вимог напряду залежить від дійсної вартості землі, яка не була повернута заявникові, а також від обсягу збитків, які були заподіяні власнику внаслідок неповернення вказаної землі, тому заявнику було надано справедливую сатисфакцію в розмірі вартості його землі як майна.

Також варто зазначити, що сама держава, після того як здійснить втручання у право власності особи, може надати особі компенсацію, яка буде врахована Судом у подальшому під час присудження справедливої сатисфакції та встановлення її розміру.

Проте часто така компенсація від держави за втручання у право власності не відновлює попередній економічний стан особи, що не є дотриманням

справедливого балансу під час втручання держави. Тому ця компенсація в розумінні Суду не є реституцією, а виступає як справедлива сатисфакція.

Відповідно до рішення по справі «Святі Чоловічі Монастирі проти Греції» (*The Holy Monasteries v. Greece*) [73], Суд підтвердив, що стаття перша Протоколу до Конвенції не передбачає можливість отримання компенсації за всіх обставин, адже правомірна мета в інтересах суспільства загалом може зробити можливим відшкодування в розмірі, меншому ніж ринкова вартість вилученого майна. Також Суд наголосив, що, зважаючи на умови, за яких було придбано вилучене майно, можливо виправдати менший розмір відшкодування або взагалі відсутності компенсації.

Так, у справі «Звольски та Звольська проти Чеської Республіки» (*Zvolský and Zvolská v. the Czech Republic*) [86] Суд прийшов до висновку, якщо майно було придбане за періоду комуністичного режиму, відсутність відшкодування за результатами позбавлення майна, відповідає положенням Конвенції. Водночас, Суд зауважив, що в державі повинно існувати певний порядок, який буде врегульовувати особливі обставини з урахуванням аналізу конкретних випадків.

У справі «Об'єднання свідків Ієгови проти Франції» (*Association Jehovah's Witnesses v. France*) [10] розглядалось нарахування на користь заявника додаткового доходу на суму в десятки мільйонів євро. Суд знайшов у діях податкових органів Франції порушення статті 9 Конвенції (право на свободу релігії). У своєму рішенні про справедливу сатисфакцію Суд зобов'язав Францію повернути суму сплаченого податку.

Тому обов'язково варто наголосити, що компенсація держави під час її втручання в це право є справедливим та правомірним наслідком дій держави за таких обставин, однак неможливо стверджувати, що компенсація фактично запобігає, попереджає таке втручання у право юридичної особи зі сторони держави. Навпаки, компенсація можлива та застосовується лише за умови фактичного втручання держави та понесення певних негативних наслідків, збитків юридичною особою, за наслідком вказаного втручання. Тобто особа не

зберігає свою власність на певний об'єкт, навпаки – вона отримує право на нове майно, часто у формі грошових коштів.

Тому ми вважаємо, що визнання права порушеним та справедлива сатисфакція як способи захисту права власності, який застосовується Судом, є правовими прийомами, які ефективно та належним чином здійснюють захист права власності. Водночас не є можливим відкидати також і компенсацію з боку держави як ймовірний спосіб захисту, який не застосовується Судом, однак береться до уваги останнім під час присудження та встановлення розміру справедливої сатисфакції. Проте варто розмежовувати компенсацію та справедливу сатисфакцію, адже останнє є, по суті, відшкодуванням завданої шкоди, збитків, а компенсація не є таким відшкодуванням, адже застосовується державою внаслідок втручання у право власності, що може призвести навіть до констатації Судом відсутності порушення державою права власності індивіда.

Водночас наголошуємо, що Конвенція не закріплює жодне положення, яке стосується «способів захисту», навпаки – вона зазначає лише про «засоби» [228], зокрема, «ефективний засіб юридичного захисту» у статті 15, «засіб юридичного захисту» у статті 35 та «засіб врегулювання спорів» у статті 55 Конвенції.

Проте, на думку А. Г. Ярема [384, с. 201], вживаний у Конвенції термін «засіб» та в національному законодавстві термін «спосіб» є тотожними поняттями. Також цей дослідник вважає [384, с. 200], що ефективний засіб повинен забезпечити поновлення порушеного права, а в разі неможливості такого поновлення – гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування.

Проте, сама Конвенція не гарантує, що Суд здійснить відновлення порушених прав, вона забезпечує таке відновлення лише на національному рівні держав-членів Конвенції. Як ми вже зазначали, Суд може визнати право порушеним, однак не відновити його.

Відповідно до практики Суду [22], стаття 13 Конвенції гарантує на національному рівні ефективні правові засоби для здійснення прав і свобод, що передбачаються Конвенцією, незалежно від того, яким чином вони виражені в

правовій системі тієї чи іншої країни. Таким чином, суть цієї статті зводиться до вимоги надати людині такі міри правового захисту усередині країни, що дозволили б компетентному державному органу розглядати по суті скарги на порушення положень Конвенції і надавати відповідний судовий захист, хоча держави-учасниці Конвенції мають деяку свободу розсуду щодо того, яким чином вони забезпечують при цьому виконання своїх зобов'язань. Крім того, Суд відзначив, що за деяких обставин вимоги статті 13 можуть забезпечуватися всією сукупністю засобів, що передбачаються національним правом.

Також Суд звертає увагу на асекурацію здійснення державою захисту, шляхом звернення до суду певного права, яке було порушене. Суд вважає, що держава зобов'язана передбачати певні засоби, які можуть забезпечувати захист прав, зокрема права власності, а також зобов'язана створити судову процедуру, що містила б певні процесуальні гарантії, які б дозволяли державним судам справедливо та ефективно вирішувати будь-які ймовірні спори між індивідами, зокрема між юридичними особами.

Тобто Суд тлумачить засіб захисту ще більш широко, ніж вітчизняна доктрина, та може визначати засіб захисту права як певний ефективний інструментарій застосування способів захисту права, який є адекватним наявним обставинам. На нашу думку, засобами захисту цивільних прав, зокрема права власності, в аспекті Судової форми захисту, можливо визнавати й індивідуальну заяву особи, і звернення з такою заявою до Суду, і саму Конвенцію. Водночас найголовніший, на нашу думку, засіб захисту, який може бути застосований Судом, є його прецедентна практика, яка сформована в його практиці. Вказана позиція базується на наступному.

Норми Конвенції є нормами прямої дії [202, с. 314], тому прецеденти Суду створюються і діють в межах її положень та протоколів до неї, ґрунтуються на інтерпретації її норм та використовуються у зв'язку з ними. Вони як «тінь» інтерпретованої статті Конвенції, що нерозривно пов'язанні з нею. Формат Конвенції і механізм, який забезпечує функціонування її положень – прецедентне

право Суду, нагадує «змію, яка кусає себе за хвіст» – Конвенція не може існувати без інтерпретації Суду, а Суд не може творити без Конвенції.

Тобто саме практика Суду є тим інструментарієм, зняряддям, яке фактично забезпечує захист порушених прав, реалізовує способи захисту, які доступні Суду відповідно до норм Конвенції. Саме практика Суду відіграє роль засобу захисту прав, які закріплені в положенні Конвенції та/або протоколах до неї, зокрема статті першій Протоколу до Конвенції.

Наголошуємо, що місце практики Суду в Україні з прийняттям Закону про виконання практики Суду [305] набуло нормативної визначеності. Отримала нормативне закріплення обов'язковість не тільки виконання рішень Суду, постановлених проти України, а й застосовування Конвенції та практики Суду як джерела права. Вказаний Закон у статті 2 визначає, що рішення є обов'язковим для виконання Україною відповідно до ст. 46 Конвенції.

Отже, вважаємо, що способами захисту цивільних прав, зокрема права власності, які можуть застосовані Судом, є визнання права порушеним та справедлива сатисфакція. Тому, на нашу думку, доцільно доповнити нашу пропозицію щодо змін у цивільне законодавство, додавши частину другу та третю до статті 15–1 з заголовком «Захист цивільних прав Європейським судом з прав людини» до Глави 3 «Захист цивільних прав та інтересів» ЦК України, такого змісту:

«2. Способами захисту цивільних прав Європейським судом з прав людини можуть бути визнання цивільного права порушеним та/або справедлива сатисфакція.

3. Практика Європейського суду з прав людини є засобом захисту цивільних прав».

Висновки до Розділу 1

Отже, на підставі проведеного аналізу підстав та умов захисту права власності юридичних осіб у практиці Суду ми прийшли до таких висновків.

1. Встановлено, що юридична особа, яка звертається до Суду за захистом своїх цивільних прав, повинна мати статус неурядової організації. У результаті нашого дослідження вперше було виокремлено такі ознаки неурядовості, які визначає Суд у своїй практиці для юридичних осіб: завдання та мета створення не повинні бути пов'язані з державним, публічним управлінням; не здійснюються функції державної влади, державного управління, публічного управління або їхня частина; залежно від порядку створення – юридична особа приватного права. Констатовано, що за умови, якщо юридична особа не відповідає будь-якій одній із перших двох ознак, Суд автоматично визнає таку особу урядовою організацією та визнає її заяву неприйнятною за суб'єктивним критерієм. Водночас якщо юридична особа є юридичною особою публічного права, Суд може зважити на дотримання перших двох ознак неурядовості та визнати таку заяву юридичної особи прийнятною до розгляду. Проте це є винятком, а не правилом Суду.

2. Установлено розбіжності між змістом норми статті першої Протоколу до Конвенції та її категорійного насичення в англійській та французькій версіях Конвенції, які є обидві автентичні, а також ні Конвенція, ні Протокол до Конвенції не надають перевагу якійсь із редакцій. В англійській версії вживається терміни «*property*» та «*possessions*», а у французькій редакції – «*propriété*» та «*biens*». Під час аналізу та порівняння змістовного насичення вказаних термінів встановлено, що в англійській версії Конвенції терміни застосовуються та розуміються більш широко та охоплююче, ніж у французькій редакції. Це обґрунтовано різним розвитком правових систем та традиції право творення, до яких належить Велика Британія (англо-американська правова система) та Франція (романо-германська правова система). Було висловлено думку, що невідповідність змісту та обсягу понять у англійській та французькій версії Протоколу до Конвенції, які є обидві автентичні, не сприяє належному усвідомленню природи цих понять, зокрема для інших держав-членів Ради Європи, які здійснюють переклад на свою державну мову. Такі неузгодженості також прямо впливають на позначення одного й того ж явища різними термінами, так само, як і позначення різних правових явищ однаковими термінами, що

унеможлиблює розпізнавання правових категорій, спричиняють колізії в правозастосовній практиці.

3. Удосконалено наукову ідею щодо необхідності узгодження перекладу статті першої Протоколу до Конвенції українською мовою, адже під час аналізу офіційної української версії та неофіційної української версії, яка розміщується на сайті Суду, було встановлено, що останні різняться між собою. На основі порівняння англійської версії статті першої Протоколу до Конвенції, в заголовку якої закріплюється заголовок «захист майна» як всеохоплююча гарантія на позитивні та негативні обов'язки зі сторони держави щодо усіх «майнових цінностей» якими володіє індивід та французької версії, яка використовує поняття «право власності» як сукупність речових титулів на майно та, відповідно, керуючись головною метою створення такої статті, з метою максимального наближення до національної правової доктрини, було запропоновано уточнити заголовок статті першої Протоколу до Конвенції як «Захист *права власності*» в офіційному перекладі на українську мову.

4. Обґрунтовано позицію, що поняття «власність» Судом фактично ототожнюється із поняттям «майно»; причому саме поняття «майно» у такому контексті інтерпретується якомога більш широко, автономно та безвідносно до різних національних способів його інтерпретації. Водночас досліджено, що поняття «майно» та «власність» мають певну змістовну відмінність, адже, все-таки майно необхідно розглядати саме у призмі об'єкта цивільних правовідносин, предмета захисту для практики Суду, який необов'язково матиме речове вираження, а для власника уособлюватиме певну матеріальну, економічну або іншу цінність та визначатиме на власний розсуд свій вплив на нього, незалежно від волі інших суб'єктів. «Власність» визначається як певний правовий зв'язок особи (не обов'язково власника) та об'єктів (майна), який базується на існуванні певного речового титулу.

5. Дослідження підтвердило, що існують основні характерні ознаки поняття «майно»: економічна цінність; реальність; суб'єктна належність; ефективність користування. Остання ознака є авторською та була виділена вперше як

додаткова, яка виникає лише щодо майна юридичної особи. Ця ознака є важлива саме для юридичної особи, яка звертається із відповідною заявою до Суду, адже лише товариства, установи, організації використовують майно з необхідним рівнем забезпечення для досягнення певного економічного, соціального результату. Ефективність користування майна для юридичних осіб відіграє значну та одну із вирішальних ролей, адже внаслідок специфіки правового регулювання діяльності юридичних осіб Суд може визнати як «майно» об'єкт без якого діяльність юридичних осіб втрачає мету та, як наслідок, самі юридичні особи втрачають прогнозований ефект, результативність процесу, проекту в формі доходу та зазнають певних негативних наслідків у вигляді припинення діяльності або банкрутства.

6. Виявлено, що поняття «право власності» у змісті статті першої Протоколу до Конвенції не закріплено, навпаки, вказана стаття охоплює максимально широко майнові цінності та майнові права, яка підлягають захисту. При цьому право власності в практиці Суду розглядається як одна із категорій майнових прав. Встановлено, що Суд, стверджуючи про захист права власності, включає в це поняття, окрім права власності, також і майно.

7. Було надано авторську дефініцію «захист» цивільних прав як виду правового впливу на суспільні відносини, що полягає в застосуванні особою або іншим уповноваженим суб'єктом визначених Конституцією України, законом або договором способів захисту, які має право застосовувати така особа або інший уповноважений суб'єкт та спрямованих на відновлення порушеного, невизнаного чи оспореного цивільного права особи, у випадку його порушення або протиправного на нього посягання, «форма захисту» цивільних прав – діяльність певної особи або уповноваженого суб'єкта, який безпосередньо буде застосовувати способи захисту, спрямовані на відновлення порушеного, невизнаного чи оспореного цивільного права особи, «спосіб захисту» цивільних прав як певний правовий прийом, конструкцію, який спрямований на захист порушених, невизнаних або оспорюваних цивільних прав особи та «засіб

захисту» – динамічний інструментарій захисту цивільних прав, який реалізовує конкретний застосований спосіб захисту цивільних прав.

8. У процесі дослідження встановлено, що способи захисту цивільних прав, які можуть бути застосовані Судом, – це визнання права, закріпленого в Конвенції порушеним та справедлива сатисфакція. Визнання права порушеним та справедлива сатисфакція як способи захисту права власності, який застосовується Судом, є правовими прийомами, які ефективно та належним чином здійснюють захист права власності. Водночас неможливим відкидати також і компенсацію зі сторони держави як ймовірний спосіб захисту, який не застосовується Судом, однак береться до уваги останнім під час присудження та встановлення розміру справедливої сатисфакції. Також, було здійснено класифікацію способів захисту цивільних прав Судом за такими критеріями: за суб'єктним складом, який звертається за захистом (особи, неурядові організації, зокрема юридичні особи, або групи осіб); за характером цивільних прав, що захищаються (майнові, немайнові права або майнові та немайнові права); залежно від характеру негативного впливу на цивільне право (правопорушення, протиправні дії держави, інших суб'єктів які не визнаються суб'єктами злочину чи адміністративного правопорушення).

РОЗДІЛ 2

МЕЖІ ПРАВОМІРНОГО ВТРУЧАННЯ ДЕРЖАВИ У ПРАВО ВЛАСНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

2.1. Поняття та значення меж правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб як обмеження здійснення такого цивільного права

Право власності, зокрема юридичних осіб, захищається на найвищому наддержавному рівні згідно зі статтею першою Протоколу до Конвенції. Це положення в загальному захищає юридичних осіб від втручання у їхнє право власності. Держави – учасниці Конвенції зобов'язані поважати це право й гарантувати його захист передусім на національному рівні. Водночас право власності – не абсолютне. За своєю правовою природою, воно потребує регулювання з боку державного апарату й може підлягати обмеженню та навіть припиненню. Право власності завжди пов'язане з наявними соціальними потребами та обов'язками. Тому коли державні органи або сама держава здійснює втручання у право власності індивідів, перші зобов'язані дотримуватись певних чітких меж цього втручання, щоб Суд не визнав їхні дії порушенням гарантії на захист права власності, яка передбачена статтею першою Протоколу до Конвенції.

Водночас, на нашу думку, таке втручання у право власності юридичних осіб, яке відбувається відповідно до меж, встановлених положеннями статті першої Протоколу до Конвенції та практикою Суду, встановлює певні обмеження здійснення такого цивільного права останніми. Тобто можливо припустити, що обмеження встановлюються внаслідок існування меж. Проте вважаємо за необхідне в рамках нашого дослідження провести окремий аналіз понять «межі» та «обмеження», дослідити їх конструкцію з правовими категоріями, здійснити їх

змістове порівняння, з метою неототожнення зовні схожих понять між собою, та, як наслідок, не спотворення результатів цього дослідження.

Перш за все, звертаючись до етимології цих понять зазначаємо, що слово «межа» означає границю, рубіж, останній крайній ступінь, грань чого–небудь, вищий ступінь, ідеал, уявну повноту чого–небудь, обсяг чого–небудь, допустиму норму чого–небудь дозволеного [144, с. 517].

Слово «обмеження» означає установлення певних меж чого–небудь, зв'язування чогось обмежувальними умовами, недопущення поширення чого–небудь, локалізація, межа чого–небудь, відділення, відгородження чогось від іншого, правило, настанова, що обмежує чий–небудь права, дії тощо [145, с. 810].

Тобто можливо прийти до висновку, що «обмеження», принаймні за своїм походженням, пов'язується із зміною (звуженням) меж певного явища та визначається в рамках «меж», які самі по собі визначають дозволена поведінку або дію. Межі є більш загальним поняттям порівняно з обмеженням, тобто всередині меж установлюються обмеження. Також варто зазначити, що «межі» та «обмеження» є наслідком певного впливу, водночас границі першого визначаються зовнішнім аналізом вказаної категорії, а рамки обмеження можливо встановити зсередини самих обмежень або меж. Отже, одне не може існувати без іншого; вони є взаємопов'язаними між собою, зіставляються як часткове та одиничне.

У доктрині «межі» та «обмеження» в конструкції з правовими категоріями, поняттями розуміють досить калейдоскопічно.

До прикладу, М. О. Стефанчук [348, с. 54] визначає «межі права» як всі ті можливості, які особа здатна для себе набути в зв'язку із юридичним закріпленням її прав. Як стверджує О. Є. Мічурін [266, с. 214], загальні заборони, яких слід додержуватись особі під час здійснення нею суб'єктивного цивільного права, визначаються в законі як межі цивільних прав.

На думку В. П. Грибанова [163, с. 22], межі, є невід'ємною властивістю будь–якого суб'єктивного права, межі можуть бути ширшими чи вузкими, але вони завжди існують, оскільки за відсутності встановлених законодавством меж

право перетворюється на свавілля та тим самим взагалі перестає бути правом. Ця позиція частково підтверджується Ю. Г. Жаріковим [183, с. 35], який зазначає, що абсолютна та нічим не обмежена свобода певного суб'єкта права – це анархія і диктатура одних над іншими, тому принципи і межі свободи повноважень суб'єкта права повинні закріплюватися в нормах чинного законодавства. Як стверджував інший науковець [279, с. 83], прагнучи встановити межі, право сприяє тому, щоб у суспільному житті людства царював порядок, заснований на свободі. З вищезазначеними позиціями важко не погодитись, адже межі фактично встановлюють міру допустимої поведінки суб'єкта.

Як зазначає В. О. Кожевникова [226, с. 19], межа окреслює рамки правомірної діяльності через призму критеріїв, визначених за допомогою правовстановлювальних (зобов'язувальних) норм.

Водночас, переходячи до аналізу категорії «обмеження права», зазначаємо, що Т. А. Мечетіна [263, с. 38] вважає, що межі права є більш загальним поняттям порівняно з обмеженнями права і саме всередині них можуть встановлюватися різного роду обмеження права. Вказана позиція повністю підтримується нами, в тому числі ґрунтуючись на порівняльному аналізі та думці, що «межа» та «обмеження» зіставляються аналогічно, як зазначає Т. А. Мечетіна, але лише з правом.

Поміж іншого, Ф. Н. Фаткуліна [318, с. 157] стверджує, що «обмеження права» близьке до заборони, проте воно розраховане не на повне вилучення того чи іншого суспільного відношення, а на стримування його в дуже обмежених рамках. Дуже подібну характеристику Є. О. Мічурін [266, с. 214] надає межі цивільних прав, про яку ми зазначали раніше, що також підтверджує наявність строкатості думок дослідників з цього питання.

Згідно із науковою думкою О. В. Малько [256, с. 61], призначення правових обмежень, насамперед, не обмежити свободи, а звузити свободу і стримати реалізацію антисуспільних інтересів особистості.

На думку О. О. Кота [233, с. 132], обмеження права – це обмеження здійснення суб'єктивного права. Відповідно до позиції О. Г. Братка [125, с. 22],

правове обмеження це «позбавлення або звуження суб'єктивного права», тобто межа можливої поведінки суб'єкта. Тобто вказані науковці визначають обмеження права саме в аспекті суб'єктивної частини права.

Водночас внаслідок звернення у вказаних наукових позиціях до суб'єктивного права як категорії вважаємо за необхідне нагадати, що «право» загально визнано поділяється на «об'єктивне» та «суб'єктивне» право, такі поняття корелюються та зіставляються між собою, а також дихотомічно складають категорію «право». У цивільній доктрині об'єктивне право визначають як сукупність або систему правових норм, а суб'єктивне право – як індивідуальні правові можливості. Тобто об'єктивне право – це правові норми, а суб'єктивне право – обумовлена вказаними правовими нормами модель можливої поведінки суб'єкта права.

Внаслідок проведеного дослідження наукових розробок у сфері реалізації об'єктивного та суб'єктивного права О. О. Кот [187, с. 15] дійшов до таких висновків: виникнення та існування суб'єктивного права є наслідком регулюючого впливу (реалізації) об'єктивного права; через суб'єктивне право та юридичний обов'язок, а також їхнє здійснення об'єктивне право регулює конкретну поведінку осіб, що свідчить про існування безпосереднього зв'язку між суб'єктивним правом і конкретною поведінкою учасників правовідносин. Тому, можна стверджувати, що вказані категорії існують у нерозривному зв'язку, взаємно визначаються, взаємно обумовлюються, а також своїм зв'язком утворюють певне окреме цивільне право, зокрема право власності.

Водночас саме здійснення суб'єктивного права можливо визначити як саму мету набуття суб'єктом певного окремого цивільного права загалом, адже здійснення суб'єктивного права є процесом реалізації, втілення в життя такого окремого цивільного права. Суб'єктивне право забезпечує своєму носієві певну поведінку на боці зобов'язаних осіб, яка обумовлює для уповноваженого суб'єкта можливість вчинення його дій, а здійснення суб'єктивного права є чи не важливішим за самий факт наділення цим окремим цивільним правом [187, с. 17].

Необхідно зазначити про дві складові суб'єктивного права – це зміст і обсяг суб'єктивного права. Зміст суб'єктивного цивільного права – це той перелік

правомочностей, що його складають, а обсяг – реальна поведінка суб'єкта для реалізації вказаних правомочностей. Саме вони і визначають кількісні та якісні показники можливої поведінки суб'єкта цивільного права, а звуження хоча б однієї із цих складових призводить до обмеження такого права [348, с. 63]. Також, на нашу думку, звуження одночасно змісту та обсягу суб'єктивного права аналогічно призводить до обмеження права, адже таке звуження кількісної та якісної характеристики певної можливої поведінки суб'єкта також призводить до обмеження такого права, наприклад, права власності.

Водночас побіжно аналізуючи сказане, можливо зробити висновок, що така думка прямо суперечить статті 22 Конституції України [232], яка закріплює, що не допускається звуження змісту та обсягу наявних прав і свобод, зокрема під час прийняття нових законів або внесенні змін до чинних законів. Проте в наукових колах наявне твердження [348, с. 64], що вказана стаття Основного Закону має істотний недолік, адже апіорі будь-який закон, який врегульовує цивільні правовідносини, встановлює певний зміст та обсяг суб'єктивного цивільного права, які можуть бути вужчими за попередні. Тому розуміння вказаної статті Конституції України повинно відбуватись в аспекті звуження змісту та обсягу наявних прав та свобод лише щодо прав і свобод людини і громадянина, що закріплені Конституцією, а не всіх цивільних прав.

Повертаючись до дослідження категорії «обмеження права», зазначаємо, що на нашу думку, достатньо ґрунтовно охарактеризував таке поняття Є. О. Мічурін [267, с. 130], який сформував позицію, що обмеження прав – це елемент механізму правового регулювання, спрямований на охорону прав суспільства, інших уповноважених осіб, здатний за допомогою специфічних законодавчих заборон, обов'язків чи дозволів впливати на звуження змісту суб'єктивного цивільного права та ускладнення його здійснення. Водночас, на нашу думку, вчений необґрунтовано залишив без уваги обсяг суб'єктивного цивільного права, який разом із змістом складає дихотомію суб'єктивного права та уособлює певні необхідні дії суб'єкта такого права, які необхідні для здійснення суб'єктивного цивільного права, а тому його звуження також призведе до обмеження права.

Отже, *межі права* можна визначити як міру дозволеної поведінки особи, яка, реалізуючи свої повноваження, не діє на свій розсуд, а навпаки, утримується від дій, які прямо заборонені законом, тобто діє, правомірно використовуючи свою волю. Водночас *обмеження права* – це утруднення можливості здійснення окремих суб'єктивних цивільних прав, у зв'язку із звуженням змісту та/або обсягу такого суб'єктивного цивільного права, внаслідок запровадження законодавчих заборон, обов'язків чи дозволів. Водночас категорія «межі права» та «обмеження прав» зіставляються як родові та видові.

Межі права встановлюють два паралельні промені здійснення правомочностей цивільного права, яких суб'єкт права зобов'язаний дотримуватись під час такого здійснення, не має права їх порушувати (під час здійснення своїх прав та виконання обов'язків власник зобов'язаний додержуватися моральних засад суспільств – ч. 2 ст. 319 ЦК України [370]). Тобто їх було встановлено ще до виникнення в суб'єкта не тільки правомочностей щодо цивільного права, а й набуття самого права. Водночас межі права визначають не безмежну, дозволену поведінку останнього внаслідок здійснення правомочностей на власний розсуд, відсікають певну частину волі.

З іншого боку, обмеження права, які формують певні «бліндери» для такого суб'єкта права, що вже існують у площині меж права. Така категорія націлена на звуження можливості вільного розсуду суб'єкта щодо здійснення свого права, внаслідок встановлення певних бар'єрів, перешкод. Вказане починає існувати або одразу після набуття суб'єктом певного цивільного права, або в процесі здійснення ним свого права (особа може бути позбавлена права власності або обмежена в його здійсненні лише у випадках і в порядку, встановлених законом – ч. 2 ст. 321 ЦК України [370]), але в будь-якому випадку впливає саме на його здійснення та виявляється під час такого здійснення. Тобто до моменту набуття суб'єктом такого цивільного права не могли існувати та не існували жодні обмеження такого права щодо вказаного суб'єкта.

Тому можна прийти до думки, що межі права статичні, виникають заздалегідь до набуття суб'єктом цивільного права та не залежать безпосередньо

від волі суб'єкта, а обмеження права – динамічні, формуються або в момент набуття суб'єктом свого права, або в процесі здійснення такого права. Водночас, на нашу думку, межі права утворюються в рамках об'єктивного права, а обмеження права виникають у межах суб'єктивного права та фактично впливають на його здійснення.

Зазначаючи про категорії «межі права» та «обмеження права» в аспекті права власності, зокрема юридичних осіб, звертаємо увагу на позицію С. С. Алексеєва [106, с. 371–372], який стверджує, що власність включає ідею межі й тому піддається всіляким обмеженням, які покладені на власника і його зв'язують. *Держава може втручатися у справи власника*, може обмежувати його. Відповідно до наукової позиції Г. Ф. Шершеневича [377, с. 292–293], обмеження права власності мають на увазі лише стиснення власника через третіх осіб у здійсненні свого права, але не дають третім особам права на чужу річ.

Водночас, повертаючись до елементів суб'єктивного права, звуження яких впливає на обмеження цивільного права, а саме змісту та/або обсягу суб'єктивного цивільного права, зазначаємо, що під змістом суб'єктивного права власності буде загальновідома «тріада» – право володіння, користування та розпорядження об'єктом права власності, а обсягом права виступатиме конкретна поведінка, яка необхідна для реалізації власником (у нашому випадку юридичної особи) тих правомочностей, що своєю сукупністю складають зміст цього права власності [348, с. 63]. Тобто, якщо здійснюється вилучення певної правомочності із змісту суб'єктивного права власності або лімітування обсягу такого суб'єктивного права, тобто їхнє звуження відбудеться обмеження права власності, зокрема юридичних осіб.

Проте О. О. Кот [233, с. 132] не погоджується із вказаною думкою та стверджує, що вилучення із суб'єктивного права бодай однієї правомочності матиме наслідком істотну видозміну суб'єктивного права. Так, якщо з права власності виключити правомочність розпорядження, то воно трансформується в право наймача.

Водночас, на нашу думку, вилучення певної правомочності із змісту суб'єктивного права власності не призведе до видозміни вказаного цивільного права в цілому в інше цивільне, зокрема речове право, адже зокрема суб'єктивне право власності не здатне змінити право власності, для цього необхідна воля та розсуд суб'єкта права власності, зокрема юридичної особи. Суб'єктивне право лише гарантує можливий варіант поведінки юридичної особи, але аж ніяк не може впливати на конструкцію такого цивільного права в цілому. Утворення обмеженого речового права в результаті вилучення певної правомочності зі змісту суб'єктивного права власності не є можливим, адже таке вилучення, зокрема розпорядження, є наслідком до обмеження права, що виражається в ускладненні його здійснення, а не утворення нового речового права. Тому в цьому випадку наявне обмеження права власності юридичної особи, але аж ніяк не перетворення або трансформація останнього.

На думку І. П. Куликової [236, с. 14], обмеження права власності – це стримуючі фактори, які не дають власнику можливості здійснювати свій приватний інтерес у суперечності з публічними інтересами; ці обмеження вводяться лише на підставі закону і не вилучають правомочностей зі складу суб'єктивного права власності, а лише блокують, повністю або частково, можливість їх здійснення.

Отже, *обмеження права власності юридичної особи* визначається нами як певна сукупність правового регулювання, впливу чи дій, які ускладнюють здійснення суб'єктивного права власності юридичною особою у зв'язку із вилученням елементу (елементів) із «тріади» правомочностей юридичної особи як власника, а саме володіння, користування та розпорядження та/або лімітування ймовірної поведінки, яка необхідна для реалізації цих правомочностей. Водночас *межі права власності юридичної особи*, на нашу думку, необхідно визначати як поведінку цієї юридичної особи, під час якої остання реалізує свої правомочності щодо речових титулів на об'єкт права власності в межах передбачених законом.

Тобто обмеження права власності юридичних осіб відбувається саме тоді, коли виникає звуження змісту та/або обсягу суб'єктивного права власності

юридичних осіб. Зазначаємо, що звуження змісту, зокрема права власності, завжди спричинює звуження обсягу. Зміни в обсязі прав не завжди (не обов'язково) викликають зміни у змісті такого права [324, с. 19]. Тобто вказані елементи не корелюються між собою.

Водночас про обмеження права власності юридичних осіб можна стверджувати лише за умови, якщо таке суб'єктивне право здійснюється, тобто фактично вчиняються ті дії, акти реальної поведінки юридичної особи, можливість вчинення яких надана цій особі шляхом закріплення за нею (набуття) вказаного суб'єктивного права [187, с. 18].

Продовжуючи нашу думку щодо обмеження певного окремого цивільного права та його зв'язку із здійсненням такого суб'єктивного цивільного права, наголошуємо, що саме здійснення суб'єктивного права власності і є тим самим здійсненням права власності як окремого цивільного права, адже в результаті такого здійснення суб'єктивного права власності юридична особа отримує певний результат, у якому вона заінтересована та була націлена отримати внаслідок набуття права власності, її потреби в матеріальних благах задовольняються через можливості, які виявляються саме під час здійснення такого суб'єктивного права власності. Тобто можливо прийти до думки, що для задоволення вказаних потреб, отримання вказаних благ юридичною особою й здійснюється суб'єктивне право власності у зазначеному полягає його сенс та останнє виражається як квінтесенція самого права власності.

Варто наголосити, що здійснення суб'єктивного права власності юридичною особою відбувається саме в результаті активних дій, не бездіяльності або пасивних дій. Водночас у цивілістичній доктрині наявні позиції, що певні окремі суб'єктивні цивільні права можуть здійснюватись шляхом бездіяльності або пасивних дій особи. Наприклад, Д. В. Горбась [155, с. 7] обґрунтовує вказане твердження посилання на ч. 3 ст. 1268 ЦК України, в якій зазначено, що спадкоємець, який постійно проживав разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом визначеного законом строку він не заявив про відмову від неї. Також Є. В. Вавілін [130, с. 14–16] зазначає, що в передбачених законом

випадках мовчання визнається виявом волі вчинити правочин, а крім того, деякі повноваження осіб можуть реалізовуватись тільки в певному стані (статичі) відносин, прикладом чого науковець вважає володіння як статичну правомочність суб'єкта речового права.

Наголошуємо, що ми не погоджуємось із вказаними науковими позиціями, зокрема щодо володіння як речового титулу права власності, адже згідно з ч. 1 ст. 397 ЦК України [370] володільцем чужого майна є особа, яка фактично тримає його в себе, і це законодавче розуміння володіння якнайкраще підкреслює його дієвий аспект.

Водночас, якщо говорити саме про здійснення право власності юридичною особою, то варто зазначити, що згідно із ч. 1 ст. 317 ЦК України [370], власникові належать права володіння, користування та розпоряджання своїм майном, тобто в тому числі й володіння, яке, як ми вище зазначали, виявляється лише як активна дія. Також ч. 2 ст. 319 ЦК України [370] закріплює, що власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону. Тобто навіть конструкція норми ЦК України фіксує, що власник повинен здійснювати лише активну поведінку у вигляді дії щодо свого майна, яке виявляється шляхом здійснення суб'єктивного права власності, зокрема юридичною особою.

Повертаючись до теми розділу, варто дослідити здійснення права власності юридичних осіб з категоріями «межі» та «обмеження». Зокрема М. О. Стефанчук [348, с. 66–67] стверджує, що «межі здійснення права» відображають позитивний аспект у здійсненні суб'єктом свого права, тобто ними встановлюються можливі (дозволені чи незаборонені) варіанти поведінки суб'єкта, а «обмеження здійснення права» виражають негативний аспект, а саме – забороняють (звужують чи виключають) окремі можливості для здійснення суб'єктом свого права. На думку Є. О. Мічуріна [266, с. 213], межі здійснення цивільних прав встановлюють загальні орієнтири для особи, яка, здійснюючи свої права, не повинна завдавати шкоди іншим особам та довіллю й змушена здійснювати свої права в межах закону, а також з урахуванням меж встановлюються обмеження окремих прав, що ускладнюють їх здійснення.

На думку А. А. Соколової [343, с. 9], для того щоб особа могла утримуватися в межах здійснення цивільних прав, вона в низці випадків піддається певним обмеженням.

Як стверджує Л. В. Поліщук [298, с. 100], під здійсненням права власності необхідно розуміти комплекс заходів (активні чи пасивні дії) власника, спрямовані на реалізацію правомочностей володіння, користування, розпорядження та інших правомочностей, які складають зміст суб'єктивного права власності, з належним майном з метою задоволення законних потреб та інтересів власника. Проте, цей дослідник, як і Є. О. Мічурін, опускає обсяг суб'єктивного права, зокрема права власності з дослідження, адже саме ці два елементи фактично насичують формою суб'єктивне право власності.

Відповідно до позиції Н. В. Безсмертної [114, с. 204], здійснення права власності як цивільного права відбувається через волю і дії власника, які повинні бути погоджені правовим «приписам», адже право власника на дії і самі дії – не одне і те ж саме. Різниця між змістом суб'єктивного права і його здійсненням полягає, насамперед, у тому, що перше включає лише можливу поведінку уповноваженої особи, тоді як здійснення права є змістом реальних, конкретних дій, пов'язаних із перетворенням цієї можливості в дійсність. Звідси випливає висновок, що зіставлення між поведінкою, яка утворює зміст суб'єктивного права, і поведінкою, яка становить зміст здійснення права, можна представити як зіставлення між можливістю і дійсністю.

Як зазначає Д. В. Новіков [278, с. 162], очевидним є те, що правомочності власника не є «безлімітними», законом можуть встановлюватися певні обмеження здійснення права власності. Такі обмеження встановлюються державою з метою забезпечення рівноваги в суспільстві та здійснення майнових прав усіма суб'єктами прав.

Отже, *межі здійснення права власності юридичної особи* встановлюють міру можливої поведінки цієї особи як особи, яка володіє речовими титулами, об'єкт права власності, тобто, встановлюють рамки здійснення суб'єктивного права власності такої юридичної особи.

Водночас обмеження здійснення права власності юридичних осіб визначається нами як певна сукупність дій, які прямо впливають на ускладнення реалізації тих правомочностей юридичної особи, якими вона наділена після звуження змісту та/або обсягу суб'єктивного права власності такої юридичної особи.

Проте можливо прийти до висновку, що змістове насичення понять «*обмеження прав власності юридичних осіб*» та «*обмеження здійснення права власності юридичних осіб*» є тотожним, адже вказані поняття характеризують певні активні дії, поведінку через запровадження певних дозволів, заборон, обмежень, які фактично ускладнюють, утруднюють здійснення юридичною особою свого суб'єктивного права власності, внаслідок звуження змісту та/або обсягу суб'єктивного права власності такої юридичної особи, суть яких полягає у вилученні елементу (елементів) із «тріади» правомочностей юридичної особи як власника, а саме володіння, користування чи розпорядження та/або лімітування ймовірної поведінки, яка необхідна для реалізації цих правомочностей.

Отже, з метою понятійно–категорійної економії та дотримуючись принципу «леза Оккама», ми визначаємо обмеження права власності юридичних осіб та обмеження здійснення права власності юридичних осіб як однакові поняття, які характеризуються вищезазначеним змістом.

Тому вважаємо, що в результаті проведеного аналізу та формування вказаних позицій можна стверджувати, що такими діями, які звужують зміст та/або обсяг суб'єктивного права власності такої юридичної особи, та, як наслідок, обмежують здійснення права власності нею може визнаватись поведінка держави, державних органів. Водночас така поведінка держави, яка впливає на обмеження здійснення права власності, у практиці Суду характеризується як *втручання*.

Водночас наголошуємо, що, визначаючи таке втручання як державне, ми маємо на увазі позитивний і негативний обов'язок держави щодо забезпечення захисту прав власності, передбаченого у статті першій Протоколу до Конвенції. Позитивний обов'язок полягає в гарантуванні державою ефективного

використання цього права юридичною особою, захисту права власності юридичних осіб під час посягання третіх осіб у таке право власності індивіда, його відновлення в разі порушення, а негативний уособлюється дотриманням державою певних вимог, встановлених статтею першою Протоколу до Конвенції, під час вчинення самостійного втручання в таке право юридичної особи. Тобто і в першому, і в другому випадку, за умови не дотримання державою своїх обов'язків, які передбачені у статті першій Протоколу до Конвенції, настає порушення вказаних гарантій саме державою. Проте певні запобіжники від свавільного втручання зі сторони держав у право власності юридичних осіб закріплені в положенні статті першої Протоколу до Конвенції.

У результаті аналізу положень Конвенції та практики Суд з цього питання зазначаємо, що відповідно до норм статті першої Протоколу до Конвенції [321] допускається існування двох форм державного втручання у право власність юридичних осіб – позбавлення та контроль. Варто зазначити, що «позбавлення» та «контроль», які закріплені у статті першій Протоколу до Конвенції, ґрунтуючись на наукових позиціях таких дослідників, як: Н. Г. Горобець [157, с. 308], Д. В. Новіков [276, с. 167], Н. М. Ліпкіна [245, с. 9], Р. В. Панькевич [288, с. 216], Х. В. Майкут [254, с. 49], А. А. Яковлев [382, с. 558], які досліджували таку проблематику, визначаються нами саме як *форми втручання* держави у право власності.

З нашої точки позиції, *форми втручання держави у право власності юридичних осіб* можливо визначити як динамічний інструментарій держави, який спрямований на обмеження здійснення права власності юридичних осіб, суть якого полягає у вилученні певного елемента, елементів з переліку правомочностей юридичної особи щодо володіння, розпорядження чи користування об'єктом права власності юридичної особи та/або звуження обсягу можливої поведінки останньої щодо вказаних правомочностей.

Водночас положення Конвенції визначають широкий розсуд (самостійну оцінку) держави під час вчинення такого втручання зі сторони останньої у право власності юридичних осіб, результаті якого відбувається обмеження здійснення

права власності останніх. Проте таке втручання повинно відбуватись у межах втручання, зокрема статті першої Протоколу до Конвенції [382, с. 559].

Тому на підставі вищенаведених наукових положень про категорію «межі», поєднання її з різними правовими поняттями вважаємо, що *межі втручання у право власності юридичних осіб зі сторони держави* можна визначити як евентуальну поведінку держави, яка полягає в застосуванні певної форми втручання держави у право власності юридичних осіб, через призму дотримання зобов'язувальних норм, які закріплені у статті першій Протоколу до Конвенції, практиці Суду, які (форми втручання), у свою чергу, спрямовані на обмеження здійснення права власності юридичними особами.

Також, як наслідок, вважаємо за необхідне, дослідити та виокремити базисні позиції науковців, які досліджують характеристики та вимоги, що ставляться до меж втручання держави у право власності індивіда, зокрема юридичної особи, ґрунтуючись на положеннях Конвенції та практиці Суду, а саме: 1) втручання повинно бути виправданим [126, с. 20], [276, с. 167]; 2) втручання повинно бути правомірним [335, с. 60]. Не поодинокі позиції, що таке втручання не повинні характеризуватись певними якісними або оціночними показниками, а навпаки – відповідати критеріям: допустимого втручання [109, с. 16], [150, с. 303], [250, с. 44]; правомірного втручання [288, с. 213]; припустимого втручання [296, с. 297]; допустимості правомірного втручання [326, с. 15]; прийнятності втручання [383, с. 73]. Водночас деякі науковці зазначають, що втручання повинно відповідати не критеріям, а принципам такого втручання [222, с. 93]. Інші стверджують про поєднання критеріїв втручання з принципом правомірного та допустимого втручання [254, с. 49].

Узагальнюючи та систематизуючи вищезазначені наукові позиції, можливо прийти до судження, що втручання держави у право власності, зокрема юридичних осіб, повинно бути: 1) допустимим; 2) виправданим; 3) правомірним; 4) припустимим; 5) прийнятним чи відповідати певним критеріям, принципам такого втручання.

Водночас, здійснюючи аналіз цих наукових праць, дослідники або взагалі не обґрунтовують застосування певної характеристики до втручання, або здійснюють це фрагментарно. Тому вважаємо за необхідне здійснити філологічне дослідження характеристик та визначити застосоване до меж втручання у право власності юридичних осіб, які будуть у рамках нашого дослідження встановлені.

Слово «допустимий» – який можна допустити, дозволити, можливий, дозволений [337, с. 375], визнаючи кого–небудь правим своїми діями, вчинками тощо відповідати чому–небудь, бути гідним чогось можна розтлумачити слово «виправданий» [338, с. 459]; «правомірний» – який спирається на закони розвитку природи і суспільства, на право, виправданий [340, с. 508], «припустимий» – який вважається можливим, прийнятним [340, с. 719], «прийнятний» – який відповідає певним вимогам; якого можна прийняти, з яким можна погодитися [340, с. 629].

На основі вищезазначеного аналізу вказаних понять, по–перше, можна прийти до висновку, що «припустимий» та «прийнятний» мають спільну основу та тлумачаться через розуміння одного іншим, аналогічно як і «правомірний» та «виправданий». Тобто залишаються «допустимий», «правомірний» та «припустимий» як більш охоплюючі поняття. Проте, на нашу думку, «допустимий» та «припустимий» є додатковими характеристиками поняття «межа» та охоплюються останнім, що, як уже було нами зазначено в цьому підрозділі раніше, тлумачиться як дозволена, евентуальна поведінка або дія, а тому поєднання цих понять призведе до надмірності обсягу позначення вже названого поняття іншим словом без додаткового уточнення його змісту. Отже, ми вважаємо, що найбільш доречно та належно говорити саме про межі *правомірного* втручання держави у право власності юридичних осіб.

Наша позиція підтверджується практикою Великої Палати Верховного Суду [138], [137], [133], яка під час посилання на усталену практику Суду, з метою дослідження відповідності умов втручання держави у право власності, зокрема юридичних осіб, положенням статті першої Протоколу до Конвенції, зазначає саме про дотримання «правомірності» втручання держави у право власності.

Також варто зазначити, що, як правило, «правомірний», «правомірна» застосовується для позначення поведінки, протилежної протиправній. Якщо ж звернутися до порівняльно–правової характеристики поняття, що концентрує юридично значущу, соціально корисну поведінку, то, по суті, єдиним аналогом «правомірного» є термін, що використовується в німецькій мові, – *rechtmäßig* або *rechtmessung*, дослівно – «вимірюваний правом». Вочевидь, саме з німецького права і увійшло в наш вітчизняний юридично–термінологічний обіг це словосполучення, наповнене в інших соціально–історичних умовах власним змістом та значенням [333, с. 63].

Як стверджує Б. В. Сидорець [335, с. 60], розуміння поняття правомірності розкривається через призму такого втручання держави у права, що здійснюється за всенародної необхідності в легальному та легітимному порядку задля збереження національних інтересів держави, цивільного та соціального захисту суспільства та панування права. Р. В. Панькевич [288, с. 216] зазначає, що українські суди, вирішуючи спори щодо правомірності втручання держави під час захисту своїх майнових прав та інтересів у право приватної власності особи, повинні неухильно дотримуватися як чинного законодавства України, так і практики Суду, враховуючи при цьому правову доктрину.

Тому вважаємо, що необхідно доповнити наше попереднє визначення та зазначити, що *межі правомірного втручання у право власності юридичних осіб зі сторони держави* визначаються як врегульовані правом та положеннями статті першої Протоколу до Конвенції, практикою Суду допустимі дії держави, які спрямовані на обмеження здійснення права власності юридичних осіб, шляхом застосування державою певної форми втручання.

Також у цьому аспекті зауважуємо, що доречно під час здійснення посилання національними судовими інституціями на практику Суду під час дослідження умов втручання держави у право власності юридичних осіб положенню статті першої Протоколу до Конвенції досліджувати саме межі правомірного втручання держави, адже саме останні забезпечують рамки вимірюваної правом поведінки держави, яка полягає в застосуванні певної форми

втручання держави у право власності юридичних осіб, через призму дотримання зобов'язувальних норм, які закріплені у статті першій Протоколі до Конвенції та практиці Суду.

Також зазначаємо, що в науковій спільноті існує думка [210, с. 152], що за умови якщо внаслідок втручання держави відбувається припинення окремих повноважень власника, яке має постійний, а не тимчасовий характер, слід говорити про позбавлення права власності, а не про її обмеження, зокрема здійснення такого права юридичними особами. Наголошуємо, що не можемо погодитись з вищезазначеною думкою, адже ставити в темпоральну залежність втручання держави та її наслідків не є цілком обґрунтованим. Як ми вже зазначали, втручання держави здійснюється в межах, які, незалежно від часового проміжку, призводять до обмежень здійснення права власності, а за умови, якщо це втручання було здійснено під час порушення таких меж, такі дії будуть визнаватись невинуватими, а відтак – незаконними.

Навіть якщо таке втручання держави у право власності юридичних осіб відбувається безперервно, правовий зв'язок між об'єктом права власності та юридичною особою зберігається, адже звужується зміст або обсяг суб'єктивного права власності, але фактично реалізувати правомочності щодо вказаного об'єкта юридична особа не здатна, що підтверджує наше авторське визначення, що наслідком втручання держави є обмеження здійснення права власності юридичної особи, але, аж ніяк не припинення такого права.

Також вказана думка науковців прямо суперечить положенням абзацу четвертого статті 41 Конституції України [232], яка закріплює, що ніхто не може бути протиправно *позбавлений* права власності та, перш за все, покладає саме на державу такий негативний обов'язок щодо дотримання вказаної норми. Водночас наша позиція щодо обмеження здійснення права власності, як наслідок, втручання держави у право власності не суперечить положенню Основного Закону.

Взагалі, дослідження меж правомірного втручання у право власності, зокрема юридичних осіб, які ґрунтуються на положеннях статті першої Протоколу до Конвенції, розпочалось із закріплення в рішенні тоді ще

Європейської комісії з прав людини по справі «Спорронг і Лоннротх проти Швеції» (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*) того, що «у статті першій Протоколу до Конвенції міститься три окремі норми. Перша норма, яка має загальний характер, проголошує принцип мирного володіння майном; друга стосується випадків позбавлення майна і підпорядковує його певним умовам – вона міститься в другому реченні частини першої. Третя норма визнає, що держави мають право контролювати майно, а саме його використання, згідно із загальними інтересами, шляхом запровадження законів, які вони вважають необхідними для забезпечення такої мети; ця норма міститься в частині другій. Перед тим як з'ясувати, чи було дотримано першу норму, Суд повинен встановити застосовність у цій справі решти двох норм» [67]. Тим самим Суд надає умови розуміння права власності, ґрунтуючись на захисті від свавільного втручання у власність з боку держави та існування сукупності меж, за яких це втручання *de jure* є правомірним.

Як стверджує Н. Г. Горобець [157, с. 308], правила, які зазначені у статті першій Протоколу до Конвенції, стосуються трьох найважливіших повноважень держави: 1) вилучати власність у громадських інтересах (*eminent domain powers*); 2) регулювати використання власності (*police powers*); 3) встановлювати систему оподаткування.

Водночас, на думку Суду, будь-яке державне втручання у право власності індивіда, зокрема юридичної особи, повинно розглядатись лише на основі принципу про те, що кожен має право мирно володіти своїм майном та безперешкодно ним користуватись відповідно до своєї волі, а не через умови обмеження здійснення права власності. Тому втручання у право власності юридичних осіб повинно уособлюватись з вимушеними заходами у виняткових випадках та за особливих умов, які державні органи не зобов'язані застосовувати постійно.

Повертаючись до форм втручання у право власності юридичних осіб, із боку держави варто зазначити, що позбавлення використовується в конструкції статті першої Протоколу до Конвенції разом з поняття «власність», а тому може

бути визначено як позбавлення предмета власності шляхом вилучення або трансферу майна від власника, позбавлення фактичних атрибутів власності від юридичної особи як власника. Такі характерні ознаки визначають позбавлення власності як форму втручання, адже воно унеможливило подальший, безперешкодний правовий «контакт» об'єкта права власності з власником.

Позбавлення як форма втручання характеризується передачею майна від одного власника іншому, як правило, органам, підприємствам, установам в особі держави. Позбавлення майна може виявлятися заходами метою яких є пряме відчуження об'єкта права власності. Це стосується експропріації і націоналізації, завдяки яким відбувається пряма передача об'єкта права власності до державного органу чи іншої приватної особи.

Суд як постійний міжнародний орган тлумачення норм Конвенції зазначає, що позбавлення як форма втручання у право власності юридичних осіб з боку держави допускається та закріплено в тексті статті першої Протоколу до Конвенції [28].

Позбавлення власності, яке впливає за формальним рішенням про це органів державної влади, на нашу думку, є найбільш радикальним втручанням у право власності юридичних осіб, адже фактично позбавляє законного власника певних правомочностей щодо свого майна та можливості вільно, на власний розсуд здійснювати їх.

Повертаючись до меж правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб, зазначаємо, що останні є більш широкими порівнянно з іншими правами та свободами, які гарантовані Конвенцією [228]. Тому практика Суду щодо тлумачення права, яке закріплено у статті першій Протоколу до Конвенції, адже така проблематика певною мірою базувалась на політичні та соціально-економічній ситуації в певній державі-учасниці Конвенції. Тому сучасні держави зобов'язані, керуючись законом, інтересами суспільства та справедливою рівновагою регулювати порядок використання приватного майна, в багатьох аспектах мають право застосувати певних форм втручання в право власності

юридичних осіб, проте в таких діях вони повинні дотримуватися меж правомірного втручання.

Підсумовуючи практику Суду, М. Карен–Фрісск [269, с. 687] робить висновок про існування певного алгоритму такої оцінки під час втручання держави у право власності, що включає такі стадії: а) повинно бути визначено, чи належить об'єкт правового захисту до майна в розумінні статті першої Протоколу до Конвенції; б) повинно бути оцінено дії держави з погляду наявності втручання у відносини власності; в) повинно бути оцінено наявність легітимної мети, важаючи на інтереси суспільства (загальні інтереси); г) повинно бути оцінено пропорційність такого втручання, наявність справедливого балансу (рівноваги) між вимогами щодо загальних інтересів суспільства і вимогами щодо захисту основних прав особи; д) повинно бути оцінено відповідність такого втручання критерію правової визначеності або законності.

Також про подібні оцінки Судом відповідності статті першій Протоколу до Конвенції умов втручання держави у право власності зазначають такі науковці, як: О. І. Антонюк [109, с. 16], Т. В. Войтенко [150, с. 303], Н. В. Варламова [131, с. 161], Р. В. Панькевич [288, с. 215], Я. М. Романюк [326, с. 15] тощо.

Тому на підставі аналізу чималого масиву практики Суду, прийнятої на підставі застосування положень статті першої Протоколу до Конвенції та беручи до уваги вищенаведені наукові положення, можливо визначити конкретні вимоги, які висуваються до меж втручання у право власності юридичних осіб, що досліджуються Судом під час вирішення питання про правомірність такого втручання зі сторони держави та наявності потенційного порушення статті першої Протоколу до Конвенції, а саме: законність, врахування інтересу суспільства та дотримання справедливої рівноваги (справедливого балансу). Також нами було сформовано опис алгоритму дослідження Судом потенційного порушення статті першої Протоколу до Конвенції [див. додаток В]. Водночас вичерпне дослідження та розкриття суті та змісту вказаних вимог, ми будемо здійснювати у підрозділах цього розділу дослідження.

Звертаючись до законодавства України, зазначаємо, що право власності є непорушним, однак під час здійснення своїх прав власник зобов'язаний дотримуватися моральних засад суспільства і не може використовувати своє право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі, а також, усвідомлювати, що власність, перш за все, зобов'язує (ст. ст. 13 та 41 Конституції України) [232]. Якщо звернутись до цивільного законодавства, яке регулює питання втручання держави у право власності особи, то варто зазначити, що згідно з частиною 6 статті 319 ЦК України [370], держава не втручається у здійснення власником права власності.

Відповідно до частини 7 статті 319 ЦК України [370] діяльність власника може бути обмежена чи припинена або власника може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб лише у випадках і в порядку, встановлених законом.

Законодавчо встановлені вимоги щодо здійснення права власності кореспондуються із закріпленим у Конституції та ЦК України принципом «власність зобов'язує», у системному зв'язку з яким вказують на те, що власник є зобов'язаним суб'єктом, а тому це право не є абсолютне та це не означає, що ніхто і ніколи не може його обмежити.

Умова про непорушність права власності, яка закріплена у статті 321 ЦК України [370], означає, що право власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні. Особа може бути позбавлена права власності або обмежена у його здійсненні лише у випадках і в порядку, встановлених законом.

На практиці, здійснюючи свої права та інтереси, держава й територіальні громади, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно можуть втручатися та втручаються як у право власності юридичних осіб, так і в обставини, які породжують права та обов'язки. При цьому на основі аналізу практики Суду таке втручання допускається та закріплене в положеннях

статті першої Протоколу до Конвенції, але лише за умови дотримання меж правомірного втручання держави.

Вказане абсолютно не суперечить національному цивільному законодавству України, адже антонім до протиправності є правомірність, що визначає обмеження у здійсненні юридичною особою свого права власності лише за умови правомірності такого обмеження. Тому, з метою захисту та подальшого унеможливлення свавільного та протиправного втручання у право власності, зокрема юридичних осіб та приведення у відповідність національне цивільне законодавство у цій сфері до практики Суду та положень статті першої Протоколу до Конвенції, пропонуємо викласти положення частини 6 статті 319 «Здійснення права власності» Глави 23 «Загальні положення про право власності» ЦК України у такій редакції:

«6. Втручання держави можливе лише як обмеження здійснення власником свого права власності та за умови дотримання меж правомірного втручання».

Наголошуємо, що вказана пропозиція не суперечить положенням ні Конституції України, ні ЦК України, а навпаки доповнює їх шляхом імплементації досягнення усталеної практики Суду в національне цивільне законодавство.

Отже, варто зазначити, що втручання зі сторони держави у право власності юридичних осіб можливо визначити як поведінку держави, яка впливає на обмеження здійснення права власності. Водночас, відповідно до практики Суду та нашого дослідження, таке втручання повинно відповідати межах правомірного втручання, які визначаються як врегульовані правом та положеннями статті першої Протоколу до Конвенції, практикою Суду допустимі дії держави, які спрямовані на обмеження здійснення права власності юридичних осіб, шляхом застосування державою форм втручання.

Проте, у зв'язку з правовою обумовленістю існування захисту права власності юридичних осіб у нормах Конвенції, втручання у право власності останніх зі сторони держави характеризується як правомірне не в будь-якому необхідному для органів державної влади випадку, а лише за умови одночасного

досягнення основних меж правомірності такого втручання [196, с. 82]. Тому держава, гарантуючи юридичним особам захист права власності, повинна дотримуватись сформованих меж правомірного втручання у право власності закріплених у нормах статті першої Протоколу до Конвенції та практики Суду, що є наслідком виникнення певних обмежень здійснення такого права для юридичних осіб. За умови недотримання таких меж, таке втручання буде визнаватись невинуватим та, як наслідок, незаконним.

2.2. Законність правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб

З погляду філософії права, традиційна загальнонаукова інтерпретація визначають законність як «режим (стан) відповідності дій, поведінки, діяльності посадових осіб, громадян та юридичних осіб законам і підзаконним нормативно–правовим актам держави, який утворюється в результаті неухильного додержання останніх усіма суб'єктами права» [302, с. 142].

В наукових колах наявна думка [186, с. 25], що законність – це обумовлене закономірностями суспільного розвитку комплексне соціально–правове явище, що складається з трьох взаємопов'язаних складових (принцип, метод і режим існування держави) і яке полягає у єдиному розумінні, суворому й неухильному виконанні всіма суб'єктами правовідносин вимог законодавчих актів, що повинні відповідати принципу справедливості як у процесі правореалізації, так і в ході правотворчості.

Як стверджує О. В. Мінченко [264, с. 50], законність можна тлумачити у двох контекстах – формальному та сутнісному. З одного боку, вона може бути істинною, тобто такою, яка відповідає гуманній сутності права, правам людини, справедливості, а з іншого – виключно формальною, яка зводиться до дотримання будь–яких норм, якщо вони встановлені чи санкціоновані державою. Для першої необхідна наявність демократичних, суспільних, політичних ідеологічних передумов, відповідна правова культура і повага до права, усвідомлення його

об'єктивної необхідності і справедливості. Для іншої все це є необов'язковим, а лише вказує на другорядні фактори, що сприяють реалізації закону.

Законність також розглядають як принцип, метод і режим строгого, неухильного дотримання та виконання норм права всіма учасниками суспільних відносин [142, с. 274]. Як стверджує Т. І. Фулей [362, с. 15], у законності концентровано виражена властивість права щодо протистояння сваволі в процесі. До «законності» належать, перш за все, будь-які положення, які відповідають правам, які закріплені в Конвенції та які повинні мати достатній рівень контролю над відповідною особою, яка приймає рішення. Ці дії здійснюються для унеможливлення вчинення одностороннього самоуправління [94, с. 44].

Тобто *законність* можливо визначити як певну правову категорію, яка характеризується безумовним та чітким дотриманням позитивного закону, який запроваджений державою та забезпечується виконанням за рахунок зобов'язально-примусового апарату, який санкціонований державою.

Звертаючись до дослідження законності в аспекті положень Конвенції, варто зазначити, що законність є змістовним елементом не лише статті першої Протоколу до Конвенції, а й статті 6 Конвенції, яка за своєю суттю є процесуальною (гарантує процесуальні права) [361, с. 120] та деяких інших положень Конвенції.

В оригінальних текстах Конвенції для позначення цієї вимоги вживається формулювання «установлений законом» (франц. «*pruvues par la lois*» та англ. «*prescribed by law*»), проте його інтерпретація є різною. Так, якщо у французькому тексті у статті 8 Конвенції, статті першій Протоколу до Конвенції, статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції використовується один і той самий вислів «*pruvues par la lois*», то в англійському варіанті вживаються відповідно такі категорії: «згідно із законом» (*in accordance with the law*), «згідно із законом» (*in accordance with law*) та «передбачено законом» (*provided for by law*) [283, с. 136]. Відтак ми знову зіштовхуємось з різними за змістом поняттями, наявними у англійській та французькій версії Конвенції, які, нагадаємо, є автентичними та рівнозначними. Отже, в цьому напрямку наявна певна проблематику сутності

понять, яка була наявна також щодо понять «власність» та «майно» у попередньому розділі дослідження, а тому, вважаємо, що передусім необхідно дослідити, що саме вкладається у змісту поняття «закон».

«Закон» дедалі частіше трактують не як закон у строгому, вузькому розумінні (як акт органу влади і джерело вищої юридичної сили), а як офіційне джерело юридичних норм [281, с. 3].

Під «законом» у розумінні Суду, вбачається нормативно–правовий акт, який повинен бути «доступним» для заінтересованих осіб, «чітким» і «передбачуваним» у питаннях застосування та наслідків дії його норм у розумних межах. Також закон повинен відповідати всім вимогам нормативного акта. «Доступність закону» означає наявність доступу та знань щодо цього закону в суспільстві та в окремих осіб. «Передбачуваність» означає можливість передбачити певні дії або наслідки, що можуть виникнути у зв'язку із застосуванням закону. При цьому власне факт того, що правова норма передбачає більш як одне тлумачення, не означає, що закон є «непередбачуваним».

Саме національні суди, повноважні здійснювати правосуддя, повинні розсіювати ті сумніви щодо тлумачення закону, що залишаються, враховуючи зміни в повсякденній практиці, та є більш наближеними до суспільно–політичних процесів, що відбуваються в державі, ніж Суд. Тлумачення та застосування національного законодавства є прерогативою національних органів. Суд зобов'язаний переконатись у тому, що спосіб, у який тлумачиться та застосовується національне законодавство, призводить до наслідків, сумісних із принципами Конвенції погляду тлумачення їх у світлі практики Суду [61].

Суд визначає законність не тільки як дотримання всіх норм матеріального і процесуального права (формальний аспект), а й висуває якісні вимоги, яким повинен відповідати певний «закон», щоб він міг вважатися законом у контексті верховенства права (змістовний аспект). Водночас змістовний елемент законності є тією відмінністю, що дає змогу констатувати різні підходи до законності як складової верховенства права в практиці Суду і принципу у вітчизняній правовій доктрині [283, с. 142].

Закон – це нормативно–правовий акт, який повинен бути сформульованим із достатньою чіткістю, нескладним для розуміння та застосування, бути доступним для зацікавлених осіб, щоб надати їм можливість регулювати свою поведінку, аби бути здатними (за потреби, за відповідної консультації) передбачати тією мірою, що є розумною за відповідних обставин, наслідки, які може потягнути за собою його дія. Суд завжди розумів термін «закон» у його «сутнісному» значенні, а не у «формальному». Таким чином, він включає до меж цього поняття як акти нижчого, ніж закони, рівня, так і неписане право [83].

Суд, у своїй практиці, постійно зауважує, що терміни «закон» або «законний» у положенні Конвенції не просто посилаються на внутрішнє законодавство, але також стосуються якості закону, вимагаючи, щоб він був сумісний з верховенством закону [36].

«Закон» повинен бути доступним (опублікованим), а його положення сформульовані з достатньою точністю, щоб надати можливість заінтересованим особам передбачити в міру розумних обставин наслідки, які може спричинити відповідна дія держави і як він регулює їх поведінку. Це не вимагає повної точності, яка виключала б необхідне тлумачення під час застосування законів. Однак він вимагає певного рівня передбачуваності, який залежить від змісту відповідного інструменту, поля, який призначений для тих, кому він адресований.

Варто зазначити, що рівень передбачуваності значною мірою залежить від змісту заходу, сфери, яку відповідний захід має охопити, а також кількості та статусу тих, до кого він застосовується. Ступінь чіткості, що повинен забезпечуватися у формулюваннях національних законів, у жодному випадку не може передбачити всі непередбачувані обставини та значною мірою залежить від змісту цього документа, сфери, на яку поширюється вказаний закон, а також кількості та статусу тих, кому цей закон адресований [82].

Вимога законності є загальною умовою всіх заходів відповідно до умов Конвенції, що обмежують цивільні права індивідів, зокрема юридичних осіб. Її метою є захист осіб від довільних дій держав. Суд зазначає, що «верховенство

права є один із основних принципів демократичного суспільства, притаманне всім статтям Конвенції ...» [15], тому вимога законності повинна дотримуватися його у всіх ситуаціях під час втручання в те чи інше цивільне право.

Тобто можливо сформуванню певну змістовну визначеність вимоги «законності» до втручання держави, яка становить її специфіку, а саме таке втручання держави повинно повністю базуватись на національному законі, який, у свою чергу, має відповідати критеріям доступності, чіткості та передбачуваності наслідків його застосування, відповідати принципу верховенства права. У протилежному випадку така поведінка держави буде визнаватись Судом як така, що порушує вимогу «законності».

Переходячи до аналізу першої вимоги, яка ставиться до меж правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб, зазначаємо, що до відносин щодо втручання держави у право власності юридичних осіб застосовується не лише відповідне національне законодавство цієї держави, таке законодавство повинно відповідати певним вимогам якості. Категорія «якість закону» охоплює різноманітні ознаки, що відображають його сутність і специфіку, про які ми вже зазначали раніше в цьому підрозділі. У цьому контексті вимога законності частково збігається з принципом правової визначеності [270, с. 129].

Варто зазначити, що у структурі меж правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб цільне місце займає саме «законність» як вимога. Вважаємо, що необхідність дотримання вказаної умови задля забезпечення правомірності втручання є цілком логічним, адже, на нашу думку, законність та правомірність щільно пов'язані, зокрема законність прямо впливає на існування правомірності, а правомірність формує законність, тому, що кожен закон апріорі є правовий, але не кожне право є законом. Так, наприклад, О. Т. Боннер [124, с. 8] писав, що до центральних вимог законності слід віднести: 1) загальність права; 2) верховенство Конституції і закону; 3) рівність усіх перед законом; 4) наявність соціальних і юридичних механізмів, що забезпечують реалізацію права; 5) «якісне» застосування права; 6) рішучу боротьбу з правопорушеннями,

невідворотність юридичної відповідальності; 7) стійкість правопорядку, ефективну роботу всього механізму правового регулювання.

Тобто можливо прийти до думки, що вимога «законності» є невід'ємним елементом меж правомірного втручання у право власності юридичних осіб та останнє повинно розглядатись у комплексі вимог, які до нього ставляться положенням статті першої Протоколу до Конвенції та практикою Суду, зокрема «законності».

Також в аспекті законності втручання у право власності юридичних осіб зі сторони держави, необхідно зазначити, що в прецедентній практиці Суду часто трапляється покликання на концепцію «*margin of appreciation*», яка стосується визначення можливості залишення певних окремих аспектів справи на державний розсуд, з метою асекурації ефективного здійснення правосуддя. Про цю концепцію Суд вперше заговорив у рішенні по справі «Ловлес проти Ірландії» (*Lawless v. Ireland*) [43].

Як стверджує Н. М. Ліпкіна [245, с. 10], для застосування концепції «*margin of appreciation*» практикою Суду вироблені певні критерії, а саме «передбачуваність законом» як підстава недопущення здійснення перевищення державними органами меж свободи розсуду, що включає певні умови правомірності втручання у здійснення прав і свобод, гарантованих Конвенцією.

Тобто Суд у своїх рішеннях надає національним судам держав–учасниць Конвенції формувати власне внутрішнє переконання щодо обставин справи, тим самим не надаючи державам імперативних вказівок щодо усунення порушення тієї чи іншої норми Конвенції та/або національного законодавства, а в подальшому забезпечити самостійність цих судових інституцій у сфері визначення меж правомірності втручання держави у право власності юридичних осіб, втілюючи ефективно правосуддя у своїй державі.

Тому можна констатувати, що межі повноважень державних органів щодо втручання у право власності є широкими. Хоча, водночас, Суд часто констатує той факт, що держава порушує межі своєї широкої свободи розсуду щодо правомірного втручання. Зокрема це було зазначено у славнозвісному рішенні

Суду по справі «Зеленчук і Цищюра проти України» (*Zelenchuk and Tsytsyura v. Ukraine*) [85]. Суд у цій справі наголосив, що проблема полягає у національному законодавстві та його висновки виходять за межі особистих інтересів заявників у цій справі. Також Суд вказав, що держава–відповідач має вжити належні законодавчі та/або інші заходи загального характеру з метою забезпечення справедливого балансу між інтересами власників земель сільськогосподарського призначення, з одного боку, та загальними інтересами суспільства – з іншого, відповідно до принципу захисту майнових прав за Конвенцією, адже вона порушила свої широкі межі правомірного втручання у право власності заявників. Тобто було порушено вимоги до передбачуваності закону, яким керувалася держава під час втручання у право власності юридичних осіб–заявників.

Для визнання законним будь–якого втручання у права власності юридичних осіб, останнє повинно ґрунтуватися на внутрішньому законодавстві. Однак не всі дії держави, засновані на внутрішньому законодавстві, визнаються правомірними.

Суд неодноразово у своїй практиці стверджує, що будь–яке втручання публічних органів у право власності повинно бути законним, а також передбачено, що позбавлення власності можливе тільки «на умовах, передбачених законом» [62]. Вираз «на умовах, передбачених законом» найперше вимагає, щоб в національному законодавстві відповідний захід втручання у право власності мав певну чітку законну підставу, а також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, зможе передбачити його наслідки для себе [56].

Також у поняття «закон» у статті першій Протоколу до Конвенції може бути включено Конституцію, міжнародний договір, стороною якого є відповідна держава, а також законодавство Європейського Союзу, Ради Європи тощо [102, с. 12].

Важливо, щоб цей «закон» не був лише формальним юридичним джерелом всередині держави, на підставі якого держава може втручатись у право власності юридичних осіб, але він повинен також містити певні якісні характеристики та

забезпечувати відповідні процедурні гарантії, щоб забезпечити захист від довільних, свавільних дій.

Відповідно до наукової позиції Х. В. Майкут [254, с. 49], якщо Суд встановить, що втручання у право власності індивідів, зокрема юридичних осіб, не було здійснено відповідно до закону, він не буде далі розглядати відповідність втручання іншим вимогам правомірності.

Водночас ми не погоджуємось із цією позицією та зазначаємо, що, як показує практика Суду, навіть за умови недотримання вимоги законності під час вчинення втручання у право власності юридичних осіб, Суд все одно переходить до дослідження дотримання інших вимог, які ставляться до меж правомірного втручання.

Наприклад, у справі «Фонд «Батьківська турбота» проти України» (*Batkivska turbota foundation v. Ukraine*) [13] Суд після того, як констатував, що він має серйозні сумніви щодо того, чи відповідає оскаржуване заявником втручання держави в його право власності вимогам законності, відповідно до статті першої Протоколу до Конвенції, зазначив також і щодо дотримання «інтересу суспільства» під час такого втручання.

Суд зауважив, що в цій справі вагомішим питанням є дотримання справедливої рівноваги (пропорційності) втручання у майнові права заявника, та пов'язане з цим питання «інтересу суспільства», яким державні органи намагалися обґрунтувати свої дії. Суд зазначив, що він не переконаний, що визнання недійсним права власності заявника на спірне майно було єдиним можливим для держави засобом відновлення своїх прав на це майно. Крім того, сторони в цій справі не заперечували, що законність права власності заявника на придбане майно була належним чином перевірена та підтверджена органами державної реєстрації. У зв'язку з цим, Суд зауважив, що «допущені державними органами влади помилки та недоліки не повинні виправлятися за рахунок зацікавлених осіб».

У контексті викладеного Суд дійшов висновку, що втручання у право власності заявника, на додаток до серйозних сумнівів щодо законності такого

втручання, наклало на заявника непропорційний тягар, зважаючи на визнання недійсним його права власності на добросовісно придбане ним майно, та констатував порушення вимог, що ставляться до втручання у право власності, які закріплені у статті першій Протоколу до Конвенції.

Суд у своєму рішенні [34] зазначає, що перша і найважливіша вимога статті першої Протоколу до Конвенції полягає в тому, щоб будь-яке втручання державного органу в право власності повинно бути законним: друге речення першого абзацу допускає позбавлення власності лише «за умови, передбачених законом», а другий абзац визнає, що держави мають право контролювати використання майна, ухвалюючи та дотримуючись «законів». Більше того, верховенство закону, один із фундаментальних принципів демократичного суспільства, закріплене у всіх статтях Конвенції, що тягне за собою обов'язок держави чи іншого державного органу виконувати судові накази чи рішення, які ухвалені проти них.

Звідси випливає, що питання про те, чи було досягнуто справедливого балансу між вимогами інтересу суспільства чи загального інтересу та вимогами захисту основних прав індивіда стає актуальним лише після того, як буде встановлено, що втручання, про яке йдеться, задовольняло вимогу законності та не було неправомірним. Тобто Суд свідомо визначає вимогу «законності» як «основну» межу, яку має дотримуватись держава під час вчинення втручання у право власності індивідів. Водночас, як уже зазначалось нами раніше, якщо вона буде порушена або недотримана державою, Суд не обов'язково буде зупинятись на цьому та не продовжувати дослідження дотримання інших критеріїв.

На підставі аналізу рішень Суду заслуговують на увагу такі випадки порушення законності втручання у право власності, зокрема: позбавлення майна всупереч чіткому закону; невмотивованість рішення, яке призвело до позбавлення майна; стягнення коштів на підставі нечіткого закону; стягнення коштів внаслідок необґрунтованої зміни судової практики, яка проясняла нечітке законодавство; неприсудження коштів всупереч чіткому положенню про право заявника на ці кошти з посиланням на відсутність коштів у державному бюджеті; неможливість

підприємства управляти своїм майном впродовж строку, коли його було визнано банкрутом за рішенням суду, яке було скасовано як незаконне, відсутність можливості отримати належне відшкодування за цей період [283, с. 263].

У справі «Бельведере Альбергхіера С.р.л. проти Італії» (*Belvedere Alberghiera S.r.l. v. Italy*) [15] майно компанії–заявника була експропрійовано державною владою з метою будівництва дороги. Компетентний внутрішньо національний суд визнав рішення про експропріацію незаконним, але пізніше він визнав, що передача майна стала незворотною, а прохання заявників повернути землю було відхилено. Водночас Суд постановив, що відмова в реституції земель порушується з вимогою законності, яка закріплена в положенні статті першої Протоколу до Конвенції.

Як правило, у випадках фактичної експропріації втручання є незаконним. Наприклад, у одній із справ [79] Суд встановив, що втручання державних органів у право власності є фактичною конфіскацією і таким чином порушено положення Конвенції щодо захисту права власності. Слід зазначити, що Суд трактує положення «загальними принципами міжнародного права» як принцип, що діє лише для вилучення чужої власності. Це положення не поширюється на експропріацію майна, що належить резидентам держави [36].

Також варто навести у приклад порушення критерію «законності» славнозвісну для України справу «ТОВ «Світ Розваг» та інші проти України» (*Svit Rozvag, TOV and others v. Ukraine*) [70]. До Суду заявники звернулись із скаргою на порушення їхнього права на мирне володіння майном, шляхом анулювання державою Україна їхніх ліцензій на провадження діяльності з організації та проведення азартних ігор, шляхом прийняття Закону України «Про заборону грального бізнесу» та ненадання їм відшкодування за анулювання їхніх ліцензій.

Суд у своїй практиці [59] зазначає, що у випадку, якщо заявник виконав усі вимоги національного законодавства для отримання дозволу на будівництво нової споруди та укладення договору оренди, однак через певні юридичні труднощі та наявність законодавчої невизначеності державні органи зловживали своїм правом на дискрецію та здійснювали бездіяльність щодо заявника та тим самим

здійснювали втручання у право власності заявника Судом буде констатовано порушення вимоги законності під час такого втручання. Тобто було порушено вимогу передбачуваності наслідків його застосування державними органами, за результатами здійснення ними свої дискреційних повноважень.

Також варто зазначити, що у випадку, якщо у вітчизняному законодавстві відсутній закон, який надає право індивіду, зокрема юридичній особі, захистити свої права внаслідок втручання в його права власності зі сторони держави, Суд констатує, що в цьому випадку не буде дотримано вимоги законності під час такого втручання. Зокрема такий висновок Суду був зазначений у справі «ПАТ «Кіровоградобленерго» проти України» (*Kirovogradoblenergo, PAT v. Ukraine*) [40]. Суд встановив порушення статті першої Протоколу до Конвенції, оскільки компанія–заявник була зобов'язана надавати частину своїх послуг безкоштовно і не мала змоги ініціювати отримання належного відшкодування через відсутність чіткого та передбачуваного законодавства в цьому випадку.

Отже, на підставі проведеного дослідження варто зауважити, що *вимога «законності»*, яка ставиться до меж правомірного втручання у право власності юридичних осіб, визначається як чітке та безумовне дотримання державою, державними органами під час втручання у право власності юридичних осіб вимог національного закону, який, у свою чергу, повинен відповідати таким критеріям: доступності, чіткості та передбачуваності наслідків його застосування. Також, важливо, щоб закон відповідав принципу верховенства права та йому не суперечив. Ці умови є вимогою законності з метою забезпечення захисту від свавільного втручання зі сторони держави у право власності юридичних осіб.

Тобто, за умови, коли відсутній закон, який б передбачав можливість втручання держави у право власності юридичних осіб, або якщо закон не відповідає вищезазначеним характеристикам, або за умови застосування державою не відповідного закону, Суд визнає порушення вимоги «законності» яка ставиться до меж правомірного втручання у право власності юридичних осіб.

Після того, як Суд встановить, що під час втручання з боку держави у права власності не було дотримано вимоги законності щодо меж правомірного

втручання, тобто було порушення статті першої Протоколу до Конвенції, Суд надалі, як правило, не здійснюватиме дослідження, однак наявні непоодинокі справи, у яких Суд продовжує аналіз втручання та відповідність його іншим вимогам, передбаченим у статті першій Протоколу до Конвенції. Якщо Суд визнає, що вимога законності була дотримана, він переходить до вивчення інших вимог щодо меж правомірного втручання у право власності юридичних осіб.

2.3. Врахування «інтересу суспільства» при встановленні меж правомірного втручання державою у право власності юридичних осіб

Варто зазначити, що межі правомірного втручання державою у право власності юридичних осіб будуть дотримані за умови врахування *«інтересу суспільства»*, який може охоплювати інтерес держави, окремих регіонів, громад чи сфер людської діяльності [201, с. 32].

Взагалі, у філософії під інтересом розуміють об'єктивне ставлення соціальних суб'єктів (індивіда, групи, суспільства) до явищ та предметів навколишнього середовища, обумовлених становищем цих суб'єктів, і таке, що включає їх об'єктивно наявні соціальні потреби та шляхи їх задоволення [374, с. 5].

Як стверджує К. Ю. Тот'єв [356, с. 19–20], можливо виділити кілька ознак інтересу: 1) спрямованість на визначений предмет; 2) усвідомлена значущість та емоційна зацікавленість предмета; 3) проявом інтересу служить увага; 4) інтерес пов'язаний з потребою, але не збігається з нею.

З позиції права, О. Ф. Скакун [336, с. 379] зазначає, що інтерес є позаправовою або доправовою категорією і відбивається в потребах особи, які виражаються в діяльності з усвідомлення та реалізації мети у суспільних відносинах.

Як стверджує І. В. Венедіктова [146, с. 136], у цивільних правовідносинах провідну роль відіграє інтерес як передумова їх виникнення. Саме він у межах чинного законодавства спонукає суб'єктів будувати свої правові зв'язки. Крім

того, інтерес певною мірою визначає предмет цивільного права, відбиваючи майнові й особисті немайнові правовідносини через зв'язок особи і її потреб у певних благах. Безперечно, будь-які інтереси поряд із мотивацією та потребами є рушійною силою діяльності людей.

Якщо переходити до дослідження інтересу в поєднанні із суспільством, то варто зазначити, що в наукових роботах іноземних дослідників «інтерес суспільства» визначається як інтерес середньостатистичного представника цієї спільноти, пов'язаного із забезпеченням його благополуччя, стабільності, безпеки та сталого розвитку [97, с. 39].

Науковець О. А. Шатило [375, с. 56] відстоює позицію, що громадська думка є виявом інтересу суспільства, яка входить до системи національних інтересів.

Відповідно до позиції Т. І. Бутченко [129, с. 37], об'єктивну сторону інтересів суспільства складають суспільні або загальносоціальні потреби, продуктивні сили та система суспільних відносин. Відповідно під суспільними потребами вказаний вчений розуміє сукупність конкретно-історичних вимог об'єктивної дійсності, сутність яких виражається в необхідності збереження, відновлення єдності природи, особистості та суспільства.

На думку Р. А. Майданика [250, с. 108], суспільний інтересом є гармонізований інтерес публічних і приватних партнерів, що може кваліфікуватися як суспільна користь, соціальний ефект від здійснення партнерства в будь-якій сфері права.

Тому, на нашу думку, *інтерес суспільства* можливо визначити як певний перелік факторів, чинників, які визначають ставлення суспільства до явищ, процесів та характеризуються потребою, значущістю та заінтересованістю до них вказаного суб'єкта. Такий інтерес є передумовою для виникнення певних зовнішніх цивільно-правових зв'язків із державою, державними органами, так і внутрішніх між його соціальними суб'єктами (індивідами, групами).

Поряд з таким розумінням «інтересу суспільства» в практиці Суду це поняття має більш широке значення, зокрема щодо втручання у право власності

юридичних осіб. Втручання держави в право власності, зокрема юридичних осіб, може бути правомірне лише за наявності об'єктивної необхідності у формі публічного, загального інтересу, загального інтересу суспільства (*public, general interest, general interest of the community*), який може включати інтерес держави, окремих регіонів, громад чи сфер людської діяльності [357].

Як стверджує Д. В. Новіков [276, с. 83], однією із базових засад концепції соціальної держави є принцип суспільного інтересу, яким повинен керуватися власник. Ця концепція покладена в основу більшості рішень Суду, у яких зазначається про порушення статті першої Протоколу до Конвенції.

Деякі науковці зазначають, що інтерес суспільства напряму залежить від якості закону та його відповідності принципу верховенства права. Зокрема, як стверджує Т. М. Нешатаєва [272, с. 109], «... загальний (публічний) інтерес здатний служити меті обмеження прав власності лише в тому випадку, коли цей інтерес отримав позитивне вираження в національному законі. Однак наявність законодавчо оформленого загального інтересу не є панацеєю від порушення статті першої Протоколу до Конвенції. Справа в тому, що подібний закон повинен відрізнятися певними якостями, які висуває до нього міжнародним принципом – верховенства права: закон повинен бути ясным, певним, без зворотної сили, що не допускає двозначного тлумачення».

Варто зазначити, що для різних форм втручання зі сторони держави у право власності, наявні різні суб'єкти заінтересованості – для позбавлення власності необхідний інтерес суспільства, для контролю за користуванням майном важливу роль відіграє наявність загального інтересу.

Тому виникає цілком логічне питання: чим відрізняється інтерес суспільства та загальний інтерес? Відповідь наводиться в практиці Суду практиці, згідно з якою немає принципової різниці між інтересом суспільства та загальним інтересом, і «будь-яке втручання у права власності, незалежно від правила, яке воно підпадає, повинно задовольняти вимогу служіння законному інтересу суспільства чи загальному інтересу» [102, с. 7].

Як стверджує В. М. Кампо [204, с. 187], на відміну від інших положень Конвенції, які дозволяють втручання, обмеження гарантованих прав інтересами загального блага, стаття перша Протоколу до Конвенції, не містить вичерпного переліку завдань, які виправдовують ці дії, застосовуючи загальний чи суспільний інтерес. Проте А. А. Яковлев [383, с. 79] однозначно зазначає, що будь-яка форма втручання в право на вільне володіння власністю, незалежно від того, яка норма поширюється на неї, повинна відповідати вимогам про наявність законної мети – інтересів суспільства. Також, окрім вищезазначеного твердження, Д. В. Новіков [277, с. 132] зазначає, що і в положеннях Конвенції, і в практиці Суду відсутня певна вказівка щодо використання конкретного інтересу для визначення в подальшому такого втручання у мирне володіння як правомірного, а саме – суспільного або загального. Водночас для різних форм втручання у право власності повинен існувати різний інтерес.

Проте, за умови зіставлення форм державного втручання у право власності юридичної особи, а саме контролю за користуванням майном та позбавлення власності, наявність загального інтересу або інтересу суспільства як одного із обов'язкових вимог до меж правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб має вирішальне значення. Це твердження виходить з категорійного насичення змісту контролю та позбавлення в розумінні норм, гарантованих Конвенцією та їхню право інтерпретацію Судом у власній практиці, адже в разі зіставлення форм втручання у право власності для контролю необхідно лише загальний інтерес, хоча для позбавлення вже важливе значення відіграють інтереси суспільства.

Вказане порівняння форм державного втручання, контролю та позбавлення ілюструє, наскільки жорсткі вимоги існують до останнього порівняно з першим, тим самим характеризуючи умови існування загального інтересу та інтересу суспільства.

Безумовно, якщо виходити з буквального розуміння словосполучення «загальний інтерес», то ця вимога не може бути формалізована чи конкретизована, вона є відносною та абстрактною. Тому контроль виступає як

більш ймовірна для держави форма втручання у право власності загалом, але також лише в певних передбачених випадках, наприклад, для забезпечення сплати податків або штрафів. Тим самим, контроль за користування майном забезпечує державі належне виконання фіскальної функції заради загального інтересу.

Водночас, здійснюючи комплексний аналіз положення статті першої Протоколу до Конвенції та умови, що вказане положення складається з трьох норм, які перебувають у взаємозалежному зв'язку між собою та кожна з них поступово розкриває зміст захисту права власності, можна прийти до думки, що обов'язковість наявності інтересів суспільства напряму виникає з принципу, який закріплений у першому реченні, а тому мета втручання у здійснення юридичною особою свого права власності обов'язково повинна бути забезпечена наявністю загальних інтересів, які зазначено у третьому реченні статті першої Протоколу до Конвенції. Тобто інтереси суспільства та загальні інтереси не повинні зіставлятися між собою, адже вони забезпечують спільну мету захисту права власності – забезпечення гарантії мирного володіння своїм майном власником, у тому числі й юридичною особою.

Як стверджує Д. В. Новіков [278, с. 164], Суд не здійснює вичерпне тлумачення поняття «загального інтересу», він формулює загальне розуміння. Суд розрізняє «загальний інтерес» та інтерес держави, при цьому посилається на наявність їх відмінностей та суперечностей. Держава має право приймати рішення, які не будуть відзиватись популярністю у суспільства, водночас ці рішення обов'язково повинні бути належним чином обґрунтованими та ілюструвати дійсні потреби розвитку суспільства, тобто повинні відповідати критерію справедливої рівноваги та бути ефективним, допустимим методом вирішення певної проблематики. Також Суд стверджує, що заходи, спрямовані на обмеження права власності, повинні обов'язково відповідати загальному інтересу. Водночас варто зазначити, що загальний інтерес та інтерес суспільства мають доволі умовну межу [277, с. 132].

Проблематика дослідження позбавлення і контролю як форм втручання держави у права власності юридичних осіб полягає в тому, що ці форми,

визначені статтею першою Протоколу до Конвенції, не мають певного чітко визначеного формулювання меж щодо приватних інтересів індивіда, які повинні займати місце між взаємозв'язками, інтересами суспільства та держави. Здійснюючи оцінку форми реалізації права на захист власності з погляду права, Суд вирішує проблему конфлікту прав та інтересів суспільства та юридичної особи–власника, водночас у такому суспільства також перебуває ця особа–власник [278, с. 163].

Як зазначає А. А. Яковлев [383, с. 77], важливе значення має проблема балансу суспільного (загального) інтересу та приватних інтересів у контексті пострадянських правових традицій, які прямо чи опосередковано віддають перевагу інтересу загальному. Однак, як зазначає науковець, такий підхід суперечить базовим засадам сучасних уявлень про соціальну правову державу. Проте, ми вважаємо, що забезпечення такого співмірного відношення між інтересом суспільства та інтересами індивіда є невід'ємним елементом будь–якої правової держави.

Наприклад, юридична особа може на власний розсуд реалізовувати своє право власності. Водночас, коли його право перетнеться з правами, інтересами інших осіб, суспільства, перший зобов'язаний утримуватись від зазіхання або втручання у права третіх осіб. Вказані дії передбачають з боку держави дотримання свого позитивного обов'язку щодо забезпечення захисту власності, який закріплений у статті першій Протоколу до Конвенції та негативного обов'язку щодо додержання меж правомірного втручання у право власності юридичної особи.

Водночас власник має право реалізовувати своє право власності завдяки певним встановленим обмеженням, що стосуються інших осіб, які зобов'язані утримуватись від будь–якого втручання у здійснення цим власником свого права власності, крім випадків, коли інтереси суспільства будуть знаходитись під загрозою внаслідок діяльності власника.

Варто зазначити, що Суд розрізняє «загальний інтерес» та інтерес держави, при цьому посилається на наявність їх відмінностей та суперечностей. Тобто загальний інтерес не є синонімом поняття «інтерес держави» [278, с. 164].

У своєму рішенні [31] Суд зазначає, що порівнянно з правом держав–членів діяти в інтересах суспільства або загального інтересу воно відмінне від дій, «необхідних у демократичному суспільстві», описаних у статті 10 Конвенції. Вказане твердження Суду демонструє, що розсуд, наданий державам, згідно зі статтею першою Протоколу до Конвенції, є ширшим за обсягом, ніж межі розсуду встановлені в інших положеннях Конвенції. Очевидно, що інтерес суспільства або загальний інтерес охоплює заходи, які були б кращими або доцільними, а не лише суттєвими для демократичного суспільства.

Отже, якщо виходити з комплексного аналізу положення статті першої Протоколу до Конвенції, можливо прийти до висновку, що обов'язковість наявності інтересів суспільства, зокрема напряду виникає з норми, яка закріплена у першому реченні цієї статті, а тому мета втручання у право власності юридичної особи обов'язково повинна бути забезпечена наявністю інтересів суспільства, тобто інтереси суспільства та загальні інтереси не повинні зіставлятися між собою, адже вони забезпечують спільну мету – захист права власності. Тому, на нашу думку, саме інтереси суспільства будуть виступати певним каталізатором неправомірного, свавільного втручання зі сторони держави в таке право власності.

Інтереси суспільства та суспільні інтереси розуміються Судом однаково та не розділяються, проте, на нашу думку, вказані поняття різняться як відображення приналежності інтересів до суспільства у першому випадку та уособлення суспільства як якісної характеристики інтересів, водночас виокремлення їх з–поміж подібних, наприклад, державних інтересів, національних інтересів, громадських інтересів тощо. Проте саме врахування «інтересів суспільства» є тією складовою меж правомірного втручання, яку Суд оцінює на відповідність вимогам статті першої Протоколу до Конвенції, адже право регулює відносини в суспільстві та тим самим, безумовно, впливає на його інтереси.

Звертаючись до практики Суду, варто зазначити, що, зважаючи на розуміння проблем суспільства, національні органи в питанні оцінки «інтересу суспільства» є у вигіднішому становищі, ніж наднаціональний орган. Відтак саме на національні органи влади покладається обов'язок первісної оцінки існування проблеми, яка становить інтерес суспільства та виправдовує втручання у право власності. Таким чином, національні органи наділяються певними дискреційними повноваженнями щодо визначення того, що саме становить «інтерес суспільства» та чи можна його задіяти для обґрунтування наявності підстав до правомірного втручання у право власності [283, с. 265].

Так, наприклад, Суд визнає, що правильне застосування законодавства незаперечно становить «суспільний інтерес» [76]. Також Суд у своїх рішеннях висловлює правовий висновок, що національні органи влади в принципі є кращим суб'єктом для того, щоб оцінити те, що є в інтересах суспільства [36]. З цієї причини Суд завжди рахуватиметься та поважатиме рішення законодавчого органу щодо того, що є загальним інтересом або інтересом суспільства, якщо тільки це судження не буде явно без «розумних підстав» [48]. Нагляд Суду в цій частині обмежується лише випадками зловживання владою та явного свавілля.

Суд обґрунтував цей підхід на таких міркуваннях: національні органи влади краще знають своє суспільство та його потреби. Закон, що дозволяє втручатися у право власності, передбачає розгляд політичних, економічних та соціальних питань, щодо яких думки в різних демократичних суспільствах можуть досить сильно відрізнятись [36]. Таким чином, оскільки розуміння інтересу суспільства та загального інтересу варіюється від країни до країни, нагляд за внутрішніми органами в цій сфері Судом здійснюється дуже обмежено.

Іноземні дослідники [103, с. 18] стверджують, що держави-члени Конвенції мають широкі межі розсуду та оцінку у зв'язку з «інтересами суспільства». Це означає, що, по-перше, вони можуть вирішувати, які завдання, дозволені відповідно до статті першої Протоколу до Конвенції, по-друге, які заходи можуть бути вжиті для досягнення цих завдань.

На підтвердження надання Судом державам–членам Конвенції широких меж та свобод розсуду (*margin of appreciation*), яке було нами зазначено в попередньому та в цьому підрозділі нашого дослідження, зазначаємо, що в одній із справ Суду [67], останній зазначив, що національні органи влади через їхні безпосередні знання про суспільство та його потреби в принципі більш компетентні, ніж міжнародний суддя, щоб оцінити, що є «в інтересах суспільства». Відповідно до системи захисту, встановленої Конвенцією, національні органи влади, мають здійснити оцінку суспільної проблеми, що викликає занепокоєння громадськості та за необхідності здійснити заходи позбавлення власності, так і передбачити їх коригувальні дії, які слід вжити. Тут національні органи відповідно користуються певним запасом розсуду.

Паралельно з нашими критичним зауваженням щодо ризиковості наданню Суду такого роду повноважень «без меж», вважаємо, що наданню державам–учасницям Конвенції такої можливості також може піддати юридичних осіб неправомірним втручанням з боку держави та її органів. Тому необхідно здійснити закріплення у вітчизняному цивільному законодавстві вказаної вимоги врахування інтересу суспільства у поєднанні з іншими вимогами, які ставляться Судом до меж правомірного втручання у право власності юридичних осіб.

Окрім іншого, наголошуємо, що втручання у право власності може бути здійснено в інтересах суспільства, навіть у випадках, коли майно передається не державним, а приватним особам. Наприклад, в одній із справ Суд зазначив, що примусова передача майна від однієї особи до іншої може, залежно від обставин, вважатись законним засобом для сприяння інтересам суспільства [36]. Крім того, він заявив, що поняття «в інтересах суспільства» не можна розуміти, що це майно передане у користування широкій громадськості, або що громада взагалі, або навіть значна його частина, повинна безпосередньо отримувати користь від прийняття.

Така позиція також підтверджується в іншій справі Суду [67], в якій заявники стверджували, що позбавлення їхнього права власності щодо майна та відповідне законодавство не може бути в інтересах суспільства, оскільки майно не

було прийняте на користь громади загалом. Заявники заперечували, що передача майна від однієї особи до іншої не могло бути «в інтересах суспільства».

Однак Суд не погодився і вважав, що примусова передача майна від однієї особи до іншої може становити законну мету в інтересах суспільства. Суд додав, що заволодіння майном відповідно до державної політики, розрахованої на підвищення соціальної справедливості в громаді, може належним чином підтверджувати, що втручання у право власності відбулось в інтересах суспільства.

Також варто наголосити, що Суд у своїй практиці дотримується позиції [20], що не можна вважати, що існування суспільного інтересу переважає над основоположним принципом юридичної визначеності та правами підприємства–заявника, виправдовує повторний розгляд спору та в результаті подальше визнання недійсним права власності підприємства–заявника. Тобто законне рішення суду, яке було винесене на користь заявника, не можна переглядати та скасовувати, керуючись при цьому інтересом суспільства.

Водночас, навіть у країнах із розвинутими приватноправовими традиціями, якими є члени Ради Європи, суспільні інтереси є пріоритетними, а майнові права можуть обмежуватись для виконання соціальної функції, встановленої законом. Таким чином, досягається баланс інтересів уповноваженої особи (зокрема власника), з одного боку, і суспільства та інших уповноважених осіб – з іншого [276, с. 87].

Отже, на підставі проведеного аналізу практики Суду щодо врахування інтересу суспільства державою під час втручання у право власності юридичних осіб та забезпечення, при цьому, меж такого правомірного втручання зазначаємо, що вказана вимога повинна мати розумні підстави у вигляді якісного закону, тобто вимога законності є базисом для вказаної вимоги; напряду залежить від меж розсуду держави щодо застосування своїх дискреційних повноважень; повинна охоплювати заходи, які є кращими, доцільними для демократичного суспільства [191, с. 162]. Також вказана вимога характеризується певними негативними зобов'язаннями, а саме: не повинна переважати юридичну

визначеність будь-якого юрисдикційного акта, зокрема судового рішення; не є передумовою та причиною до безпосереднього використання певного об'єкта суспільством, його частиною або представником.

Також зауважуємо, що під час дослідження дотримання інтересу суспільства Суд перебуває у категорійному порівнянні статусу прав індивіда та необхідності надання державі можливості виконувати суспільну функцію. Залежно від обставин справи, Суд займає або продержавну позицію, або позицію індивіда, користуючись при цьому внутрішньою оцінкою інтересів суспільства та її зіставлення із закладеним змістом у статті першій Протоколу до Конвенції. Водночас ми вважаємо, що неможливо чітко встановити, які саме критерії Суд бере до уваги під час здійснення оцінки та зіставлення приватного та суспільного інтересу, адже у кожній справі наявні індивідуальні обставини справи та фабули звернення до Суду із індивідуальною заявою. Проте за умови, якщо держава порушить наведені вище характеристики такої вимоги, обґрунтовуючи при цьому її дотримання та врахування, Суд однозначно надасть перевагу приватним інтересам та встановить факт порушення державою положення статті першої Протоколу до Конвенції.

2.4. Справедлива рівновага як межа правомірного втручання державою в право власності юридичних осіб

Формуючи певну вимогу балансу між формами втручання держави, її завданнями, які вона перед собою ставить, зокрема ґрунтуючись на інтересах суспільства та захисту основоположних прав та інтересів юридичних осіб, у права яких втручається держава, Суд сформував ще одну вимогу до меж правомірного втручання у право власності, зокрема юридичних осіб, а саме дотримання *«справедливої рівноваги»* (справедливого балансу).

У філософському контексті справедливість розглядається як поняття про належне, що відповідно визначається уявленням про сутність людини та її невід'ємних правах [358, с. 413]. Філософія права за допомогою аксіологічного

підходу розглядає справедливість як особливий механізм, що підтримує міру рівноваги правових цінностей і одночасно визначальний момент домінування за конфліктного зіткнення цих цінностей [359, с. 171].

Давньогрецький науковець Аристотель [110, с. 245–246] вважав, що поняття «справедливість» означає водночас як законне, так і рівномірне, а «несправедливість» – протизаконне й нерівне. Законність виявляється через дотримання закону, а справедливість – через дотримання тільки справедливого закону, і вважає при цьому законним відмову від дотримання несправедливих законів.

Як зазначає О. А. Лукашева [247, с. 88], справедливість виступає як етична і правова категорія, яка визнається етиками як специфічно моральна, а юристами – як специфічно правова. Наукова думка О. С. Гусаревої [164, с. 146], ґрунтується на тому, що справедливість необхідно розглядати як соціальне явище, яке своєрідним чином виявляється в праві, де доцільним є її виокремлення як основа права, принципу, вимоги до правового регулювання тощо.

Як стверджує О. О. Бандура [113, с. 31], справедливість є одним з основних принципів права. Завдяки йому можна створити умови безпеки для громадян, надійний та гарантований простір для діяльності особи. У суспільстві потрібна рівність, але не тільки формальна, а й реальна, що враховує внесок кожного до суспільного блага і пільги для тих членів суспільства, які нездатні захистити власні права. Ця реальна рівність і є справедливістю [113, с. 34].

Також варто зазначити, що, з етимологічного погляду, і слово «рівновага» [339, с. 550], і «баланс» [338, с. 95] визначаються як співвідношення зіставлення між чим–небудь, взаємозв'язаними частинами тощо.

Тобто можливо прийти до думки, що справедлива рівновага та справедливий баланс означають одну і ту саму вимогу, яка, окрім інших, ставиться до меж правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб та яка забезпечує певну рівність у зіставленні між формами втручання та метою під час застосування такого втручання зі сторони держави. Тому в

подальшому під час нашого дослідження справедлива рівновага та справедливий баланс будуть зазначатись нами на однаковому змістовному рівні.

Варто зазначити, що необхідність забезпечення справедливої рівноваги між публічними та приватними інтересами впливає із самої статті першої Протоколу до Конвенції. Оскільки держава втручається у право власності юридичної особи, держава зобов'язана подбати про асекурацію відповідної рівноваги, яка буде справедливою між формами втручання, які застосовуються, та метою, яка ставиться.

Майже в кожній справі, в якій йде мова про ймовірне порушення прав, передбачених статтею першою Протоколу до Конвенції, Суд зобов'язаний дослідити, через що саме така юридична особа повинна була нести надмірний та непропорційний тягар. Здійснюючи оцінку того, чи було дотримано положення статті першої Протоколу до Конвенції, Суд здійснює усесторонній аналіз різних інтересів, які відносять до цієї справи, при цьому він виходить з того, що Конвенція покликана охороняти права, які є практичними та ефективними.

У рішенні по справі «Спорронг і Лоннротх проти Швеції» (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*) [67], було констатовано, що «для з'ясування наявності порушення статті першої Протоколу до Конвенції Суд повинен встановити, чи було забезпечено справедливу рівновагу між вимогами загальних інтересів суспільства та вимогами захисту основних прав людини та її інтересів. Забезпечення такої рівноваги є невід'ємним принципом всієї Конвенції, і це також знайшло своє відображення у структурі статті першої Протоколу до Конвенції».

Водночас у випадку наявності порушення такого справедливого балансу, Суд «не може вказувати, як ці інтереси повинні бути збалансовані». Він має право констатувати про втручання у право власності юридичних осіб і рекомендувати вжити необхідних заходів. Таку відстороненість Суду від надання вказівок державам як саме забезпечувати справедливу рівновагу між інтересами, можливо пояснити тим фактом, що Суд не є законодавчим або іншим державним органом, який видає і накази, розпорядження щодо шляхів вирішення наявної суспільно–

політичної проблеми всередині держави шляхом своєї правозастосовної та правоінтерпретаційної практики.

Держави самостійно повинні сформувавши на основі рекомендації та наявної проблематики констатованої Судом, ефективні та результативні шляхи вирішення вказаного питання та забезпечити поновлення меж справедливого балансу між державними інтересами та інтересами юридичної особи.

Так, у справі «Україна–Тюмень» проти України» (*Ukraine–Tyumen v. Ukraine*) [77] заявник стверджував, що його незаконно позбавлено власного будинку, зазначаючи, що таке позбавлення було здійснено на підставі Постанови Пленуму Вищого арбітражного суду від 15.01.2001 року, яка суперечила принципу верховенства права. Заявник також зазначив, що не існувало суспільного інтересу, який би міг виправдати таке позбавлення майна.

Насамперед, Суд мав з'ясувати, чи втручання відбулося на підставі закону і чи становило воно нагальний інтерес суспільства. Оскільки дати однозначної відповіді Суд не міг (адже будинок було передано до статутного капіталу заявника Фондом державного майна України без відповідних повноважень для цього), він вирішував питання про дотримання справедливого балансу між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основоположних прав юридичної особи.

Суд зазначив, що заявник добросовісно отримав будинок як внесок до статутного капіталу, не знаючи про те, що Фонд державного майна не мав повноважень на його передавання, та й не було підстав для передбачення, що заявник мав знати про це. Отже, наслідком рішення про скасування передання ДП «Укрнафтопродукт» будівлі заявникові було позбавлення заявника його первинного капіталу та відповідно частини його активів. Тому мало місце порушення статті першої Протоколу до Конвенції.

Отже, у кожній справі, в якій йдеться про порушення цієї статті, Суд з'ясовує, внаслідок чого саме відповідна особа була змушена нести непропорційний і надмірний тягар, а також чи було виплачено компенсацію цій особі за таке втручання.

Для того, щоб втручання у власність відповідало межам правомірного втручання, перш за все воно повинно виражати легітимну мету в суспільному інтересі, але одночасно з цим також повинно існувати справедлива рівновага між формами втручання і метою, яку необхідно досягнути [36].

Також варто зазначити, що вимога справедливої рівноваги є одним з головних досягнень тлумачення Судом Конвенції. Саме ця вимога переважно застосовується Судом для того, щоб встановити, чи мало місце порушення державою положень Конвенції про межі правомірного втручання у право власності юридичних осіб.

Справедлива рівновага передбачає наявність рівного зіставлення між метою, що передбачається для досягнення, та діями, у вигляді форм втручання, які вчиняються. Необхідний баланс не буде дотриманий, якщо особа несе «індивідуальний і надмірний тягар».

Наприклад, у справі «ТОВ «Полімерконтейнер» проти України» (*Polimerkonteyner, TOV v. Ukraine*) [55], заявник скаржився на те, що органи митної служби присвоювали неправильний код товару, який підприємство–заявник імпортувало в Україну, що призвело до значного збільшення ставки ввізного мита, з 1 % до 5 %. Це змусило підприємство–заявника регулярно звертатися до суду з ідентичними претензіями. Хоча в кожному окремому випадку національний суд виносив рішення на користь підприємства–заявника та зупиняв виконання оскаржуваних рішень, це не завадило органам митної служби продовжувати присвоювати один і той самий неправильний код тому й самому імпортованому товару. Суд зазначив, що продовження практики органів митної служби щодо присвоєння неправильного коду імпортованому товару підприємства–заявника ставило під сумнів остаточність цих рішень та авторитет судів у цілому, та вважав це ознакою того, що органи митної служби діяли свавільно та механізми припинення такої практики були відсутні. Зазначивши, що систематичний характер таких дій з боку митних органів призвів до індивідуального та надмірного тягара, покладеного на підприємство–заявника, Суд встановив, що було порушення статті першої Протоколу до Конвенції, а саме

було порушено вимогу дотримання справедливої рівноваги під час втручання держави у право власності юридичної особи–заявника.

Також зазначаємо, що Суд неодноразово наголошував, що основним у питанні дослідження забезпечення справедливого балансу між інтересами держави й індивіда є питання пропорційності, важливість якого складно переоцінити.

Як стверджує С. П. Погребняк [296, с. 177], принцип пропорційності становить загальний, універсальний принцип права, який вимагає домірного обмеження прав та свобод людини для досягнення публічної мети. Принцип пропорційності тісно пов'язаний із принципом верховенства права. Принцип верховенства права є фундаментом, на якому ґрунтується принцип пропорційності. Натомість принцип пропорційності є умовою реалізації принципу верховенства права і водночас його необхідним наслідком.

Як зазначає Д. В. Новіков [276, с. 152], тест на пропорційність, який застосовує Суд для встановлення наявності чи відсутності порушення Конвенції, складається із традиційних запитань: чи було втручання у конвенційне право, чи було воно передбачене законом, чи переслідувало воно легітимну мету, чи було воно необхідним у демократичному суспільстві, чи були вжиті заходи, пропорційні поставленій меті.

Згідно із думкою Х. В. Майкут [254, с. 50], зазначений баланс не варто розуміти як необхідність обов'язкового досягнення «соціальної справедливості» в кожній конкретній справі. Держава повинна забезпечувати розумне пропорційне співвідношення між засобами, які застосовуються для цього, і метою, яку передбачається досягти, в протилежному випадку такий захід повинен скасовуватися.

Відповідно до наукової позиції І. М. Сюселя [352, с. 159], під час аналізу відповідності втручання у право вимогам пропорційності Суд враховує такі чинники: співмірність застосованих державою заходів меті, яка повинна бути досягнута; чи не покладається на особу надмірний тягар унаслідок дій держави;

чи не є засоби, що застосовуються державою, необґрунтованими чи безпідставними.

Як стверджує Р. А. Майданик [252, с. 118], питання пропорційності обмежень встановленій меті є оціночним і визначається в кожному випадку з урахуванням фактичних обставин. Здійснюючи оцінку пропорційності, слід визначити, чи можливо досягти легітимної мети за допомогою заходів, які були б менш обтяжливими для прав та свобод заінтересованої особи. З цього випливає, що обмеження не повинні бути надмірними або такими, що є більшими, ніж це необхідно для реалізації поставленої мети.

Варто зауважити, що, беручи до уваги той факт, що Суд повсякчас визнає, що держава наділена широкими межами розсуду як щодо вибору способу вжиття заходів, так і щодо встановлення того, чи є виправданими наслідки вжиття таких заходів, зважаючи на загальний інтерес для досягнення мети закону, про який йдеться, проте Суд не може не скористатися своїм повноваженням щодо здійснення перевірки та повинен визначити, чи було дотримано необхідного балансу в спосіб, сумісний із правом заявника на «мирне володіння майном» у розумінні статті першої Протоколу до Конвенції [77].

Отже, принцип пропорційності допускає можливість обтяження органами влади суб'єктивного права особи у вигляді не будь-яких обмежень, а лише тих, які не становлять значного індивідуального тягаря, оскільки такий вплив перетворює титул власника, інше суб'єктивне право на не вигідне для його носія благо. Принцип пропорційності дає можливість встановлювати обмеження, які не вносять розлад у здійснення суб'єктивного цивільного права, надає можливість здійснюватись йому в гармонії із суспільними інтересами та правами інших осіб [268, с. 240].

На нашу думку, принцип пропорційності необхідно розглядати як невід'ємну складову вимоги справедливої рівноваги, адже вказаний принцип забезпечить правомірне та рівне зіставлення між формами втручання та метою під час такого втручання у право власності юридичних осіб зі сторони держави та, як

наслідок, забезпечить юридичних осіб від свавільного звуження змісту або обсягу суб'єктивного права власності юридичних осіб з боку держави.

Також не можливо не згадати, що в аспекті дослідження дотримання вимоги справедливої рівноваги під час втручання держави у право власності юридичних осіб в першому рішенні яке було винесено Судом проти України, було констатовано порушення останнього положення статті першої Протоколу до Конвенції. Вказане рішення було ухвалено Судом у межах розгляду справи «Совтрансавто Холдинг проти України» (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*) [65]. У цій справі заявник оскаржував дій державних органів України щодо зменшення розміру його частки в статутному капіталі товариства «Совтрансавто–Луганськ». Суд зазначив, що несправедливий характер, який мав провадження у справах, має прямий зв'язок з правом заявника на повагу до його майна. Крім того, втручання органів виконавчої влади держави в судову процедуру значно сприяло збереженню стану непевності щодо законності рішень, які приймались ЗАТ «Совтрансавто–Луганськ». Врешті–решт, Суд наголосив, що держава зобов'язана реагувати з більшою послідовністю на ситуацію, в якій знаходився заявник. Як наслідок, заявник повинен був переживати цю непевність щодо статусу та розміру його акцій у статутному капіталі ЗАТ «Совтрансавто–Луганськ» протягом періоду, коли початкова вартість його акцій знизилася, що потягло за собою зміни в можливостях заявника керувати ЗАТ «Совтрансавто–Луганськ» та контролювати його майно.

Враховуючи все вищенаведене, Суд констатував, що спосіб, у який проводився та закінчився судовий розгляд справ, також як і ситуація непевності, якої зазнав заявник, порушили справедливу рівновагу між вимогами суспільного інтересу та потребою захищати право заявника на повагу до його майна. Як наслідок, держава не забезпечила виконання свого зобов'язання гарантувати заявнику ефективного користування своїм правом власності, гарантованим статтею першою Протоколу до Конвенції.

Досліджуючи дотримання вимоги справедливої рівноваги у справах про право власності юридичних осіб, Суд враховує, чи національні органи діють

довільно, чи дотримуються законних очікувань, чи передбачені процедурні гарантії та чи передбачена компенсація. Поведінка заявника, зокрема повинна бути врахована.

Однак, держави мають широкі межі дій у застосуванні справедливої рівноваги. Наприклад, у справі «Тре Тракторер Актеболаб проти Швеції» (*Tre Traktörer Aktiebolab v. Sweden*) [75] Суд постановив, що «тягар», який покладається на заявника в результаті оскаржуваного рішення, хоч і важкий, але повинен зіставлятися із загальним інтересом суспільства. У цьому контексті держави користуються широким розсудом. Суд відмовив у задоволенні заяви та не підтвердив, що обставини справи стверджують, що було порушено норми статті першої Протоколу до Конвенції, зокрема які стосуються дотримання справедливої рівноваги.

Також варто навести позицію Суду у рішенні «Гасус Досер унд Фордертехнік ГмБХ проти Нідерландів» (*Gasus Dosier- und Fördertechnik GmbH v. the Netherlands.*) [29]. У цій справі податкові органи Нідерландів вилучили цементний змішувач, який належить заявникам, у клієнта, який не здійснив оплати за змішувач на користь заявників, у зв'язку з тим, що вказаний клієнт збанкрутував. Суд, проаналізувавши обставини справи, визначив, що голландські податкові органи «явно діяли в межах загального інтересу». Також Суд відхилив позицію заявників щодо того, що вони не мають нести відповідальність за наявність податкового боргу в їхнього клієнта та зазначив, що вони мали усвідомлювати ризик і передбачити вживання заходів компетентними органами щодо втручання у їхнє право власності. Таким чином, справедливий баланс був досягнутий.

Водночас варто зауважити також і про рішення Суду, в яких констатується порушення вимоги справедливої рівноваги до меж правомірного втручання у право власності юридичних осіб.

У практиці Суду показовою є справа «Мегадат.ком СРЛ» проти Молдови» (*Megadat.com Srl v. Moldova*) [47]. Розглядаючи цю справу, Суд відзначив, що анулювання ліцензії на здійснення господарської діяльності є втручанням у право

на мирне володіння своєю власністю, котре гарантується статтею першою Протоколу до Конвенції, а сама ліцензія є майном. Оцінюючи правомірність втручання, Суд використав принцип пропорційності як елементу справедливої рівноваги. Визначаючи правомірність мети втручання, Суд, з урахуванням досліджених фактичних обставин справи, зазначив, що він має сумніви стосовно того, чи мало на меті втручання молдовської влади задоволення певного інтересу суспільства (публічного інтересу). Суд одностайно визнав, що анулювання ліцензії не відповідало справедливій рівновазі, а також те, що ліцензія має для заявників майнову цінність і підлягає захисту відповідно до положення статті першої Протоколу до Конвенції.

Відповідно до справи «Інтерсплав проти України» (*Intersplav v. Ukraine*) [35] заявник стверджував, що практика держави України безпідставно відмовляти у підтвердженні його права на отримання ПДВ становить втручання у мирне володіння його майном, що порушує статтю першу Протоколу до Конвенції. Суд у рішенні по цій справі зазначив, що відшкодування ПДВ заявникові систематично затримувалось. Такі затримки були спричинені ситуацією, в якій державні органи, не заперечуючи суми відшкодування ПДВ на користь заявника, не надавали підтвердження цих сум. Такі дії завадили заявникові повернути заявлені суми вчасно та створили ситуацію постійної невизначеності. Окрім того, заявник був вимушений постійно звертатись до суду з ідентичними скаргами. На думку Суду, вимогу щодо оскарження таких відмов в одному або декількох випадках можна вважати доцільною. Таким чином, використання заявником цього засобу не завадило органам податкової служби продовжити практику затримки виплати відшкодування ПДВ, навіть після того, як рішення суду були винесені на користь заявника. Систематичний характер таких дій з боку державних органів призвів до надмірного тягаря, покладеного таким чином на заявника.

Тому, за таких обставин Суд вважає, що втручання у право власності юридичної особи–заявника було непропорційним. Фактично постійні затримки відшкодування й компенсації у поєднанні із відсутністю ефективних засобів

запобігання або припинення такої адміністративної практики, так само як і стан невизначеності щодо часу повернення коштів заявника, порушує справедливий баланс між вимогами інтересу суспільства та захистом права власності. На думку Суду, заявник перебував і продовжує перебувати під надмірним для нього тягарем. Відповідно у справі було констатовано порушення статті першої Протоколу до Конвенції.

На основі практики Суду [5], можна прийти до висновку, що дотримання справедливої рівноваги повинно визначатись не лише наявністю або відсутністю форм втручання у право власності у вигляді контролю або позбавлення, але й обов'язково братись до уваги, «широкий розсуд» держави в особі компетентних органів, для забезпечення інтересів суспільства, важливість яких актуалізується та підтримується лише державою. Тобто справедлива рівновага повинна існувати лише в сукупності з іншими вимогами, які ставляться до меж правомірного втручання у право власності юридичних осіб, а не одноосібно таке втручання виправдовувати.

Вказана позиція Суду є фундаментальною для розуміння тріади характеристик меж правомірного втручання та усвідомлення правоінтерпретаційного аналізу Судом кожної норми статті першої Протоколу до Конвенції в аспекті розгляду справ щодо захисту права власності, зокрема юридичних осіб.

Простіше кажучи, дотримання вимоги справедливої рівноваги за наслідком втручання держави у право власності юридичних осіб може бути виражено в одному із двох форм: або жертва отримує компенсаційні вигоди, які зменшують вплив втручання до помірному рівня, або інтерес суспільства, який обґрунтовується втручанням, настільки переконливий, що виправдовує навіть сильний вплив. Суд у своїй практиці більше схиляється до першої можливості, оскільки, надаючи гроші як заміну майна, зменшується вплив на жертву. Звичайно, це працює лише тоді, коли гроші є заміною втраченого майна, і чи є така заміна належною, залежить від того, як Суд розглядає інтереси, які захищає стаття перша Протоколу до Конвенції. Тому зазначаємо, що для того, щоб

визначити, чи дотримується необхідна справедлива рівновага, під час втручання у право власності юридичної особи, необхідно враховувати умови компенсації, передбачені внутрішнім законодавством.

Проблематика компенсації вже порушувалась нами у попередньому розділі цього дослідження на прикладі рішень Суду у справі «Аккус проти Туреччини» (*Akkus v. Turkey*) [8], «Святі Чоловічі Монастирі проти Греції» (*The Holy Monasteries v. Greece*) [73], «Об'єднання свідків Ієгови проти Франції» (*Association Jehovah's Witnesses v. France*) [10] тощо.

Варто нагадати, що «компенсація» в практиці Суду охоплює ідею, яка полягає в тому, що, обмеживши здійснення юридичною особою права власності, шляхом втручання у таке право, держава повинна сплатити суму коштів зазначеній особі, щоб компенсувати втрати. Наголошуємо, що в першому розділі цього дослідження нами було встановлено, що компенсація, яка виплачується державою потерпілій особі, не є способом захисту її права власності, такими є визнання права порушеним та справедлива сатисфакція. Проте не можна відкидати також і компенсацію із боку держави як ймовірний спосіб захисту, який не застосовується Судом, однак береться до уваги останнім під час присудження та встановлення розміру справедливої сатисфакції.

Звичайно, така «ідея» про виплату компенсації не обмежується лише законом, який стосується захисту права власності юридичних осіб. Вона трапляється в більшості галузей права і бере початок ще з часів римського права (*lex talionis*), а до цього навіть закріплювалось у до біблійних джерел: «око за око, зуб за зуба».

Водночас, якщо повертатись до сучасної інтерпретації умов та форм компенсації за втручання у право власності юридичних осіб у тексті статті першої Протоколу до Конвенції, як уже зазначалося, ця ідея (компенсації) ніде не закріплена. Це обґрунтовується тим, що на момент підготовки проєкту Протоколу до Конвенції кілька держав висловили заперечення проти включення до фінальної версії пункту про «компенсацію», зокрема висловила негативне ставлення до такої ідеї Велика Британія [95]. Позиція ґрунтувалась на певному занепокоєні

щодо ускладнення можливості провадження схем націоналізації всередині країни. У фінальній версії статі першої Протоколу до Конвенції будь-яка умова про компенсацію відсутня.

Як стверджує Н. Є. Блажівська [117], у разі невиплати суми, яка в розумних межах відповідає вартості майна, втручання у право власності розглядається як порушення статті першої Протоколу до Конвенції. Таким чином, відсутність адекватної компенсації розглядається Судом як індивідуальний і надмірний тягар, що порушує справедливий баланс, оскільки втручання у право власності без виплати розумного відшкодування складає непропорційне втручання, яке не може вважатися правомірним згідно зі статтею першою Протоколу до Конвенції.

Також Суд відстоює позицію, що умови компенсації є істотними для оцінки того, чи дотримуються держави-члени Конвенції справедливого балансу між різними інтересами, особливо чи не нав'язує це непропорційний тягар для заявників [36]. Важливо зазначити, що справедливий баланс, залежно від обставин, може бути досягнутий без надання повної компенсації заявнику. Так, законна мета інтересів суспільства, яка переслідується під час економічної реформи або впровадження заходів, спрямованих на досягнення більшої соціальної справедливості, може вимагати менших витрат, ніж повне відшкодування вартості права власності заявника [36]. Тобто Суд свідомо ставить інтереси суспільства вище та робить їх важливішими, ніж інтереси індивіда.

Водночас положення Конвенції, зокрема статті першої протоколу до Конвенції, не гарантують права на повну компенсацію із урахуванням усіх обставин, оскільки законна мета інтересу суспільства може вимагати здійснення відшкодування в розмірі, меншому за повну ринкову вартість конфіскованого (експропрійованого) майна, наприклад, відповідно до рішення Суду у справі «Бенефіціо Капелла Паоліні проти Сан-Маріно» (*Beneficio Cappella Paolini v. San Marino*) [16].

Також у справі «Літхгов та інші проти Сполученого Королівства» (*Lithgow and others v. The United Kingdom*) [44] заявниками були суднобудівні та авіабудівні компанії, акції яких були націоналізовані. Суд погодився із

заявниками щодо того, що вилучення майна без вартості, розумно пов'язаної з його цінністю, як правило, становитиме неправомірне втручання, яке не може вважатися таким, що здійснено в межах статті першої Протоколу до Конвенції. Однак вказана стаття Конвенції не гарантує права на повну компенсацію за будь-яких обставин, оскільки законна мета «суспільних інтересів», такі як переслідувані заходи економічної реформи або заходи, спрямовані на досягнення більшої соціальної справедливості, можуть вимагати відшкодування у розмірі меншої за ринкову вартість, що, по суті, становить дотримання справедливої рівноваги.

Важливо, що Суд також зазначив, що розмір компенсації може змінюватися залежно від характеру майна та обставин вилучення. Норма компенсації, що вимагається у справі про націоналізацію, може відрізнятися від необхідної у щодо інших вилучень майна, наприклад, примусове придбання землі для громадських цілей тощо.

Також повторно зазначаємо про справу «ТОВ «Світ Розваг» та інші проти України» (*Svit Rozvag, TOV and others v. Ukraine*) [70], в якій Суд зазначив, що будь-яке втручання, окрім того, що воно має бути в межах законності, враховувати інтереси суспільства, повинно відповідати справедливій рівновазі. Суд звернув увагу, що спеціальне законодавство щодо ліцензування передбачало анулювання ліцензій лише за певних обставин, жодна з яких не мала місце у ситуації заявників. Зазначивши, що він не розглядає питання доцільності дозволу або заборони грального бізнесу загалом або в Україні зокрема, Суд, зосередив свою увагу саме на Законі України «Про заборону грального бізнесу» та способі його застосування до заявників.

Суд дійшов висновку, що Законом не передбачався перехідний період, проте протягом більшої частини його чинності, дія ліцензій заявників вже була зупинена наказом Міністерства фінансів України, що є порушенням, яке Суд встановив щодо другої заявниці. Законом також не передбачалося надання відшкодування власникам ліцензій у зв'язку з їх анулюванням. Крім того, формулювання Закону як тимчасового обмежувального заходу додавало ситуації

невизначеності та вказувало на відсутність узгодженості в політиці національних органів влади.

У подальшому одна із заявниць [140] звернулась до Великої Палати Верховного Суду із заявою про перегляд Верховним Судом у зв'язку з виключними обставинами постанови Вищого господарського суду України від 21 травня 2012 року у справі № 18/266 з підстави, передбаченої пунктом 2 частини третьої статті 320 Господарського процесуального кодексу України [159], а саме у зв'язку зі встановленням міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення цієї справи судом. Така заявниця намагалась повторно отримати відшкодування від держави Україна спричинених їй збитків, у зв'язку із анулюванням її ліцензії на провадження діяльності з організації та проведення азартних ігор, хоча фактично їй вже було сплачено компенсацію в рамках виконання державою Україна Рішення по справі «ТОВ «Світ Розваг» та інші проти України».

Зважаючи на цей факт, Велика Палата Верховного Суду підтвердила порушення права заявниці на мирне володіння майном, яке гарантоване відповідно до статті першої Протоколу до Конвенції, скасувала попередні судові рішення національних суддів, але водночас закрило провадження у зв'язку із фактичною виплатою заявниці всіх завданих збитків та справедливої сатисфакції по рішенню Суду. Як підставу до закриття провадження по справі було застосовано пункт 2 частини першої статті 231 Господарського процесуального кодексу України (відсутній предмет спору).

Також необхідно в аспекті дотримання державою меж правомірного втручання, а саме вимоги справедливої рівноваги під час втручання у право власності юридичних осіб, висвітлити проблему інфляційних ризиків та антиінфляційної політики держави. Інфляція спричиняє збитки для кредиторів на користь боржників, але якщо держава втручається в ситуацію за допомогою судових чи законодавчих заходів і одна зі сторін зазнає збитків на користь іншої сторони, це є захопленням приватної власності на користь інших осіб, і держава

повинна відповідати за такі втрати. Водночас, якщо умови контракту повністю змінені внаслідок несподівано високого рівня інфляції, вимога справедливої рівноваги може вимагати від держави втручання в договір для переоцінки зобов'язань сторін [87, с. 78].

Отже, за результатами дослідження можна констатувати, що, відповідно до статті першої Протоколу до Конвенції, під час втручання держави у право власності юридичної особи необхідно встановити, чи було дотримано справедливої рівноваги між інтересами суспільства та правами, інтересами конкретної особи [199, с. 38], між формами втручання та метою під час такого втручання зі сторони держави, щоб з'ясувати, чи відбулось це втручання у межах правомірного втручання. Водночас, Суд виокремлює у своїх рішеннях, що справедлива рівновага не може бути дотримана, якщо юридична особа була змушена нести непропорційний і надмірний тягар, якщо їй не було компенсовано збитки за втручання в право власності з боку держави, а також за умови, якщо не було дотримано принципу пропорційності.

Також після проведеного аналізу та дослідження вимог, які ставляться Судом до меж правомірного втручання у право власності юридичних осіб, пропонуємо викласти положення частини 6 статті 319 «Здійснення права власності» Глави 23 «Загальні положення про право власності» ЦК України у новій редакції, додавши до неї проаналізовані та встановлені вимоги, що ставляться Судом до меж правомірного втручання: «6. Втручання держави допускається лише як обмеження здійснення власником свого права власності та за умови дотримання меж правомірного втручання – законності, врахування інтересу суспільства та справедливої рівноваги.».

На нашу думку, вказана норма ще більше сприятиме унеможливленню свавільного та протиправного втручання держави у право власності юридичних осіб, забезпечить захист права власності вказаних суб'єктів та забезпечить імплементацію усталеної практики Суду щодо результатів встановлення меж правомірного втручання у право власності. Також ця пропозиція в поєднанні з нашими законодавчими ініціативами, які були зазначені в попередньому розділі

цього дослідження, утвердить на національному рівні належний захист права власності юридичних осіб як виду правового впливу на суспільні відносини щодо забезпечення врахування вказаної норми державою під час ймовірних втручань останньої у право власності юридичної особи.

Висновки до Розділу 2

За результатами проведеного дослідження в межах цього розділу можна зробити такі висновки.

1. Під час дослідження обмеження здійснення права власності юридичною особою обґрунтовано, що «обмеження» пов'язується із зміною (звуженням) меж певного явища та визначається в рамках «меж», які самі по собі визначають дозволену поведінку або дію. Межі є більш загальним поняттям порівняно з обмеженням, тобто всередині меж устанавлюються обмеження. Також встановлено, що «межі» та «обмеження» є наслідком певного впливу, водночас границі першого визначаються зовнішнім аналізом вказаної категорії, а рамки обмеження можливо встановити зсередини або самих обмежень, або меж.

2. Охарактеризовано, що межі права в аспекті тематики дослідження, є мірою дозволеної поведінки юридичної особи, яка, реалізуючи свої повноваження, не діє на свій розсуд, а навпаки, утримується від дій, які прямо заборонені законом, тобто діє правомірно. Водночас обмеження права – це утруднення можливості здійснення юридичною особою окремих суб'єктивних цивільних прав, у зв'язку із звуженням змісту та/або обсягу такого суб'єктивного цивільного права, внаслідок запровадження законодавчих заборон, обов'язків чи дозволів. Доведено, що межі права статичні, виникають заздалегідь до набуття юридичною особою певного цивільного права, зокрема права власності, та не залежать безпосередньо від волі суб'єкта, а обмеження права – динамічні, формуються або в момент набуття юридичною особою свого права, або в процесі здійснення такого права, в тому числі права власності. Для юридичної особи межі права утворюються в рамках об'єктивного права, а обмеження права виникають у

межах суб'єктивного права та фактично впливають на його здійснення юридичною особою.

3. Доведено, що дії, які звужують зміст та/або обсяг суб'єктивного права власності юридичної особи, та, як наслідок, обмежують здійснення права власності нею є поведінка держави, державних органів, яка у практиці Суду має назву втручання. Констатовано, що таке втручання повинно відбуватись у межах правомірного втручання у право власності юридичних осіб, яке характеризується як врегульовані правом та положеннями статті першої Протоколу до Конвенції, практикою Суду допустимі дії держави, які спрямовані на обмеження здійснення права власності юридичних осіб, шляхом застосування державою форм втручання. У свою чергу, форми втручання держави у право власності юридичних осіб обґрунтовано як динамічний інструментарій держави, який спрямований на обмеження здійснення права власності юридичних осіб, суть якого полягає у вилученні певного елемента, елементів з переліку правомочностей юридичної особи щодо володіння, розпорядження чи користування об'єктом права власності юридичної особи та/або звуження обсягу можливої поведінки останньої щодо вказаних правомочностей. Також було встановлено, що у практиці Суду межі правомірного втручання у право власності юридичних осіб повинні відповідати вимогам – законності, врахування інтересу суспільства та справедливої рівноваги. За умови недотримання таких меж, таке втручання буде визнаватись не виправданим та, як наслідок, незаконним.

4. Виявлено, що законність визначається як певна правова категорія, яка характеризується безумовним та чітким дотримання позитивного закону, який запроваджений державою та забезпечується виконанням за рахунок зобов'язально-примусового апарату, який санкціонується державою. Водночас вимога «законності», яка ставиться до меж правомірного втручання у право власності юридичних осіб, визначається як чітке та безумовне дотримання державою, державними органами під час втручання у право власності юридичних осіб вимог національного закону, який, у свою чергу, повинен відповідати таким критеріям: доступності, чіткості та передбачуваності наслідків його застосування.

Також важливо, щоб закон відповідав принципу верховенства права та йому не суперечив. Ці умови ставляться вимогою законності з метою забезпечення захисту від свавільного втручання зі сторони держави у право власності юридичних осіб та, як наслідок, захисту права власності юридичних осіб.

5. Сформульовано положення про те, що справедлива рівновага та справедливий баланс означають одну і ту саму вимогу, яка, окрім інших, ставиться до меж правомірного втручання держави у право власності та забезпечує певну рівність у зіставленні між використаними формами втручання держави та метою під час здійснення такого втручання. Виявлено, що під час втручання держави у право власності юридичної особи необхідно встановити, чи було дотримано справедливої рівноваги між інтересами суспільства та правами, інтересами конкретної особи, між використаними засобами та метою під час здійснення втручання зі сторони держави, щоб з'ясувати, чи відбулось таке втручання у межах правомірного втручання. Водночас констатовано, що Суд виокремлює у своїй практиці, що справедлива рівновага не може бути дотримана, якщо юридична особа була змушена нести непропорційний і надмірний тягар, якщо їй не було компенсовано збитки за втручання в право власності зі сторони держави, а також за умови, якщо не було дотримано принципу пропорційності.

«6. Втручання держави можливе лише як обмеження здійснення власником свого права власності та за умови дотримання меж правомірного втручання – законності, врахування інтересу суспільства та справедливої рівноваги.».

РОЗДІЛ 3

ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ЗАСОБУ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

3.1. Значення практики Суду та її місце у національному цивільному законодавстві України в сфері захисту права власності юридичних осіб

Діяльність судів як представників третьої незалежної гілки державної влади поряд із законодавчою та виконавчою має особливе значення для забезпечення принципу верховенства права в державі. Суди часто сприймаються як протизвага та певний стабілізуючий фактор діяльності щодо вказаних двох інших гілок. Водночас результати діяльності суддів не визнаються законодавчими актами, адже вони не наділені функціями нормотворчості, що притаманно лише законодавчому органу. Традиційно, національні суди виконують функцію органу уповноваженого винятково на застосування норм права, а їхній результат діяльності, їхня практика, є наслідком динамічного втілення норм об'єктивного права.

У наукових колах [366, с. 91] судову практику визначаються як постачальника адекватної інформації щодо необхідності вдосконалення українського законодавства та прогресивних напрямків у правотворчій і правозастосовчій діяльності. Також наявна доктринальна позиція [328, с. 14], яка стверджує, що «судову практику» доцільно розуміти як особливий різновид юридичної діяльності, що реалізується уповноваженими суб'єктами не лише на національному рівні, а також і на міжнародному рівні, з метою здійснення правосуддя чи офіційного тлумачення правових норм, результатом якої є прийняття відповідного судового акта, що закріплює правоположення.

Водночас, незважаючи на достатньо досліджену категорію «судова практика» в юридичній літературі та доктрині відсутня єдина наукова позиція з приводу того, чи є практика Суду «судовою практикою», чи, необхідно її визначати як прецедент в його «класичному» розумінні, яке надається йому в державах англо–американської правової системи. Окрім того, залишається дискусійною теза про визнання практики Суду як джерела права загалом та її місце й значення в національному цивільному законодавстві зокрема.

Як наслідок, таке дослідження правової природи практики Суду та її місця у національному цивільному законодавстві впливає на регулювання захисту права власності юридичних осіб, адже, як ми вже встановили, обґрунтували та дослідили в попередніх розділах вказаної роботи, практика Суду формує власні способи захисту права власності юридичних осіб, є засобом захисту права власності юридичних осіб, забезпечує межі правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб, звернення до Суду визначено нами як форма захисту права власності юридичних осіб, вказана практика Суду встановлює для майна певні специфічні ознаки, які притаманні лише юридичним особам–власникам тощо.

На сьогодні результати діяльності Суду становлять важливу правову практику, яка може і повинна використовуватися для доповнення національного цивільного законодавства, заповнення за необхідності прогалин у вказаному законодавстві [276, с. 28], так само як і удосконалення національних форм, способів та засобів захисту прав власності юридичних осіб та наближення норм національного цивільного права до європейських стандартів, розроблених багатьма десятиліттями. Окрім цього, практика Суду є необхідною для реалізації основних положень Конвенції щодо захисту права власності юридичних осіб, оскільки чинному законодавству переважна більшість їх не відомі (наприклад, «неурядова організація», «справедлива сатисфакція», «межі правомірного втручання», «право на мирне володіння майном» тощо).

Переходячи до безпосереднього дослідження правової природи та місця практики Суду в національному цивільному законодавстві, перш за все, варто

зазначити, що згідно із Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [311] від 17.07.1997 року, незважаючи на цей факт, що Конвенція була ратифікована Україною, остання визнала обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Суду в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції. Цей Закон набрав чинності 03.08.1997 року.

Також варто зазначити, що подібний спосіб імплементації щодо норм Конвенції, шляхом прийняття окремого закону застосували також Данія, Ісландія, Швеція та Норвегія [202, с. 315].

Відповідно до позиції В. П. Кононенка [229, с. 3], Україна, ратифікувавши Конвенцію, зобов'язалась виконувати свій міжнародний обов'язок, який має дві однорідні частини: держава повинна здійснити необхідний обсяг роботи щодо погодження з Конвенцією свого національного законодавства, а також, ліквідувати будь-які порушення прав та свобод індивіда, що захищаються нею на власній території. Як стверджує А. А. Пархета [289, с. 124], необхідно зважати на юридичну своєрідність Конвенції та не розглядати її виключно як текст, що містить норми про права. Така досить спрощена думка набула поширення тільки у країнах колишнього радянського табору, де протягом радянської історії насаджувався «позитивістсько-командний» погляд на право загалом.

Оскільки Україна повинна дотримуватись зобов'язань, що випливають з її членства в Раді Європи, беручи до уваги необхідність ефективного виконання статті 46 Конвенції, яка закріплює обов'язок держав-членів виконувати остаточне рішення Суду в будь-якій справі, в якій вони є сторонами та на виконання вищезазначеного Закону України, Верховною Радою України 23.02.2006 року було прийнято Закон про виконання практики Суду [305], який набрав чинності 30.03.2006 року. Такий крок, на погляд фахівців [248, с. 79], розглядається як створення основи для ефективного дотримання міжнародно-правових стандартів у сфері захисту прав, які передбачені у Конвенції та протоколах до неї, тобто щодо захисту права власності юридичних осіб.

Наголошуємо, що наведена вище категорія «*протоколи до Конвенції*» в межах вказаного розділу та в питаннях, які будуть дотичні до аналізу національного законодавства України, буде стосуватись лише тих протоколів, згоду на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, в тому числі Протоколу до Конвенції.

Нагадаємо, що у статті 17 вищевказаного Закону про виконання практики Суду закріплено, що суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. Дефініція поняття «практика Суду» подана в статті 1 цього ж Закону, де передбачено, що практикою Суду вважається практика Суду та Європейської комісії з прав людини, яка до 1998 року проміжною ланкою розгляду індивідуальних заяв, які надходили до Суду.

Варто зазначити, що подібне визначення статусу практики Суду, в тому числі і в поєднанні з положеннями Конвенції як джерела права, шляхом видання окремого нормативно-правового акта, серед членів Ради Європи здійснила лише Україна. Проте в таких державах-членах Ради Європи, як Італія, Румунія та Болгарія – створений відповідальний консультативний держаний орган при парламенті в цих державах, який постійно моніторить та оприлюднює звіти щодо виконання вказаною державою рішень Суду винесених проти неї, консультує законодавчі органи своїх держав щодо конкретних вимог Конвенції та рішень Суду, які ставляться останніми до нових законодавчих актів тощо [90]. Тобто юридичний статус практики Суду у вказаних державах, без видання окремого законодавчого акта, визнається майже аналогічно як на національному рівні, адже в Україні також є спеціальний орган, який вчиняє вказані дії (Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини).

Також варто зазначити, що Л. В. Павлова [285, с. 8] відстоює позицію, що реалізація міжнародно-правових норм, які закріплюють права індивідів, взагалі неможлива без застосування національних засобів реалізації та видання національних законів, тобто фактично прийняття вказаного Закону про виконання практики Суду є логічним наслідком ратифікації Україною Конвенції та, як наслідок, офіційного визнання та імплементації результатів діяльності Суду щодо

тлумачення і застосування її положень на практиці як джерела права у поєднанні з тою самою Конвенцією як міжнародного договору. Проте, відповідно до думки В. І. Євінтова [179, с. 624], пряме застосування норм міжнародних договорів про права індивідів не забороняється, якщо законодавець не здійснив спеціальну трансформацію цих норм у внутрішнє законодавство.

У цьому аспекті, ми погодимось саме з останньою науковою позицією та відзначимо, що Верховна Рада України виданням відповідного Закону України надає згоду на обов'язковість міжнародних договорів України (ч. 1 ст. 192 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» [312]), тобто здійснює його ратифікацію. У випадку з Конвенцією та протоколами до неї це відбулось шляхом прийняття Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [311] від 17.07.1997 року. Тобто фактично норми вказаного міжнародного договору імплементували в національне законодавство. Отже, видання ще одного окремого, крім ратифікаційного закону, нормативно-правового акта, у вітчизняному прикладі це Закон про виконання практики Суду, який забезпечує реалізацію відповідного міжнародного договору, що вже визнається частиною національного законодавства, не вбачається доцільним та необхідним. Тобто, по суті, відбувається порушення принципу «леза Оккама», що у нашій інтерпретації та зважаючи на вказані наукові позиції та прийняття Закону про виконання практики Суду, виражається в «дублюванні» статусу практики Суду й Конвенції та, як наслідок, ускладнення вітчизняного регулювання виданням рівнозначних за змістом та сенсом законів.

Також на доповнення вказаної позиції, варто зазначити, що Україна визнає Конвенцію та протоколи до неї однаково як і юрисдикцію Суду майже 23 роки (відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [311] від 17.07.1997 року), а законодавча вказівка на застосування Конвенції та практики Суду національними судами як джерела права існує понад 14 років. Водночас, на нашу думку, відсутність майже 9 років в

Україні спеціального закону, який б врегулював питання застосування Конвенції та практики Суду, не могло бути перепорою до застосування вказаних положень міжнародного договору та цієї практики як джерела права, адже, як уже було зазначено, Україна ратифікувала Конвенцію та визнала юрисдикцію Суду щодо питань, які стосуються тлумачення та застосування положення Конвенції на практиці, а тому Конвенція, відповідно до статті 9 Конституції України [232], є частиною національного законодавства України. Тобто положення Конвенції та протоколів до неї та практика Суду, яка є результатом діяльності єдиної міжнародної установи, що має право тлумачити положення міжнародного договору володіють юридичним статусом, у зв'язку з ратифікацією вказаного міжнародного договору та визнання юрисдикції Суду, навіть без додаткової імплементації вказаних положень виданням окремого закону, в нашому випадку це Закон про виконання практики Суду.

Також не варто забувати, що положення міжнародного договору, за умов, якщо останні міститимуть певні протиріччя з чинними внутрішнім законодавством України, матимуть перевагу.

Зокрема, як зазначає В. П. Плавич [294, с. 22], з аналізу українського законодавства можна дійти таких висновків: 1) Україна визнає пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права над нормами внутрішньодержавного права; 2) якщо належно укладеним міжнародним договором України встановлені інші правила, ніж ті, які встановлені законодавством України, то застосовуються норми міжнародного договору. Як стверджує В. І. Євінтов [180, с. 184], положення Конвенції в контексті основних прав та свобод, які закріплені нею, займають вищий щабель в ієрархії законів України, а Основний Закон – друге місце, тобто, вказаний науковець також відстоює позицію переваги положень міжнародного договору, а саме Конвенції, але не лише над національним законодавством загалом, а й над Конституцією України зокрема. Проте із вказаною позицією не погоджується Н. М. Оніщенко [281, с. 34–35], який стверджує, що конституція конкретної держави, яка втілює її суверенітет, не може автоматично бути «підкореною чи

підпорядкованою» нормам міжнародного права, міжнародним договорам, що укладені державою з іншими членами світової спільноти.

Тобто можна стверджувати, що в національному законодавстві наявний примат міжнародного права, що, насамперед, полягає не в розумінні чільної ролі міжнародного права і, зокрема, можливості прямої дії договорів у внутрішньому законодавстві, а в необхідності погодження національних правових норм у відповідність до міжнародних угод, обов'язкових для кожної держави, і узгодженням внутрідержавного права із загальновизнаними принципами міжнародного права [259, с. 752].

Також, окрім зазначених вище позицій, примат міжнародного права підтверджується такими нормативними положеннями: статті 26 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23.05.1969 року (набрало чинності для України 27.01.1980 року) [149], в якій закріплено, що «кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен добросовісно виконуватись» (*Pacta sunt servanda*), та статті 27 зазначеного документа, яка передбачає, що «учасник не може посилається на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним договору»; у статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України» [310], якою визначається, що «якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору».

Проте варто зауважити, що зазначені вище положення чинного національного законодавства стосуються лише міжнародного договору як одного із джерел міжнародного права в цілому. Тобто видається за необхідне уточнити та зазначити, що в національному законодавстві закріплено примат саме *міжнародного договору* над національним законодавством. Вказану думку також поділяють такі науковці, як: М. В. Буроменський [127, с. 86–94], В.І. Євінтов [179, с. 624] та В. Н. Денісов [169, с. 596–612], з позиціями яких ми повністю погоджуємось.

Якщо ж звернутись до національного цивільного законодавства, яке регулює вказане питання, то згідно із частиною 2 статті 10 ЦК України [370], за умови, якщо у чинному міжнародному договорі України, укладеному у встановленому законом порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом цивільного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України. Тобто у вказаній нормі також зазначається саме про примат міжнародного договору, а не міжнародного права загалом над актом цивільного законодавства.

Якщо говорити про частину 1 цієї статті, то остання закріплює не менш важливе положення, відповідно до якого чинний міжнародний договір, який регулює цивільні відносини, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, є частиною національного цивільного законодавства України. Водночас важливо зробити примітку, що вказана норма почала діяти з 01.01.2004 року, з моменту набрання чинності вказаного ЦК України. Якщо ж звернутись до редакції ЦК Української РСР [371], яка діяла до 01.01.2004 року, а саме до статті 572, то у вказаній статті ми не відшукаємо аналогічне положення, лише закріплення щодо примату міжнародного договору над радянським цивільним законодавством та цивільним законодавством Української РСР. Проте, вважаємо, що стаття 9 Конституції України, яка набрала чинність з 28.06.1996 року та закріплювала статус міжнародного договору як частини національного законодавства мала та має вищу юридичну силу в ієрархії нормативно-правових актів та є нормою прямої дії, що дозволяє нам стверджувати, що положення Конвенції та протоколів до неї, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [311] від 17.07.1997 року, є частиною національного законодавства, в тому числі і цивільного з 03.08.1997 року – з дня набрання чинності вказаного ратифікаційного закону.

Переходячи до безпосереднього дослідження правової природи практики Суду та її місця в національному цивільному законодавстві, варто наголосити, що в

наукових колах присутня думка, що Конвенція створює свою унікальну систему юриспруденції якщо Конвенція навіть і не повинна бути наслідуваною, на відміну від юридично обов'язкових джерел права, оскільки не є прецедентом в його класичному розумінні, то в будь-якому випадку має бути відомою юристам–практикам. Водночас, хоча підхід Конвенції до вирішення питань щодо визнання порушення конвенційних прав, зокрема, права власності юридичних осіб і відрізняється від підходу української юриспруденції, все ж таки Конвенція та її норми як норми міжнародного права, що є частиною законодавства України, повинна бути зрозумілою для юристів, з метою належного застосування її норм [105, с. 111].

Відповідно до позиції П. О. Лаптева [244, с. 32], положення Конвенції існують не самі по собі, а лише в тому вигляді, в якому їх розуміє і застосовує Суд. Тобто видається за можливе стверджувати, що вказаний науковець приходить до висновку, що Конвенція існує не лише у форматі міжнародного акта, який гарантує та захищає права та свободи індивіда, остання продовжує своє існування саме у практиці Суду, тобто існує у двох формах – об'єктивній, у вигляді нормативно закріпленого положення, та суб'єктивній, яка уособлюється Судом у своїй практиці.

На перший погляд, Конвенція є неперевершеним витвором, але написаним «ліриками», оскільки норми Конвенції сформульовані надзвичайно широко, з текстового погляду, і надзвичайно стисло й компресовано, але всеохоплююче – зі змістової [202, с. 313]. Їх значення в усій різноманітності змістовних проявів розкривається саме в практиці Суду, адже відповідно, до статті 32 Конвенції [228] Суд є органом, правомочним тлумачити положення Конвенції та протоколів до неї та за допомогою спеціального «динамічного» тлумачення Суду Конвенція залишається «живим» інструментом і тлумачиться у світлі вимог сьогодення.

Як зазначає Н. Є. Блажківська [119, с. 146], аксіоматичною стала формула, відповідно до якої норми Конвенції діють у тому вигляді, в якому вони витлумачені Судом. Формула ніде не зафіксована, але визнається всіма державами–учасницями Ради Європи, незалежно від того, до якої правової сім'ї

належить правова система тієї чи іншої країни–учасниці, визнає вона джерелом права судовий прецедент чи ні.

Тобто видається, що Суд здійснює, певним чином, свою власну «нормотворчість» шляхом створення правових позицій, водночас вона повністю базується на «букві» й «дусі» Конвенції. Суд фактично з'ясовує і роз'яснює норми Конвенції, конкретизує їх зміст, виробляє і формулює правові позиції стосовно інтерпретації вказаних норм, розширює та одночасно встановлює межі тлумачення вказаних положень Конвенції.

Водночас, з метою встановлення та дослідження правової природи практики Суду варто зазначити, що позиції вчених сформувались досить строкато. Існують думки, що її необхідно визначати як: 1) судовий прецедент; 2) прецедент тлумачення; 3) правотлумачний або правоконкретизаційний прецедент [344, с. 267] тощо.

Як зазначає В. І. Манукян [257, с. 8] практика Суду є унікальним джерелом юридичної думки і стилів, так як судді, які входять до складу Суду представляють різні правові школи і системи. На думку О. В. Константиї [231, с. 34], практику Суду можна вважати офіційною формою інтерпретації основних (невідчужуваних) прав кожної людини, закріплених і гарантованих Конвенцією, яка є частиною національного законодавства, та у зв'язку з цим – джерелом законодавчого правового регулювання і правозастосування в Україні. Як стверджує Т. О. Коваленко [225, с. 83], практика Суду є невід'ємною складовою самої Конвенції, оскільки спрямована на роз'яснення її змісту шляхом динамічного тлумачення.

Як стверджує Д. В. Новіков [276, с. 25–26], діяльність Суду не стосується творення нових норм міжнародного права і Суд не наділений повноваженнями творення нових норм права (відповідна функція Суду не передбачена Конвенцією), а відповідно до статті 32 Конвенції роль Суду стосується виключно тлумачення і застосування норм Конвенції та протоколів до неї, а також такі рішення Суду не є обов'язковими для подальшого застосування ним же, оскільки Суд під час розгляду справ не пов'язаний своїми попередніми рішеннями.

Відповідно до позиції М. С. Бондар [123, с. 113], необхідно враховувати неоднорідну юридичну природу рішень Суду: по–перше, ці рішення можуть бути каузальними рішеннями певних справ, що знаходяться у юрисдикції Суду, по–друге, вони можуть виступати як офіційне тлумачення положень Конвенції, які матимуть значення не лише для певного спору, а й будуть вважатись загальноєвропейським правовим звичаєм, що в подальшому буде мати певне прецедентне значення для наступних спорів. Згідно з твердженням Е. В. Шишкіної [380, с. 103], завдяки практичній діяльності Суд послідовно конкретизував і розширював перелік прав, які в ньому були захищені, наповнив стислі формулювання широким змістом і фактично запровадив норми, які лише *explicite* не виражені в тексті Конвенції, але в дійсності в опосередкованому (прихованому) вигляді є в ній (дух нормативного акта).

Зазначаємо, що також деякі юристи стверджують, що варто розглядати практику Суду в аспекті визначення пріоритетів реформ в Україні, адже вказаний результат діяльності Суду в разі потреби захищає права індивіда, порушених державою в особі її органів і посадових осіб [351, с. 27]. У цьому аспекті ми повністю погоджуємось з вказаною думкою, адже цілеспрямований проєвропейський напрямок реформ в останні роки в Україні демонструє, що конкретні цінності та права необхідно впроваджувати та захищати в національному законодавстві. Суд у цьому випадку виконує діагностичну функцію щодо національного законодавства, адже вказує на напрямки вдосконалення та змін внутрішньодержавних процесів, які суттєво сповільнюють рух держави до європейського співтовариства, спонукає до вжиття заходів з усунення недоліків у національному законодавстві, його доповнення та заповнення прогалін, та, як ми зазначили раніше в межах цього дослідження, також і у сфері захисту права власності юридичних осіб.

Як стверджує С. В. Васильєв [132, с. 72], правові позиції Суду, які він формує у своїй практиці, у процесі здійснення тлумачення положень Конвенції є правовими нормами, що здійснюють конкретизацію норм Конвенції, водночас створюють невід’ємну частину її змісту. Також вказаний науковець зазначає, що

рішення Суду є комплексними, що зумовлено такими чинниками: (а) правові позиції, що містяться в них, мають нормативний характер; (б) у рішеннях дається тлумачення Конвенції і протоколів до неї; (в) самі вони є правозастосовними, оскільки містять рішення по конкретній справі [132, с. 72–73].

Ми погоджуємось з цією позицією та вважаємо за необхідне доповнити, що практика Суду також є правоінтерпретацією положень Конвенції та її протоколів. Згідно із «Словником української мови», слово «інтерпретація» означає розкриття змісту чого–небудь, пояснення, витлумачення [3414, с. 39], тобто практика Суду розкриває зміст та пояснює положення Конвенції, зокрема статті першої Протоколу до Конвенції щодо захисту права власності юридичних осіб, фактично втілюючи вказані правові норми у «життя». Тобто Конвенція та практика Суду створюють певне замкнуте правове коло, «змію, яка кусає себе за хвіст» [202, с. 313] – Конвенція не може існувати без її інтерпретації Судом, а Суд не може творити без Конвенції. На нашу думку, як наслідок, не випадково вітчизняний законодавець у статті 17 Закону про виконання практики Суду поєднав Конвенцію та практику Суду у вказаній нормі та визначив їх як елементи, які у своєму нерозривному поєднанні є джерелом права, тобто вони є дихотомією вказаного поняття.

Тому *практику Суду* можна охарактеризувати як результат діяльності Суду щодо правозастосування та правоінтерпретації положень Конвенції, яка розкриває зміст та пояснює положення Конвенції щодо захисту права власності юридичних осіб, а також така практика Суду фактично існує в нерозривному зв'язку з вказаними положеннями, вони складають «живий організм», у якому Конвенція - основа, а практика Суду - його невід'ємний складник.

Водночас під час дослідження наукових позицій щодо правової природи практики Суду часто дослідники характеризували вказаний результат діяльності Суду через розуміння правової категорії «прецедент», тому, вважаємо за необхідне більш ґрунтовніше звернутись до доктринальних досліджень практики Суду як прецеденту.

Взагалі, якщо визначати судовий прецедент на рівні теорії права, то його можливо охарактеризувати як рішення, прийняте вищим судовим органом з конкретної справи та яке є обов'язковим для інших судів під час розгляду аналогічної категорії справ [258, с. 70]. Згідно із позицією С. Ф. Афанасьєва [111, с. 24], судовий прецедент, зважаючи на його юридичний плюралізм, є моделлю, що має використовуватися принципи, яка, на відміну від норм встановлення або аналогії, направлена на поєднання актів суду, що включають виявлені базові правові принципи або ідеї та які виступають регулятором соціальних відносин.

Як зазначає А. О. Селіванов [334, с. 348], створене Судом право, є класичним прецедентним, підставою якого є принцип «*ratio decidendi*» («підстава для виконання»), що означає, що певне положення, яке було сформоване судом під час вирішення однієї справи, стає обов'язковим як для цього ж суду, так і для усіх інших внутрішніх судів держав-членів Конвенції. Відповідно до наукової позиції А. Б. Дідікіна [173, с. 68], правові позиції Суду створюють інтелектуально-юридичний зміст судового рішення та які є суттю правового рішення.

Водночас такі правові позиції А. О. Селіванов, як і А. Б. Дідікін визначає як «*ratio decidendi*». «*Ratio decidendi*» – це частина рішення суду, в якій викладаються норми права, на основі яких було вирішено справу, або принципи права, або це може бути і конкретна норма права або інша правова основа, на основі яких суд приймає рішення. Саме ця частина рішення і є обов'язковою для всіх наступних рішень судів під час розгляду аналогічних справ [173, с. 66].

Як зазначає Л. В. Дешко [171, с. 77], результат діяльності Суду відповідає деклараторній теорії судового прецеденту, адже він здійснює конкретизацію певної норми Конвенції. На думку В. В. Комарова [297, с. 39], таку характеристику рішень Суду, як прецедентність необхідно розглядати з погляду їхньої загальнообов'язковості, а не їхнього прецедентного характеру, адже перше є ширшою характеристикою рішень Суду. Згідно із позицією Т. О. Коваленко [225, с. 83–84], практику Суду необхідно розглядати як інтерпретаційно-правовий прецедент, під яким у теорії права розуміють акт казуального (від. лат. *casus* –

випадок) офіційного роз'яснення (тлумачення) органом державної влади змісту правової норми, що набуває загальнообов'язкового характеру під час з'ясування цієї норми у всіх наступних випадках її застосування іншими органами.

Вчений А. В. Ілларіонов [189, с. 46–50] відстоює твердження, що рішення Суду необхідно розглядати як судові рішення, які встановлюють норми права, що, у свою чергу, здійснюють юридичну кваліфікацію фактичних обставин конкретного спору, тобто фактично отожднює рішення Суду з прецедентом. Відповідно до позиції І. І. Путраймса [322, с. 15], який визначає рішення Суду як прецедент, їхня роль полягає в конкретизації змісту та обсягу окремого права.

Також, відповідно до сформованої позиції М. В. Магрело [249, с. 63], Е. А. Алкема [107, с. 15] та В. А. Капустинського [207, с. 16], вже на часі відмовитися від негативного ставлення до судового прецедента, яке навіяне нам колишніми ідеологами права. Теперішній правопорядок презюмує той факт, що Суд як міжнародна судова установа утворює певну виняткову сукупність правил, що можливо визначити як «прецедентне право Ради Європи» або «прецедентне право Суду».

У наукових колах стверджують [202, с. 314], що особливість практики Суду як прецеденту полягає в тому, що в останній відбулась конвергенція ознак джерел права як для романо–германської правової системи, так і для англо–американської правової системи Суд здатний обґрунтовувати свої рішення не тільки нормами Конвенції, а й своєю попередньою практикою. Водночас Суд може як дотримуватися своїх правових позицій так і ухилятися від них. Тобто «прецедентною практикою» всю сукупність рішень Суду можна назвати лише умовно [204, с. 187].

Водночас наявні позиції, що не погоджуються з однозначністю твердження, що практика Суду є прецедентом. Згідно із позицією І. М. Ільченко [202, с. 313], прецеденти Суду не відповідають класичній доктрині прецедентного права (*case law*) і є більш близькими до континентального (романо-германського – вставка моя А.М.) поняття «судова практика» (*jurisprudence*), яка тісно пов'язана з чинними джерелами права та є уподібненою, послідовною позицією судів з тих чи

інших питань правозастосування. Поділяє таку думку і В. І. Євінтов [179, с. 626], який стверджує, що практика Суду не є прецедентами в їх класичному розумінні англійської доктрини судового прецеденту, але їх можна вважати прецедентами *sui generis* (особливого роду) або такими, що наближаються до прецедентів, зважаючи на їх виняткове значення і надзвичайний авторитет. Частково із вказаною позицією погоджується Т. І. Дудаш [176, с. 176–177], яка стверджує, що якщо говорити про практику Суду, то необхідно говорити не про прецедент у класичному його розумінні, тобто як про правову норму чи принцип права, який є обов'язковим як для цього суду, так і для інших суддів, а про прецедент за змістом.

Взагалі, як стверджує Ю. Ю. Попов [300, с. 49], загальнообов'язковість прецеденту не притаманна країнам континентального права, адже у вказаних країнах діє доктрина *jurisprudence constante*, що означає «усталена судова практика». Суди країни континентального права за усталеним уявленням не можуть прецедентом створювати норми права. Але правотворення не обмежується встановленням законодавчих текстів, а включає і інтерпретацію, тлумачення закону. Тлумачення, що дається судом під час розгляду справ, не має загальнообов'язкової сили і має значення лише для сторін у цих справах. Водночас, якщо інтерпретація щодо певного правового питання поширюється настільки, що стає загальноновживаною – усталеною, можна казати про здійснення правотворення судовою практикою. Дійсно, якщо виходити з того, що право діє саме так, як його «здійснюють», тобто як і наскільки його буде дотримано (право як «закон у дії») [373, с. 17], то можна зробити висновок, що встановлення правила поведінки не слід зводити до словесної форми закону, а слід включати до цього поняття і тлумачення [301, с. 36]. З цього випливає правотворча функція усталеної судової практики.

Відповідно до концепції «усталена судова практика» великий масив судових рішень можна розглядати як переконливий доказ правильного застосування правової норми. Підставою для цього є незмінне застосування в довготривалій судовій практиці вирішення спорів положень, сформованих та використовуваних

судами. Вказана концепція стала рівнозначна англо–американській доктрині щодо прецеденту в державах романо–германської правової системи, саме за якою й розуміється порядок дії прецедентного права в європейських країнах [297, с. 39]. Доктрина вказує, що усталена практика означає дотримання судами попередніх рішень та відмову від урегулювання питань, уже врегульованих судовою практикою раніше [92, с. 128].

Зокрема, якщо досліджувати в цьому аспекті діяльність Суду, то у справі «*EAST/WEST Alliance Limited*» проти України» (*EAST/WEST Alliance Limited v. Ukraine*) [28] він дотримався своєї попередньої практики та відмовився задовольнити ініційовану урядом України вимогу щодо позбавлення юридичної особи–заявника статусу потерпілої від дій держави. Суд у вказаному рішенні звернув увагу, що згідно із сформованою раніше та висловленою правовою позицією по справі «Скордіно проти Італії» (*Scordino v. Italy*) [60], досліджувати питання щодо позбавлення особи–заявника статусу потерпілої можливо лише за умови, якщо національні органи прямо або побіжно визнали порушення положення Конвенції та надали (виплатили) індивіду відповідну та достатню компенсацію за таке порушення (*щодо компенсації див. п. 1.2.2. та підр. 2.4. цього дослідження – вставка авт. А.М.*).

Тобто Суд, проаналізувавши те, що держава частково повернула майно юридичній особі–заявнику, підтвердив свою раніше сформовану позицію, здійснив посилення на неї в новому рішенні та зазначив, що позбавити особу–заявника статусу потерпілої можливо лише, якщо вказаній особі було надано (виплачено) достатню компенсацію за таке втручання у право власності юридичної особи. Тобто, Суд відмовив урегулювати питання, які вже були раніше врегульовані ним.

Також варто наголосити, що Суд, як правило, дотримується правової позиції сформованої ним же у своєму попередньому рішенні. Так, в одному зі своїх рішень [25] Суд зазначив, що дотримання своїх попередніх рішень (прецедентів) здійснюється в інтересах правової визначеності та з метою забезпечення реалізації принципу правової рівності всіх перед законом і Судом, адже вирішення схожих

справ по-різному може призвести до того, що будуть порушені законні очікування тих, хто шукає захисту в правосуддя, а також рівновага та стабільність суспільних правовідносин. Тому Суд відступає від своєї попередньої практики лише тоді, коли цього вимагають потреби забезпечення ефективного захисту прав індивіда.

Проте наголошуємо, що Суд не обмежений та не зобов'язаний дотримуватися своєї попередньо сформованої правової позиції та має можливість для відступу від вказаних позицій. Причинами для відступу можуть бути вади попереднього рішення чи групи рішень (їх неефективність, неясність, неузгодженість, необґрунтованість, незбалансованість, помилковість); зміни суспільного контексту [23].

Зокрема, як зазначав в одній із справ Суду суддя П. де Альбукверка у своїй окремій думці [32], в інтересах правової визначеності, передбачуваності та рівності перед законом Суд не повинен відступати від своєї попередньої судової практики без поважних причин, якщо обставини нової справи не «істотно» відрізняються від попередньої справи. Водночас юридичне значення попереднього рішення прийнятого Судом (*previous ruling*), не наділене якістю правила *stare decisis*, відповідно до якого принципи, що на них Суд заснував своє попереднє рішення, є на майбутнє обов'язковими в аналогічних справах. Фактично Суд може відступити від власної практики (*case law*), якщо остання є нечіткою (*uncertain*) або потребує подальшого розвитку, щоб метою такого розвитку було збільшення меж захисту, гарантованих Конвенцією.

Оскільки Конвенція повинна тлумачитися з урахуванням сучасних обставин, Суд не обмежений своєю попередньою практикою. Таким чином, послідовність практики Суду залежить від делікатного та розумного розмежування юридичних проблем та фактичних обставин справ, які розглядаються ним. Водночас вказане завдання щодо розмежування справ не повинно переростати в тонке маніпулювання специфічними характеристиками справи, щоб уникнути застосування раніше сформованих правових позицій Суду. Будь-яка така маніпуляція дискредитує Суд та послабить авторитет його рішень.

Одним із прикладів відступу Судом від своєї попередньої практики варто привести рішення по справі «Сіула проти Італії» (*Ciulla v. Italy*) [24], у якій Суд відступив від своєї правової позиції, сформованої по справі «Ловлес проти Ірландії (№3)» (*Lawless v. Ireland (No. 3)*) [43]. Новосформована позиція Суду стосувалась зміни сфери поширення та застосування підпункту с) частини першої статті 5 Конвенції та зазначення, що вказаний підпункт може бути застосований лише до умов позбавлення свободи особи у зв'язку з кримінальним провадженням.

Водночас зазначаємо, що, аналізуючи позиції Суду, які наведені в його практиці, нами не було виявлено, що Суд відступив від тієї чи іншої позиції, яка вже була раніше сформована ним та стосувалась захисту права власності юридичних осіб. Тобто можливо прийти до думки, що у вказаній сфері Суд сформував усталену судову практику, яка є перманентна, володіє певними правовими позиціями, які є чіткі та прогнозовані до застосування в подальшому, за подібних обставинах, під час розгляду іншої індивідуальної заяви юридичної особи.

Водночас практика Суду не тяжіє до категорії «судова практика» в ідеальному вигляді, що, як зазначають певні науковці, не потрібно ототожнювати з судовим прецедентом [167, с. 35], адже судовий прецедент – це результат вирішення конкретного спору, а судова практика визначається як сукупність судових рішень за певною категорією справ. Вважаємо, що, на відміну від судового прецеденту, судова практика не може бути сформована на підставі одного судового рішення, тобто судовим прецедентом може визнаватись єдине унікальне рішення по окремій справі, яке буде обов'язковим для інших суддів нижчих інстанцій за подібних або однакових обставин, тобто квазіорма права, а судова практика – це сукупність певних правозастосовних результатів діяльності судових органів, у яких можливо відслідкувати основні тенденції та орієнтири правозастосування, динаміку в процесі застосування конкретної норми права, зокрема для інших суддів за подібних або однакових обставинах справи. Тобто, з

такої позиції, практику Суду однозначно неправильно буде відносити саме до судової практики.

Проте і «класичним» прецедентом вказану практику Суду не можливо визначити, адже, за умови, якщо стверджувати, що в національній правовій системі наявний «класичний» прецедент щодо практики Суду, то тоді рішення Суду по справі «Зеленчук і Цицюра проти України» (*Zelenchuk and Tsytsyura v. Ukraine*) [85] мало автоматично призвести до масових задоволень національними судами позовних вимог фактичних власників особистих селянських угідь сільськогосподарського призначення до держави Україна щодо відсутності в перших правомочностей, зокрема розпорядження своїм майном, адже в цій справі Суд констатував, що Україна неправомірно та невиправдано втручалась у право власності заявників, забороняючи повною мірою розпоряджатись своїм майном, але, такого не відбулось. Звичайно, можливо стверджувати, що прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» № 552–ІХ від 31.03.2020 року [307], передувало вищенаведене рішення Суду, де було зазначено про порушення державою Україна своїх міжнародних зобов'язань, які закріплені у статті першій Протоколу до Конвенції, але не більше: зокрема воно не стало загальнообов'язковою нормою для вітчизняних суддів у подібних правовідносинах.

Так само мало відбутись і за результатами прийняття Судом рішення у справі «ТОВ «Світ Розваг» та інші проти України» (*Svit Rozvag, TOV and others v. Ukraine*) [70], у рамках якої Суд признав неправомірним одночасне скасування усіх чинних ліцензій, у тому числі тих, які належать юридичним особам, на провадження діяльності, пов'язаної з азартними іграми, адже вони визнались Судом як майно в аспекті статті першої Протоколу до Конвенції. Проте, варто зазначити, що Закон України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» № 768–ІХ від 14.07.2020 року [309], станом на сьогодні, прийнятий Верховною Радою України та набрав чинності.

Отже, на основі наведених доктринальних позицій, кваліфікованого роз'яснення судді Суду та позиції самого Суду можливо стверджувати, що *правова природа практики Суду* відмінна від прецеденту в його класичному розумінні, як нової, загальнообов'язкової та незмінюваної норми права, яке притаманне державам англо–американської правової системи, навпаки свобода розсуду, яка наявна в розпорядженні в Суду, притаманна усталеній судовій практиці, концепція якої властива судам у державах романо–германської правової системи, адже Суд не обмежений у своїх діях щодо дотримання своєї попередньої практики або ухилення від неї, тому що фактично здійснює динамічну правозастосовну та правоінтерпретаційну діяльність щодо положень Конвенції в умовах сьогодення та з метою забезпечення головної мети прийняття вказаного міжнародного договору – ефективний захист прав індивіда, зокрема юридичної особи та її права власності. В останній сфері у Суду прослідковується стабільна, незмінна усталена судова практика щодо способів захисту права власності юридичних осіб, характеристики меж правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб, встановлення для майна певних специфічних ознак, притаманних лише юридичним особам–власникам тощо, про які ми вже зазначали в попередніх розділах вказаного дослідження.

Тобто можливо прийти до думки, що практику Суду можна розглядати як нібито новий вид джерела права, який «випадає» зі стандартної класифікації джерел права, до якої впродовж століть звикли правники, – прецедент (англійський стандарт) і кодифікована норма [380, с. 103–104] та можливо визначити як *усталена судова практика* або *квазі–прецедент*. У цьому аспекті ми погоджуємось із позиціями А. А. Марченка [258, с. 150–151], В. П. Кононенка [230, с. 131–134], І. М. Ільченко [202, с. 313], які зазначають, що рішення Суду не вважаються класичними прецедентами, але є єдиним джерелом динамічного тлумачення Конвенції, тому, що Суд може як дотримуватися своєї попередньої правової позиції, так і здатний від неї відступити.

Варто зазначити, що відповідно до думки Д. Ю. Хорошковської [366, с. 92], в романо–германській правовій системі доволі типовою є ситуація, коли

прецедент фактично існує та застосовується, водночас з цим формально та офіційно не визнається. Проте, як ми вже зазначали, у вітчизняному регулюванні практика Суду та Конвенція офіційно врегульовані як джерело права, хоча фактично перша не визначається окремо як прецедент. Проте вказана наукова позиція була сформована до набрання чинності Закону про виконання практики Суду, тому наразі вона може бути удосконалена та сформульована таким чином: *допускається існування прецеденту в романо–германській правовій системі у вигляді усталеної судової практики або квазі–прецеденту, проте йому не надається той зміст та значення, що існує в розумінні англо–американської правової системи, а також останній на внутрішньому законодавчому рівні або взагалі не закріплюється в такому вигляді, або дихотомічно з кодифікованим актом, результат тлумачення якого він уособлює, визначається як джерело права.*

Проте, визначивши правову природу практики Суду, необхідно також встановити місце практики Суду в національному цивільному законодавстві. Для досягнення вказаного результату, перш за все, варто розглянути практику Суду як джерело права.

Джерело права, згідно із позицією Н. М. Пархоменка [290, с. 332–333], визначається як зовнішня форма існування норм права у вигляді письмового документа (правового припису), виданого в межах повноважень суб'єктів правотворчості згідно зі спеціальною процедурою, що має юридичну силу й обов'язковість до виконання, відображає волю суб'єктів правотворчості та спрямовується на врегулювання спеціальних відносин. Як зазначає А. С. Мельник [261, с. 68], джерело права в широкому розумінні – це акти уповноважених суб'єктів права, що є формою вираження й закріплення правових норм і принципів, видані в межах повноважень суб'єктів правотворчості відповідно до спеціальної процедури, які мають юридичну силу й загальнообов'язковість виконання. У вузькому розумінні джерело права – спосіб зовнішнього вираження й закріплення правових норм.

Необхідно додати, що для того, аби джерело права набуло якостей обов'язковості та всезагальності, необхідним є його офіційне визнання, інакше

кажучи, таке джерело права повинно бути санкціоноване органами правотворчої влади, що у випадку України, санкціоноване на законодавчому рівні шляхом прийняття Закону про виконання практики Суду.

Також варто звернути увагу на позицію Р. А. Майданика [251, с. 48], відповідно до якої під «джерелом права» необхідно розуміти фактори, які створюють зміст права, та фактори, що надають праву загальнообов'язкового значення.

Водночас, як стверджує Д. В. Новіков [276, с. 29], практика Суду не може вважатися джерелом права щодо права Конвенції, що фактично не позбавлено формальної логіки, адже практика Суду існує на основі Конвенції, використовує її положення для своєї правозастовної та правоінтерпретаційної діяльності, однак, ніяк не навпаки. Проте, як ми вже зазначали раніше, на нашу думку, практика Суду визначається як суб'єктивна форма існування положень Конвенції, яка уособлює ймовірний правозастосовний або правоінтерпретаційний висновок щодо застосування положень, зокрема статті першої Протоколу до Конвенції в аспекті захисту права власності юридичних осіб, що ніяким чином не суперечить твердженню вказаного науковця.

Отже, ґрунтуючись на вищезазначених наукових положеннях щодо статусу практики Суду як джерела права, стверджуємо, що можливо визначити *практику Суду як джерело права*, яке уособлює суб'єктивну форму існування положень Конвенції та протоколів до неї, здійснює її правозастосування та правоінтерпретацію, зокрема статті першої Протоколу до Конвенції, в аспекті захисту права власності юридичних осіб, є обов'язковим та володіє юридичною силою шляхом його офіційного визнання, але лише в нерозривному поєднанні з положенням Конвенції або протоколів до неї.

Проте наявні науковці, які не погоджуються з вказаною позицією. Як стверджує В. О. Канашевський [206, с. 122–126], прецедент, який створюється Судом, не може бути визнаний джерелом права, адже він виступає лише як «правовий регулятор». Подібну позицію відстоює Ю. Ю. Попов [300, с. 49–52], який зазначає, що усталена судова практика є одним із джерел права, водночас,

поняття «усталена судова практика» та «джерела права» зіставляються як видове та родове. У зв'язку з тим, що континентальний прецедент (*усталена судова практика – вставка моя А. М.*) не передбачає обов'язковості, тому й віднесення того чи іншого правового феномену до джерел права не означає автоматично, що він передбачає останню. Положення статті 17 Закону про виконання практики Суду, на його думку, не є нормою, не створює регулювання, а тому його місце в посібнику, а не в законі, адже він є лише теоретичним висновком. Тому, включення такого положення до Закону є лише юридико–технічною помилкою.

Проте, на наш погляд, вказана думка не відповідає дійсності, адже, за понад 14 років чинності Закону про виконання практики Суду дві зміни до вказаного закону не стосувались виключення статті 17 або її зміни. Звичайно, не потрібно ідеалізувати нормотворчу діяльність вітчизняного законодавця та стверджувати, що наявність вказаної норми за відсутності пропозиції її змін ілюструє правильність закріплення положення, проте і відстоювати позицію юридичної помилки в законі, ще й з характеристиками технічної, не вважається правильним твердженням, за умови відсутності альтернативних запропонованих пропозиції щодо зміни вказаної норми в цього науковця. Водночас вказаний науковець [299, с. 118–125] стверджує, що рішення Суду треба розглядати як такі, що мають значення «переконливих прецедентів», тобто, надає цим рішенням юридичного значення, що взаємовиключає його перше твердження.

Повертаючись до дослідження місця практики Суду в національному цивільному законодавстві, зазначаємо про позицію А. С. Довгерта [174, с. 13], який стверджує, що цивільне законодавство – це сукупність актів різної юридичної сили, які розташовані в суворій ієрархічній системі. Що вищою є юридична сила акта цивільного законодавства, то вищим є його положення у системі законодавства. Ієрархія для вказаного науковця визначається у статті 4 ЦК України, у якій також зазначається вичерпний перелік актів цивільного законодавства України. Проте у вказаному переліку актів відсутній міжнародний договір, тобто останній не є актом цивільного законодавства. Проте міжнародний договір для вказаного дослідника - це регулятор внутрішніх цивільно–правових

відносин. Такі норми застосовуються як норми власне міжнародних договорів і не потребують будь-якої трансформації у внутрішнє право [174, с. 14]. Вказана позиція іде в розріз з вищенаведеною нами раніше в межах цього підрозділу думкою Л. В. Павлової [285, с. 8] та П. М. Рабіновича [323, с. 22–23], що побічно встановлює необґрунтованість останніх думок.

Що стосується судової практики, то вчений наголошує, що нині в Україні спостерігається зміна поглядів на судову практику – від повного заперечення у недавньому минулому будь-яких видів судової практики як джерела права до поступового визнання окремих її видів. Так, одним із прикладів останнього, науковець привів приклад практики Суду та визнання її джерелом права відповідно до статті 17 Закону про виконання практики Суду [174, с. 15]. Щодо необхідності відмовлятися від негативного ставлення до вказаного явища та поступового його визнання, в тому числі і практики Суду, також зазначали М. В. Магрело [249, с. 63] та В. А. Капустинський [207, с. 16].

Як стверджує Р. Б. Сабодаш [330, с. 142], Суд у своїх декількох рішеннях проти України встановив правила регулювання окремих правовідносин, які відрізняються від визначених національним законодавством України, а тому, практика Суду не тільки встановлює нові правила поведінки, але також і змінює вже наявні науково–теоретичні підходи до вирішення тієї чи іншої проблематики, що без сумніву може свідчити про наявність у рішеннях ознак джерела права. Відтак безсумнівним є висновок про те, що практика Суду, будучи особливою формою прецеденту, є джерелом цивільного права України.

Як стверджують інші науковці [112, с. 108], практика Суду не є джерелом цивільного права, а необхідність його обов'язкового застосування та визнання як джерела права вимагає погодження ЦК України та спеціальних нормативно–правових актів.

Наголошуємо, що не можемо погодитись із крайньою позицією, адже в результаті аналізу масиву практики Суду ми можемо з впевненістю стверджувати, що остання, яка стосується захисту права власності юридичних осіб, дійсно встановлює певні нові правила, норми, які відмінні від вітчизняного цивільного

регулювання або заповнює ті прогалини в законодавстві, які існують. Зокрема, але не виключно, визначає ознаки неурядової організації, яким обов'язково повинні відповідати юридичні особи, які бажають звернутись до Суду за захистом, тим самим закріплює для юридичних осіб форму захисту права власності юридичних осіб, надає характеристику майну юридичної особи, визначає способи захисту права власності юридичної особи, встановлює межі правомірного втручання у право власності юридичних осіб тощо, що, у свою чергу надає йому ознаки джерела цивільного права та відповідно частини національного цивільного законодавства.

Зазначаємо, що жодних застережень вітчизняний законодавець, зокрема у Законі про виконання практики Суду не зробив стосовно того, що практика Суду повинна стосуватись лише України як сторони у справі. Відтак, як джерело цивільного права, підлягає до застосування уся практика Суду, а не лише практика у справах, стороною яких виступала Україна. Правильність такого висновку підтверджується і практикою Суду [51], в якій останній визнає наявність де-факто *erga omnes* (з лат. «щодо всіх») ефекту своїх рішень, вказівки на необхідність брати до уваги його висновки навіть у рішеннях щодо інших держав-учасниць: оскільки Суд надає остаточне авторитетне тлумачення прав і свобод, визначених у Конвенції, він розглядає, чи прийняли національні органи влади достатньою мірою принципи, що випливають з його рішень щодо аналогічних питань, навіть якщо вони стосуються інших держав.

Отже, оскільки Конвенція з Протоколами до неї, згоду на обов'язковість яких надала Україна, є джерелом права в Україні, то результат діяльності Суду щодо правозастосування та правоінтерпретації положень Конвенції, яка розкриває зміст та пояснює положення Конвенції, зокрема щодо захисту права власності юридичних осіб, повинен розглядатись у нерозривному зв'язку з вказаними положеннями, вони складають «живий організм», у якому Конвенція основа, а практика Суду - його невід'ємний складник.

Таким чином, ми маємо всі підстави говорити про те, що, визнавши Конвенцію частиною національного законодавства, в українській правовій

системі почало діяти право практики Суду, яке є джерелом права, однак випадає з класичної класифікації джерел права, є щось середнім між правовою нормою та прецедентом у значенні, яке надається йому в англо–американській правовій системі та не є судовою практикою в абсолюті. Практика Суду допомагає правильно витлумачити положення Конвенції та протоколів до неї, є джерелом їхнього динамічного тлумачення, що здійснюється в результаті визначеної, однакової, послідовної, стійкої діяльності Суду, що іманентно усталеній судовій практиці або квазі–прецеденту, адже Суд не обтяжений своїми попередніми правовими позиціями, тлумачить їх у світлі сучасних обставин, водночас відступає від них лише за виняткових, поважних або належних підстав, якщо це сприятиме ефективному захисту прав індивідів, зокрема юридичних осіб та її права власності [190, с. 27].

Водночас ті ознаки, характеристики, якими володіє практика Суду, дозволяє нам визначити останнє як джерело цивільного права, адже воно уособлює суб'єктивну форму існування положень Конвенції та Протоколів до неї, здійснює її правозастосування та правоінтерпретацію, зокрема статті першої Протоколу до Конвенції, в аспекті захисту права власності юридичних осіб, є обов'язковим та володіє юридичною силою шляхом його офіційного визнання, але лише в нерозривному поєднанні з положенням Конвенції або протоколів до неї. Так, практика Суду доповнює врегульовує важливі аспекти цивільного права – формує власні способи захисту права власності юридичних осіб, є засобом захисту права власності юридичних осіб, забезпечує межі правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб, звернення до Суду визначається як форма захисту права власності юридичних осіб, вказана практика Суду встановлює для майна певні специфічні ознаки, які притаманні лише юридичним особам–власникам тощо.

Також можна стверджувати, що практика Суду, часто, здійснює запобіжну функцію, адже акцентує увагу на недосконалості норм національного цивільного законодавства, яке не відповідає стандартам Конвенції, зокрема щодо захисту права власності юридичних осіб, та, як наслідок, спонукає до вжиття заходів щодо

усунення недоліків у національній правовій системі, доповненні, зміні та за необхідності заповненні певних прогалів у національному цивільному законодавстві.

Тому, як наслідок, ми вважаємо за необхідне закріпити, вказаний результат дослідження в цивільному законодавстві, змінивши частини 1 статті 10 «Міжнародні договори» Глави 1 «Цивільне законодавство України» ЦК України та виклавши її в такій редакції: «1. Чинний міжнародний договір, який регулює цивільні відносини, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, та усталена практика міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною та яка має право здійснювати тлумачення застосування положень такого міжнародного договору, є частиною національного цивільного законодавства України».

Вказані законодавчі пропозиції, на наше переконання, призведуть до фактичної трансформації правових позицій Суду щодо захисту права власності юридичних осіб, яка висвітлена в його усталеній судовій практиці, до національного цивільного законодавства та, як наслідок, зобов'язують усіх суб'єктів цивільних правовідносин, а не лише національні суди, використовувати вказані позиції Суду.

3.2. Значення практики Суду у сфері захисту права власності юридичних осіб для забезпечення розвитку національної судової системи

Переходячи до дослідження значення практики Суду в аспекті забезпечення розвитку національної судової системи, варто, перш за все, наголосити, що відповідно до Указу Президента України «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки» від 20.05.2015 року № 276/2015 [313], окрім іншого, головною метою вказаної Стратегії було закріплено таке: визначення пріоритетів реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів задля практичної

реалізації принципу верховенства права та забезпечення функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейським цінностям та стандартам захисту прав людини.

На нашу думку, досягнення зазначеної мети Україною забезпечить розвиток національної судової системи та її рух до європейських стандартів. Окрім іншого, вказана мета досягається через призму актуалізації значення практики Суду для вказаного процесу, адже, як було нами встановлено попередньому підрозділі, Суд виконує певну діагностичну функцію щодо національного законодавства, адже вказує на напрямки вдосконалення та змін внутрішньодержавних процесів, які суттєво сповільнюють рух держави до європейського співтовариства, спонукає до вжиття заходів щодо усунення недоліків у національному законодавстві тощо. Тому, на нашу думку, дослідження такого фактора, зокрема значення практики Суду у сфері захисту права власності юридичних осіб у національній судовій системі та особливостей її застосування національними судами, забезпечить перехід національної судової системи від одного якісного стану до іншого, більш вищого, в напрямку європейських стандартів та цінностей.

Аналізуючи практику національних судів, зазначаємо про обізнаність українських суддів із практикою Суду. Водночас посилення на практику Суду часто залишаються загальними й короткими, тим не менше, практика Суду як джерело обґрунтування позиції національного суду постійно зростає. Так, варто зазначити, що із врахуванням практики Суду та виходячи з положень Конвенції, було прийнято майже 100 тисяч судових рішень у цивільному судочинстві. Водночас, у понад 5 тисячах судових рішень також було використано посилення на норми статті першої Протоколу до Конвенції [182].

Згідно із положеннями вітчизняного цивільного процесуального законодавства щодо застосування практики Суду у рішеннях національних судів, а саме в частині четвертій статті 10 ЦПК України [372] закріплено, що суд застосовує при розгляді справ Конвенцію і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Суду як джерело права.

Варто зазначити, що вказана редакція статті набула свого вигляду після оновлення ЦПК в редакції від 15.12.2017 року. Фактично, ця стаття повторює положення статті 17 Закону про виконання практики Суду. Також у частині восьмій вищевказаної статті ЦПК України закріплюється факт наявності примату міжнародного договору над правовим актом. Тобто, як ми бачимо, статус практики Суду в ЦПК України закріплений аналогічний як у статті 17 Закону про виконання практики Суду – джерело права, але лише в дихотомії з положеннями Конвенції та протоколами до неї. Також можливо стверджувати, що ще до прийняття оновленої редакції ЦПК України від 15.12.2017 року національні суди мали право застосовувати під час здійснення судочинства вказані джерела права, адже існувало зазначене положення статті 17 Закону про виконання практики Суду та Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997 року [311].

Варто звернути увагу на практику найвищих судових інстанцій України щодо закріплення значення практики Суду у сфері захисту права власності юридичних осіб для національних суддів, адже фактично на практику вказаних інституцій орієнтуються суди нижчих інстанцій. У п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» від 18.12.2009 року № 14 [314] передбачено, що в мотивувальній частині кожного рішення в разі необхідності повинні бути посилання на Конвенцію та рішення Суду, які згідно із Законом про виконання практики Суду є джерелом права та підлягають застосуванню в цій справі. З огляду на практику Суду, Пленум Верховного Суду України у постанові від 27.02.2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» [315] також зазначив, що, беручи до уваги ратифікацію Конвенції та прийняття Закону про виконання практики Суду, суди повинні застосовувати Конвенцію і рішення Суду як джерело права.

Також варто наголосити, що фахівці Верховного Суду України [357] зазначили, що більшість спорів, які виникають у сфері втручання держави в право

власності фізичної чи юридичної особи, потенційно вимагають від українських судів застосування положень статті першої Протоколу до Конвенції. Тому для суддів і учасників судових процесів важливим є правильне розуміння критеріїв, які належить оцінювати на предмет відповідності втручання в право власності, зокрема юридичної особи, вимогам, закладеним у вказаній статті, а також обґрунтоване (адекватне, виважене, виправдане) застосування практики Суду.

Тобто, як видно зі змісту постанов та рекомендацій Верховного Суду України, судам давалась вказівка від найвищої судової інстанції використовувати Конвенцію та практику Суду як джерело права, але не в будь-якому випадку та повсякчас, а лише в разі необхідності та за умови, якщо Конвенція та практика Суду може виступати як джерело права, яке підлягає застосуванню у справі, щорозглядається національним судом, зокрема у справах, які стосувались захисту права власності юридичних осіб. Також Верховним Судом України було наголошено національним судам на обов'язковості та важливості зіставлення будь-якого втручання у право власності, зокрема юридичних осіб, із вимогами, які ставляться до меж правомірного втручання зі сторони держави в таке право власності, що закріплені у статті першій Протоколу до Конвенції, що актуалізує значення вказаної практики Суду в цій сфері та для забезпечення розвитку національної судової системи загалом.

Також, як зазначає юрисконсульт Суду М. де Сальвіа [168, с. 340], національний суддя із прийняттям Конвенції зв'язаний завданням проголошення права як суддя з прав і свобод та, відтак він є першим суддею з прав людини. Отже, особа, яка звертається до суду, знає, що вона має право в судах посилатись на Конвенцію в тому сенсі, в якому вона тлумачиться Судом. На національний суд покладено обов'язок застосовувати Конвенцію і практику Суду, незалежно від того, чи використовували такі джерела учасники проваджень. Звичайно, що для учасників проваджень використання таких джерел є правом, хоча правова позиція з правильним використанням джерел виглядатиме більш обґрунтованою та мотивованою.

Як зауважив один із вітчизняних дослідників цієї проблематики, «аналізуючи різні точки зору з питань визнання чи невизнання рішень Європейського суду з прав людини джерелом права, можна з впевненістю констатувати, що на порядок денний діяльності судів в Україні виносяться як питання застосування норм Конвенції, так і практичне використання рішень цього суду. І хоча практика застосування конвенційних норм та використання рішень Європейського суду національною судовою системою ще перебуває у стадії становлення, все ж суди України впритул підійшли до їх використання, а деякі й до застосування прецедентних рішень Європейського суду з прав людини» [240, с. 21]. Не вдаючись до критики вказаної позиції щодо місця практики Суду в національному цивільному законодавстві та визначення практики Суду як джерела права у поєднанні з положеннями Конвенції та протоколами до неї, зазначаємо, що ця думка була висвітлена ще до прийняття Закону про виконання практики Суду. На сьогодні практика Суду в поєднанні з положеннями Конвенції та протоколами як єдиний «живий організм» визнаний джерелом права в багатьох вітчизняних нормативно–правових актах.

Продовжуючи дослідження значення практики Суду для забезпечення розвитку національної судової системи, варто звернути увагу на здійснення судочинства національними судами та використання цієї практики Суду національними судами під час нього.

Як зазначає О. В. Колісник [227, с. 48], під час здійснення судочинства національні суди повинні посилатися на висновки Суду як на безпосереднє джерело права. Вони повинні не тільки виходити з формального тлумачення норм права, а й додержуватися притаманної практиці Суду ідеї справедливості й гуманності і втілювати її у своїх рішеннях. Відповідно до наукової позиції О. В. Констанція [231, с. 36], застосування практики Суду сприяє утвердженню національного судочинства як такої системи правосуддя, що відповідає міжнародним стандартам щодо захисту прав і свобод людини, зміцнює довіру громадян до судів. Відповідно до позиції М. В. Магрело [249, с. 63], правові

(юрисдикційні) позиції Суду щодо застосування і тлумачення положень Конвенції, безперечно, мають нормативну силу для національного суду.

Як відзначає С. В. Васильєв [132, с. 76], Суд здійснює формування важливих правових позицій, які в подальшому будуть обов'язково використані судами під час розгляду та вирішення аналогічних цивільних справ, як спеціальне джерело цивільного процесуального права України. Водночас як наголошує вказаний науковець, позиції Суду не можуть бути використані в їхньому «чистому вигляді» як джерело права. Як стверджує І. М. Ільченко [202, с. 314], те, що національні суди не можуть прямо застосувати передбачені Конвенцією норми, не є порушенням Конвенції. Проте, як зазначає вказана дослідниця [202, с. 316], національні суди під час вирішення тих чи інших конкретних справ не можуть обмежуватися посиланнями на рішення Суду, адже вони існують у єдності з положеннями самої Конвенції, а останні, у свою чергу, повинні використовуватися, як додаткове джерело права в системному зв'язку із загальними принципами права та положеннями Конституції України.

Варто погодитись з крайніми науковими позиціями та повторно наголосити, що практика Суду повинна розглядатись як джерело права нерозривно з Конвенцією та протоколами до неї, згода на обов'язковість яких надана Україною, адже практика Суду без них є набором процесуальних та матеріальних правових інструментів, категорій, які не мають юридичної, обов'язкової сили.

Проте, ми не можемо погодитись з думкою А. А. Пархети [289, с. 121–122], який стверджує, що національні суди мають право користуватись положеннями Конвенції, проте не рішеннями (практикою) Суду, адже останні не легалізовані належним чином українським законодавцем. Обґрунтовуючи вказану позицію, науковець стверджує, що судді під час розгляду справ повинні керуватись лише законодавством України, а також тими міжнародними нормативно-правовими актами, які були в належний спосіб легалізовані Верховною Радою України (пройшли процедуру ратифікації), тобто, рішення Суду не є законодавством України чи міжнародно-правовими актами, адже не були ратифіковані Верховною Радою України.

Тобто, за логікою вказаного дослідника, Україна повинна приймати окремий законодавчий акт за наслідками прийняття Судом кожного окремого рішення з метою надання згоди на його обов'язковість (здійснити процедуру ратифікації) як міжнародного нормативно-правового акта, щоб вказана практика Суду могла бути застосована національними судами. Проте, як ми вже встановили в попередньому підрозділі вказаного розділу дослідження, юридичний статус положення Конвенції та практика Суду визначений у чинному національному законодавстві як джерело права та частина національного законодавства України, в тому числі і цивільного, положення Конвенції та Суд є єдиними «живим організмом», Суд здійснює тлумачення і застосування положень Конвенції на практиці, тобто здійснює правозастосування та правоінтерпретацію, встановлює та розширює межі розуміння вказаних положень, у тому числі, положення щодо захисту права власності юридичних осіб, які закріплені у статті першій Протоколу до Конвенції. Тому вважаємо, що така позиція А. А. Пархети позбавлена належного обґрунтування та не виходить з дійсного аналізу місця практики Суду в національному законодавстві та, як наслідок, значення такої практики для забезпечення розвитку національної судової системи.

Як зазначає В. П. Паліюк [286, с. 29], застосування судами України Конвенції можлива з урахуванням певних умов. Серед них – невідповідність внутрішнього законодавства України положенням Конвенції та протоколів до неї; наявність у законодавстві правових прогалин; для кращого розуміння тих норм законодавства, що були прийняті на основі норм Конвенції; у випадках використання основних принципів Конвенції, зокрема таких, як: «справедливість», «верховенство права» тощо. Вказана думка дослідника не позбавлена об'єктивної істини та притримується нами також.

Відповідно до результатів проведеного А. А. Яковлевим [383, с. 119–123] дослідження на предмет звернення у процесуальних актах національних судів загальної юрисдикції до практики Суду по справах із застосування статті першої Протоколу до Конвенції, у тому числі й у справах, які стосувались захисту права

власності юридичних осіб, вказаний науковець охарактеризував наступні схеми апелювання до практики Суду:

1. Звернення лише до принципів, умов передбачених статтею першою Протоколу до Конвенції без дослідження результатів тлумачення вказаних положень у практиці Суду (наприклад, принцип пропорційності, принцип законних сподівань, умови правомірності втручання тощо);

2. Звернення до праворозуміння Судом змісту статті першої Протоколу до Конвенції, але фактично нездійснення посилання на відповідне рішення Суду;

3. Здійснення текстуального посилання на рішення Суду та вказування його ідентифікуючих ознак (номер заяви, дата прийняття рішення тощо);

4. Самостійне тлумачення національними судами норм статті першої Протоколу до Конвенції, тим самим створюючи власне праворозуміння Конвенції;

5. «Ритуальне» звернення судів до тексту статті першої Протоколу до Конвенції, тобто не доцільне або неналежне застосування положень вказаної статті до фабули та обставин справи, яка вирішувалась вказаним судом.

Тому, на підставі досліджених доктринальних позицій та думок варто зазначити, що *практика Суду повинна застосовуватись національними судами під час здійснення судочинства* у справах щодо захисту прав власності юридичних осіб як невід'ємного елементу національного цивільного законодавства, але не лише шляхом формального текстуального посилання на практику Суду, тобто певного рішення Суду, а шляхом звернення до змісту статті першої Протоколу до Конвенції, правової позиції Судом щодо змісту статті першої Протоколу до Конвенції та одночасно здійснювати самостійне тлумачення норм статті першої Протоколу до Конвенції, але в межах та на основі вказаної позиції Суду, тим самим створюючи власне праворозуміння положення статті першої Протоколу до Конвенції, що, у свою чергу, надасть правової визначеності та стабільності такого тлумачення, зважаючи на положення вказаної статті, та сформує в національного суду власне уявлення про відповідність або невідповідність вказаній позиції Суду обставин справи, яка ним розглядається. Це може стосуватись правових позицій

Суду у сфері захисту права власності юридичних осіб щодо форми, способів, засобів захисту права власності юридичних осіб, меж правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб як обмеження здійснення такого цивільного права, встановлення ознак неурядової організації та відповідність вказаним характеристикам юридичною особою, яка є стороною по справі, установлення ознак майна, які притаманні лише юридичним особам–власникам тощо.

Окрім вище зазначеної характеристики застосування практики Суду національними судами під час здійснення судочинства у справах щодо захисту прав власності юридичних осіб, варто звернути увагу положення вітчизняного цивільного процесуального законодавства, що унормовує практику Суду як підставу до перегляду судових рішень.

Відповідно до пункту 2 частини третьої статті 423 ЦПК України закріплене правове положення, яке дозволяє рішення Суду, як елемент його практики, використати як безпосередню підставу для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами [372]. Якщо детальніше, то за умови, якщо Суд як міжнародна судова установа, юрисдикція якої визнана Україною, встановить порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення певної справи судом та якщо рішенням, постановою або ухвалою суду, було закінчено розгляд по цій справі та останнє набрало законної сили, це буде підставою для перегляду судового рішення, яке набрало юридичної сили, як виключна обставина. Варто наголосити, що перегляд за виключними обставинами є новелою оновленої редакції ЦПК України від 15.12.2017 року (до цієї версії кодексу такої підстави для перегляду не існувало) лише за нововиявленими або винятковими обставинами.

Констатуємо, що у двадцяти двох державах–членах з числа держав–членів Ради Європи національний цивільний процесуальний кодекс, за аналогією до ЦПК України передбачає можливість для заявника, на користь якого було постановлено рішення Суду, клопотати про перегляд цивільної справи на підставі встановлення порушення Європейським судом з прав людини або іншим

міжнародним судом. Так відбувається в Албанії, Андоррі, Вірменії, Азербайджані, Хорватії, Чеській Республіці, Естонії, колишній Югославській Республіці Македонія (*нині – Республіка Північна Македонія, вставка моя А.М.*), Грузії, Німеччині, Латвії, Литві, Молдові, Чорногорії, Норвегії, Португалії, Румунії, Росії, Сербії, Словаччині, Швейцарії та Туреччині [4].

Дослідник Д. О. Менюк [262, с. 468] стверджує, що вжиття законодавцем саме поняття «виключна», до вищевказаної підстави до перегляду можна вважати доцільним. Про це свідчить філологічний аналіз цих понять, у результаті якого можна дійти висновку, що виключна – це особлива, надзвичайна в певних обставинах і умовах підстава. Аналізуючи вказану підставу як виключну обставину для перегляду остаточного судового рішення національного суду, ми можемо прийти до позиції, що умовами, які в сукупності встановлюють цю обставину як виключну є такі: рішення міжнародної судової установи; визнання юрисдикції такої міжнародної установи; це рішення повинно встановлювати порушення Україною міжнародних зобов'язань; таке порушення повинно мати місце під час вирішення певної справи.

Водночас наголошуємо, що вказану підставу як виключну також проаналізувала ВП ВС яка, згідно з частиною 2 статті 45 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [316], здійснює перегляд судових рішень у касаційному порядку, з метою забезпечення однакового застосування судами норм права, вивчає судову практику, здійснює узагальнення судової практики тощо. У своїй постанові ВП ВС [139] сформувала певні умови за дотримання сукупності яких може відбутись перегляд судового рішення за виключною обставиною – встановлення Судом порушень Україною міжнародних зобов'язань під час розгляду цієї справи, що потягло ухвалення Судом рішення, яким визнано порушення Конвенції; таке рішення Суду повинно стосуватися саме справи, яка була предметом розгляду національними судами України та яку просить переглянути заявник; Судом зазначено, що такі порушення норм права допущені національними судами саме під час розгляду справи до ухвалення судового рішення, яким закінчено розгляд справи по суті, або судового рішення, яке

унеможливило цей розгляд; у самому рішенні Суду може бути зазначено про необхідність вжиття додаткових заходів індивідуального характеру, або з самого рішення можна зробити висновок про необхідність відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який заявник мав до порушення Конвенції, і таке відновлення можливе лише шляхом повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі.

Проте, на нашу думку, обмежувати вплив практики Суду лише на конкретну одну справу та визначати саме для неї підставу для перегляду з виключної обставини не відповідає правовій природі та місцю практики Суду в національному цивільному законодавстві, яке, як ми зазначали в попередньому підрозділі, є його частиною, але, лише в сукупності з Конвенцією та протоколами до неї.

Тому, вважаємо за необхідне здійснити уточнення вказаної підстави для виключного перегляду та зазначити, що однією із підстав для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами є: *«встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань за подібних правовідносин та здійснення посилання заявником на такий акт цієї міжнародної судової установи, який може бути застосований до спірних правовідносин у судовому рішенні, щодо якого заявник просить здійснити перегляд та зазначення ним спільних подібних правовідносин вказаного судового рішення з таким актом міжнародної судової установи»* (пункт 2 частини третьої статті 423 ЦПК України).

Вказана запропонована зміна є прямим наслідком міжнародних зобов'язань України, які вона прийняла на себе шляхом прийняття Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997 року [311], Закону про виконання практики Суду та нашого отриманого результату дослідження щодо правової природи практики Суду, як усталеної судової практики або квазіпрецеденту та місця практики Суду як невід'ємної частини національного цивільного законодавства в поєднанні з

положеннями Конвенції та протоколами до неї, а також забезпечить розвиток національної судової системи до європейських стандартів щодо захисту права власності юридичних осіб.

Також, окрім вищезазначеного положення ЦПК України щодо закріплення практики Суду як виключної підстави для перегляду судового рішення, можна говорити також й про інші положення ЦПК України, які можуть бути підставою до застосування практики Суду.

Так, частина 5 статті 403 ЦПК України [372] передбачає, що суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії або палати, має право передати справу на розгляд ВП ВС, якщо дійде висновку, що справа містить виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики. Також на підставі Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ» [306] було змінено умови, за яких судові рішення не можуть підлягати касаційному перегляду та запроваджено, що судові рішення у малозначних справах та у справах з ціною позову, що не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, можуть підлягати касаційному оскарженню, якщо касаційна скарга, по цьому судовому рішенню, стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики. Тому у випадку наявності таких характеристик у справі касаційний суд має прийняти справу до розгляду, відкрити провадження та передати, відповідно до частина 5 статті 403 ЦПК України [372], справу на розгляд до ВП ВС.

Варто зазначити, що такі підстави, як і виключні обставини, є новелою законодавства. У ЦПК України відсутнє будь-яке визначення або характеристики, які саме справи будуть містити виключну правову проблему і їхнє вирішення необхідне для забезпечення розвитку права або фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики. Тобто вказані підстави є

оціночними категоріями та встановлюються національними судами самостійно, на власне переконання. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду в ухвалі від 03.07.2019 року справа № 465/4287/15 [221] зазначив, що наявність виключної правової проблеми й необхідності забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики свідчить наявність різної судової практики.

Варто взяти до уваги, що Суд постійно у своїй практиці наголошує, що практика національних судових органів повинна бути стала, прогнозована та юридично визначена [81], найвищий судовий орган повинен забезпечувати єдність судової практики, щоб виправляти непослідовності та в такий спосіб підтримувати громадську довіру до судової системи [9], роль розгляду справ у судах полягає саме в тому, щоб позбутися таких інтерпретаційних сумнівів вітчизняних законів з урахуванням змін у повсякденній практиці [83] тощо.

Тобто, як ми бачимо, Суд відстоює позицію стабільності, єдності правозастосовчої практики в національній судовій системі держав-членів Ради Європи, незмінюваності та передбачуваності позиції національних судів, що відповідає духу самого Суду та правовій природі його практики, що, як уже ми наголошували раніше, визначається як усталена судова практика або квазіпрецедент, що фактично не обмежує його нові рішення попередніми правовими позиціями, адже Суд тлумачить положення Конвенції, зокрема статті першої Протоколу до Конвенції, у світлі сучасних обставин, водночас, відступає від вказаних позицій лише за виняткових, поважних або належних підстав, наприклад, але не виключно, це можуть бути вади попереднього рішення чи групи рішень (їх неефективність, неясність, неузгодженість, необґрунтованість, незбалансованість, помилковість), зміна суспільного контексту або якщо це сприятиме ефективному захисту прав індивідів, зокрема юридичних осіб та її права власності.

У контексті України на вказані рекомендації Суду та правову природу його практики повинна орієнтуватись саме ВП ВС, адже, як ми вже обґрунтували нормативними положеннями, саме остання забезпечує формування єдиної

правозастосовчої практики в національній судовій системі. Тому, вважаємо за необхідне проаналізувати певні положення практики ВП ВС щодо захисту права власності юридичних осіб, під час яких остання спиралась на практику Суду для формування єдиної правозастосовчої практики та тим самим надавала важливе значення практиці Суду для забезпечення розвитку національної судової системи.

У постанові від 15.05.2018 року справа № 372/2180/15–ц [138] ВП ВС зазначила, що формування єдиної правозастосовчої практики обґрунтовано необхідністю врахування практики Суду, яка сформована у справах «*EAST/WEST Alliance Limited*» проти України» (*EAST/WEST Alliance Limited v. Ukraine*) [28], «Булвес АД проти Болгарії» (*Bulves AD v Bulgaria*) [18], під час вирішення судами спорів, пов'язаних із визнанням недійсним (скасуванням) рішення органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, на підставі якого в добросовісного набувача виникло право власності на земельну ділянку. Така необхідність викликана тим, що за усталеною судовою практикою національні суди під час вирішення таких спорів витребували майно від добросовісного набувача без надання будь-якої компенсації, тоді як Суд своїми рішеннями в подібних справах неодноразово встановлював порушення Україною статті першої Протоколу до Конвенції. У зв'язку з позбавленням заявника права на земельну ділянку без надання будь-якої компенсації або іншого відповідного відшкодування [42]. Під час розгляду вказаної справи ВП ВС досліджувала, чи було дотримано державою межі правомірного (критерії сумісності) втручання у право власності заявника, які закріплені у статті першій Протоколу до Конвенції.

У вказаній постанові ВП ВС наголосило, що висновки Суду потрібно застосовувати не безумовно, а із урахуванням фактичних обставин справи, оскільки останній рекомендував оцінювати дії не тільки органів держави–відповідача, але і самого скаржника. Це пов'язано з тим, що певні випадки порушень, на які особа посилається як на підставу для застосування статті першого Протоколу до Конвенції, можуть бути пов'язані із протиправною поведінкою самого набувача майна.

Також було констатовано, що правовідносини, пов'язані з вибуттям земель із державної чи комунальної власності, становлять «суспільний», «публічний» інтерес, а незаконність (якщо така буде встановлена) рішення органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, на підставі якого земельна ділянка вибула з державної чи комунальної власності, такому суспільному інтересу не відповідає. Надання відшкодування завданих збитків на підставі статті 661 ЦК України або статті першої Протоколу до Конвенції перебуває у безпосередньому зв'язку із поведінкою особи під час набуття такого майна, наявності прямих заборон у законодавстві на набуття у власність відповідного майна та інших факторів і не є абсолютним. Таким чином, встановлення порушення статті першої Протоколу до Конвенції, правомірність втручання у право власності та надання відповідної компенсації напряду корелюються із законністю набуття майна, поведінкою набувача під час його придбання та наявністю інтересу суспільства, з метою задоволення якого таке втручання здійснюється. За результатами розгляду справи, зважаючи на характер спірних правовідносин, установлені ВП ВС обставини та застосовані правові норми, не вбачалось невідповідність заходу втручання держави в право власності межим (критеріям) правомірного втручання в право власності індивіда, сформованим у практиці Суду. Тобто ВП ВС, фактично здійснюючи аналіз обставин справи, зіставляла умови втручання з боку держави у право власності заявника із межами правомірного втручання, які закладені у статті першій Протоколу до Конвенції та практикою правозастосування та правоінтерпретації Судом положення цієї статті.

За результатами вказаної справи, ВП ВС сформувала вказані правові висновки, які в подальшому були використані Касаційним цивільним судом у складі Верховного Суду у своїй практиці (постанова від 05.02.2020 року справа № 297/616/17 [211], постанова від 26.02.2020 року справа № 554/10397/16–ц [212], постанова від 04.03.2020 року справа № 367/4665/15–ц [213], постанова від 01.04.2020 року справа № 372/6055/14–ц [214], постанова від 15.04.2020 року справа № 363/4656/16–ц [215] тощо), підтверджені самою ВП ВС (постанова від

12.06.2019 року справа № 487/10128/14–ц [137] тощо) та численною практикою судів нижчих інстанцій.

Також у постанові від 07.11.2018 року справа № 214/2435/17 [134] ВП ВС, вирішуючи правову проблему, з метою забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовної практики здійснювала дослідження меж правомірного втручання у право власності юридичної особи, а саме досліджувала вимогу законності, яка встановлена на основі практики Суду. Фабула справи стосувалась вимоги встановлення індивідуальних газових лічильників за рахунок ПАТ «Криворіжгаз».

Як зазначила ВП ВС, на думку Суду, поняття «якість закону» означає, що національне законодавство повинно бути доступним і передбачуваним, тобто визначати достатньо чіткі положення, аби дати людям адекватну вказівку щодо обставин і умов, за яких державні органи мають право вживати заходів, що вплинуть на конвенційні права цих індивідів. Ведучи мову про «закон», стаття перша Протоколу до Конвенції посилається на ту саму концепцію, що міститься в інших положеннях Конвенції (рішення у справі «Шпачек с.р.о. проти Чеської Республіки» (*Spacek s.r.o. v. the Czech Republic*) [66]). Ця концепція вимагає, перш за все, щоб такі заходи мали підстави в національному законодавстві. Вона також відсилає до якості такого законодавства, вимагаючи, щоб воно було доступним для заінтересованих осіб, чітким і передбачуваним у застосуванні.

Коло застосування концепції передбачуваності значною мірою залежить від змісту відповідного документа, сфери призначення, кількості та статусу тих, до кого він застосовується. Сам факт, що правова норма передбачає більш як одне тлумачення, не означає, що вона не відповідає вимозі «передбачуваності» у контексті Конвенції. Завдання здійснення правосуддя, що є повноваженням судів, полягає саме в розсіюванні тих сумнівів щодо тлумачення, які залишаються, враховуючи зміни в повсякденній практиці.

На основі вищезазначених висновків, ВП ВС у межах вказаної справи прийшла до висновку, що можливість різних тлумачень одних і тих самих положень законодавства головним чином спричинена неналежним станом

національного законодавства з цього питання. Відсутність необхідної передбачуваності та чіткості національного законодавства з цього важливого питання, що призвело до його суперечливого тлумачення судами, порушує вимоги Конвенції та практики Суду щодо «якості закону», а тому наявне порушення меж правомірного втручання держави у право власності, які передбачені статтею першою Протоколу до Конвенції.

У подальшому на вищезазначений правовий висновок ВП ВС посилався Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду у своїй практиці (постанова від 05.12.2018 року справа № 573/1695/16–ц [218], постанова від 14.08.2019 року справа № 334/5659/17 [219], постанова від 04.03.2020 року справа № 211/2131/18 [213] тощо) та сама ВП ВС (постанова від 09.10.2019 року справа № 524/7637/16–ц [136]).

Отже, можливо прийти до позиції, що ВП ВС внаслідок посилення у своїх судових рішеннях на практику Суду у сфері захисту права власності юридичних осіб здійснює формування власної єдиної правозастосовчої практики у національній судовій системі щодо таких категорій спорів, що, на нашу думку, *сприяє розвитку національної судової системи у напрямку проєвропейських стандартів, принципів та цінностей*, адже, як ми вже встановили, Суд як єдина судова інстанція Ради Європи та невід’ємний елемент «живого організму» з положеннями Конвенції та протоколів до неї допомагає правильно витлумачити положення Конвенції та протоколів до неї, що формує визначену, однакову, послідовну, стійку, незмінну, сталу та сформовану практику Суду та його правових позицій, що іманентно усталеній судовій практиці або квазіпрецеденту. Тобто ми стверджуємо, що національна судова система та практика найвищих національних судових інстанцій в особі Верховного Суду, рухається в напрямку ототожнення своєї практики як квазіпрецедентної, що характерно для практики Суду. Водночас не варто забувати, що Суд не обмежений своїми попередніми правовими позиціями та вправі від них відступити за певних обставин, у тому числі з метою ефективного захисту права власності юридичних осіб.

Також, окрім встановлення значення практики Суду в аспекті забезпечення розвитку національної судової системи, вважаємо за необхідне в контексті розглянутої тематики розділу дослідити проблематику виконання «пілотних рішень» Суду, адже саме вони виступають певними маркерами системних та структурних проблем у національному законодавстві держав–членів Ради Європи, в тому числі України.

Для юридичної науки безсумнівний інтерес становлять пілотні рішення Суду, зважаючи на те, що вони є окремим видом рішень Суду, які ухвалюються в межах особливої правової процедури, необхідність існування таких рішень є відображенням проблем, з якими стикається Суд під час здійснення правосуддя, оскільки кожне пілотне рішення демонструє конкретні системні чи структурні проблеми правових систем держав–членів Ради Європи [283, с. 85].

Водночас варто зауважити, що великий масив індивідуальних заяв, які надходять до Суду однотипні, мають однакову підставу до подання (стаття Конвенції або протоколу до неї) та в переважних випадках надходять щодо порушення цих прав одними й тими самими державами (станом на 2019 рік найбільша кількість заяв, які перебувають на розгляді у Суді – це заяви, які надійшли щодо порушення конвенційних прав такими державами як Російська Федерація, Туреччина, Україна [1]). Це свідчило про наявність певних системних або структурних проблем у таких державах щодо правового регулювання тієї чи іншої сфери діяльності індивідів, зокрема права власності юридичних осіб.

Наголошуємо, що Суд зобов'язаний розглянути кожну з цих заяв, за умови відповідності останніх критеріям прийнятності, дослідити обставини справи та, у випадку наявності порушення конвенційних прав визнати таке право порушеним, за необхідності призначити виплату справедливої сатисфакції. Тому Судом було запроваджено процедуру винесення так званих «пілотних рішень», здатних суттєво стимулювати держав–членів Ради Європи забезпечувати належний рівень захисту прав і свобод індивідів, що перебувають під їхньою юрисдикцією. Йдеться про ухвалення рішень, здатних привернути увагу держав до системних

проблем національного законодавства, що стають основною причиною подання великого масиву однотипних скарг.

Передусім варто звернути увагу, що поняття «пілотне рішення» не розкривається в Конвенції. Проте, як зазначає О. А. Гончаренко [154, с. 244], аналізуючи положення Регламенту Суду, пілотні рішення – це особливий тип судових рішень, у яких Судом не лише констатується наявність порушення державою відповідних положень Конвенції та/або протоколів до неї, але й здійснюється ґрунтовний аналіз ситуації, що призводить до виникнення значної кількості однотипних порушень. Одночасно він виявляє системну проблему, яка стає причиною порушень, що стосуються значного кола потерпілих. Таким чином, пілотне рішення створює підстави для того, щоб вплинути на державу, яка здійснить необхідні зміни на національному рівні та тим самим відновить порушені права та зупинить їх подальше порушення. Отже, головною метою цієї процедури є не розгляд справ у звичайному порядку та встановлення факту порушення одного з гарантованих прав, а надання допомоги державі у вирішенні відповідної системної проблеми.

Як зазначає К. П. Данічева [166, с. 72], пілотне провадження, хоча і здійснюється в одній зі справ, проте, виходячи зі своєї мети, спрямоване на захист прав заявників у інших аналогічних справах, або ж узагалі на запобігання порушень прав індивідів у аналогічних правовідносинах. Ухвалюючи пілотне рішення, Суд виявляє системну проблему, яка стає причиною порушень, що стосуються значної кількості потерпілих. Сфера застосування пілотних рішень Суду охоплює не лише конкретні справи, а й матеріали інших аналогічних справ. Крім того, пілотні рішення Суду мають міжнародно-правовий характер і адресуються державі як суб'єкту міжнародного права [178, с. 199].

За умови звернення до вітчизняної ситуації, варто наголосити, що в Україні наявна проблема систематичного невиконання судових рішень, зокрема винесених на користь юридичних осіб і відсутність належної реакції з боку українського уряду на пілотні рішення Суду. Діяльність Суду в режимі процедури пілотного рішення є окремою формою реалізації верховенства права, яка

ґрунтується на поєднанні завдань зі встановлення дійсного змісту права і реалізації його шляхом виконання функцій правосуддя, примирення, співробітництва і превенції. Досвід запровадження Суду процедури пілотного рішення має важливе значення для реформування національного цивільного законодавства. Актуалізуються проблеми захисту значних груп осіб, підготовчої діяльності суду, проміжних і часткових рішень, використання примирних процедур тощо. Тому ідеї, реалізовані у процедурі пілотного рішення, повинні бути важливим напрямом реформування національного законодавства [166, с. 74].

На сьогодні проти України Суд виніс дев'ять пілотних рішень, зокрема: «Юрій Миколайович Іванов проти України» (*Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*) [84], «Олександр Волков проти України» (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*) [50], «Бурмич та інші проти України» (*Burmych and others v. Ukraine*) [19], «Сукачов проти України» (*Sukachov v. Ukraine*) [69], «Балицький проти України» (*Balitskiy v. Ukraine*) [11], «Харченко проти України» (*Kharchenko v. Ukraine*) [39], «Каверзін проти України» (*Kaverzin v. Ukraine*) [37], «Василь Іващенко проти України» (*Vasiliy Ivashchenko v. Ukraine*) [80], «Веренцов проти України» (*Vyarentsov v. Ukraine*) [83].

Проте варто зауважити, що в деяких рішеннях Суд об'єднує в межах провадження по вказаній справі багатьох заявників («Бурмич та інші проти України» (*Burmych and others v. Ukraine*) [19] тощо), тим самим демонструючи непоодинокий, системний та структурний характер наявної проблеми, а в інших справах («Каверзін проти України» (*Kaverzin v. Ukraine*) [37] тощо) – лише констатує наявність проблеми та необхідності впровадження конкретних реформ в законодавстві та адміністративній практиці України, щоб привести таке законодавство та практику у відповідність до правових позицій Суду.

З вказаних рішень варто виділити рішення по справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» (*Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*) [84] та «Бурмич та інші проти України» (*Burmych and others v. Ukraine*) [19], адже саме в цих рішеннях, Судом було констатовано порушено захист права власності передбаченого статтею першою Протоколу до Конвенції, через невиконання або

затримку у виконанні остаточного судового рішення винесених на користь заявників, в тому числі, юридичних осіб.

Як зазначив Уповноважений Європейського суду з прав людини, Суд встановлює, що грошова вимога є власністю особи, особливо якщо така вимога підтверджується рішенням національного суду. Якщо з тих чи інших причин держава не виконує рішення проти себе щодо сплати компенсації, то Суд вважає, що тут має місце порушення норм як статті 6 Конвенції, так і статті першої Протоколу до Конвенції [246].

У справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» (*Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*) [84] Суд зазначив, що, як видно з його практики, будь-яка особа, яка домоглася від національного судового органу остаточного рішення, за виконання якого несуть відповідальність органи влади України, наражається на ризик бути позбавленою можливості скористатися вигодами від такого рішення відповідно до Конвенції. Суд дійшов висновку, що порушення, зазначені в цьому рішенні, не пов'язані з якимсь поодиноким випадком чи особливим поворотом подій у цій справі, а є наслідком недоліків регуляторної та адміністративної практики органів влади держави з виконання рішень національних судів, за які вони несуть відповідальність. Суд, за результатами розгляду вказаної справи та прийняття по ній рішення, зобов'язав державу Україна невідкладно запровадити конкретні реформи в законодавстві та адміністративній практиці України для погодження їх з висновками Суду в цьому рішенні, запровадити в національній правовій системі відповідний засіб юридичного захисту або поєднання таких засобів та забезпечити, щоб такий засіб чи засоби відповідали як у теорії, так і на практиці ключовим критеріям, які Суд встановив у своїй практиці і на які знову вказав у цьому рішенні.

Варто наголосити, що Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини щодо прийняття Судом вказаного пілотного рішення зазначив [246], що у 2009 році Суд прийняв, так зване «пілотне рішення» по справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», у якому суд надав строк Україні для вирішення загальних проблем. У зв'язку з незбалансованістю в середині

національного законодавства, проблема так і не була вирішена, а кількість заяв у період з 2011 по 2013 роки збільшилась у десятки разів. Українські суди прийняли сотні тисяч рішень, що стосувались соціальних виплат на користь заявника, але громадяни, які отримували рішення судів, не могли отримати ці гроші, оскільки вони не були передбачені бюджетом. Тому громадяни звертались до Суду як до останньої інстанції, сподіваючись, що рішення Суду будуть виконані. Це призвело до того, що громадяни почали частіше звертатись до Суду.

У результаті останній не міг опрацювати таку велику кількість заяв і прийняв ще одне «пілотне» рішення по справі «Бурмич та інші проти України» (*Burmich and others v. Ukraine*) [19], яке мало подібні характеристики системної та структурної проблеми, яке було встановлено в межах першого пілотного рішення винесеного Судом проти України. Варто зазначити, що в межах розгляду справи «Бурмич та інші проти України» (*Burmich and others v. Ukraine*) [19] також розглядалась індивідуальна заява ПрАТ «Ізоляція», яка скаржилась на невиконання національними органами влади остаточного рішення про стягнення коштів з державного підприємства на її коштів, а також на відсутність ефективних засобів правового захисту для пришвидшення виконання вказаного рішення.

У справі «Бурмич та інші проти України» (*Burmich and others v. Ukraine*) [19] прийшов до висновку, що на момент розгляду вказаної справи, пілотне рішення по справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» (*Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*) [84] досі не було повністю виконане, а тому держава Україна повинна забезпечити повне виконання цього пілотного рішення Суду та, окрім вжиття необхідних заходів загального характеру, спрямованих на вирішення першопричини проблеми, забезпечити заявників належним юридичним захистом на національному рівні, в тому числі механізмом відшкодування їм шкоди, завданої встановленого Судом порушенням Конвенції, який виконуватиме таку ж функцію, що й рішення про надання справедливої сатисфакцію. Тому Суд вирішив об'єднати п'ять заяв основних заявників та 12 143 заяви, які були додані до цієї справи, та зазначив, що вони всі повинні розглядатись відповідно до зобов'язань, які випливають із пілотного рішення у справі «Юрій Миколайович

Іванов проти України» (*Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*) [84], яким встановлено існування структурної проблеми, що призводить до порушення статті першої Протоколу до Конвенції.

Тобто, аналізуючи вказані два пілотні рішення Суду, можливо прийти до думки, що проблема не виконання остаточного національного судового рішення щодо стягнення з держави Україна, в тому числі на користь заявників–юридичних осіб, є непоодинокую підставою до подання індивідуальної заяви до Суду щодо порушення свого права на захист права власності та займає цільне місце у практиці Суду щодо кількості задоволених вказаних заяв. Також вказана ситуація є масовою проблемою, має системний та структурний характер, що порушує взяті на себе Україною зобов'язання, які закріплені у статті першій Протоколу до Конвенції, адже, як зазначено у вищевказаних справах Суду та нами під час здійснення цього дослідження, остаточне судове рішення винесене на користь юридичної особи також вважається майном у розумінні статті першої Протоколу до Конвенції та відповідно підпадає під регулювання статті першої Протоколу до Конвенції.

Також, як видно з аналізу вказаних пілотних рішень винесених Судом проти України, неможливість державою виконати вказівки Суду, також демонструє той факт, що масив індивідуальних заяв, які подавались до Суду після прийняття рішення по справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» (*Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*) [84] та посилались на продовження наявності вказаної проблеми у вітчизняному регулюванні, сформували базу для ухвалення нового пілотного рішення з цієї проблеми – «Бурмич та інші проти України» (*Burmich and others v. Ukraine*) [19].

Пілотне рішення Суду по справі «Асоціація власників нерухомого майна у м. Лодзь та інші проти Польщі» (*Association of Real Property Owners in Łódź and Others v. Poland*) [89] стосувалось порушення прав заявників на захист права власності, передбаченого статтею першою Протоколу до Конвенції. У цьому випадку власники нерухомого майна об'єднались в Асоціацію, яка, відповідно до умов статті 34 Конвенції, визнавалась юридичною особою, яка має всі ознаки

неурядової організації. Про ознаки та умови, яким повинна відповідати юридична особа, щоб мати статус неурядової організації ми зазначали у пункті 1.1.1. цього дослідження.

У межах вказаного пілотного рішення, Суд повторно наголосив, що головна функція пілотного рішення – це зобов'язання держави–відповідача до введення засобів захисту всіх потерпілих від певного системного порушення. Також Суд зазначив, що обставини цієї справи дуже подібні до пілотного рішення по справі «Гуттен–Чапська проти Польщі» (*Hutten–Czapska v. Poland*) [33], яка також була прийнята Судом за процедурою пілотного рішення та стосувалась системного порушення державними органами Польщі статті першої Протоколу до Конвенції.

У межах розгляду справи «Асоціація власників нерухомого майна в м. Лодзь та інші проти Польщі» Суд встановив, що заявники скаржились на примус державних органів до примусової здачі в оренду їхнього нерухомого майна за певним розміром орендної плати, який набагато менший ніж ринковий. Зважаючи на вищевикладене, зокрема на оцінку важливих рішень прийнятих польською державою та законодавчої схеми відшкодування збитків, наявної на внутрішньому рівні, Суд вирішив, що питання, які стали передумовою до подачі вказаної заяви, вичерпані і більше не виправдано продовжувати розгляд цих справ. Тому Суд вирішив закрити процедуру контролю за виконання пілотного рішення по справі «Гуттен–Чапська проти Польщі» (*Hutten–Czapska v. Poland*) [33] та виключив індивідуальну заяву «Асоціації власників нерухомого майна у м. Лодзь» зі свого переліку справ, які розглядаються. Тобто Суд визнав, що Польща здійснила належні та необхідні дії для того, щоб вирішити наявну проблему щодо відшкодування орендної плати орендодавцям нерухомого майна шляхом прийняття відповідного законодавчого акта, а тому ці дії вичерпали підставу до прийняття такого пілотного рішення.

Повертаючись до вітчизняної проблематики виконання пілотних рішень Суду, зазначаємо, що проблема систематичного невиконання судових рішень національних суддів в Україні є ґрунтовним питанням, що має найважливіше державне значення і потребує якнайшвидшого розв'язання, адже, фактично,

Україна не повною мірою виконує взяті на себе міжнародні зобов'язання, відповідно до статті першої Протоколу до Конвенції. Водночас, звертаємо увагу, що в національному законодавстві відсутня будь-яка норма, яка виокремлює пілотні рішення Суду серед усієї практики Суду, встановлює особливості їх виконання державою тощо. Вважаємо, що це є суттєва прогалина в законодавстві, адже саме в пілотних рішеннях Суд констатує факт наявності системних та структурних проблем, дисфункцій у національному законодавстві, адміністративній практиці та надає рекомендації державами щодо їх усунення [197, с. 108].

Тому, зважаючи на вказану проблематику та беручи до уваги, що судові рішення винесені на користь заявників-юридичних осіб визнаються Судом як майно, що підлягає захисту відповідно до статті першої Протоколу до Конвенції, вважаємо за необхідне доповнити Закон про виконання практики Суду положенням, що врегулює особливості виконання пілотного рішення, винесеного проти України, зокрема, доповнити Главу 3 «Виконання рішення» статтею 15–1 «Виконання пілотного рішення Суду» з такими положеннями:

«1. Пілотне рішення Суду, яке винесене проти України та констатує системний та/або постійний характер проблем у національному законодавстві та/або адміністративній практиці (далі – Пілотне Рішення), виконується відповідно до вимог цього Закону з врахуванням особливостей, передбачених цією статтею.

2. Орган представництва протягом десяти днів від дня одержання повідомлення про набуття Пілотного Рішення статусу остаточного готує на підставі вказаного Пілотного Рішення висновок, який повинен містити інформацію, встановлену пунктами «а», «б», «в», «г», «д» та «е» частини другої статті 14 цього Закону, а також статус виконання Рішень, які були об'єднані в межах прийняття Пілотного Рішення (якщо такі були об'єднані). Орган представництва вказаний висновок після закінчення строку на його підготовку негайно надсилає Прем'єр-міністру України.

3. Прем'єр–міністр України протягом десяти днів з моменту отримання висновку від Органу представництва має право змінити або доповнити вказаний висновок. Опісля закінчення вказаного строку Прем'єр–міністр України від імені Кабінету Міністрів України вносить відповідний висновок та законопроект щодо внесення змін до чинного законодавства, сформований на основі такого висновку, до розгляду на найближче пленарне засідання Верховної Ради України.

4. Прем'єр–міністр України особисто відповідальний за належне та вчасне виконання Пілотного Рішення.

5. Орган представництва щомісячно з моменту надсилання висновку готує та надсилає до Прем'єр–міністра України звіт щодо виконання Пілотного Рішення.».

Внаслідок прийняття вказаних змін до Закону про виконання практики Суду, на нашу думку, суттєво покращиться ситуація щодо виконання пілотних рішень Суду, винесених проти України, які стосуються захисту права власності юридичних осіб, адже прогалини або невідповідності в національному законодавстві, які сприяли не належному виконанню судових рішень національних судів, винесених на користь юридичних осіб щодо стягнення коштів або вчинення дій щодо майна, будуть усунені, що фактично унеможливить порушення державою статті першої Протоколу до Конвенції, через максимально можливу відповідність національного законодавства правовим позиціям, визначеним у практиці Суду та слідування вказівок щодо реформ та змін, про які наголошує Суд у своїх пілотних рішеннях проти України.

Отже, на підставі проведеного в межах цього розділу дослідження зазначаємо, що практика Суду є джерелом права, однак випадає з класичної класифікації джерел права, є щось середнім між правовою нормою та прецедентом у значенні, яке надається йому в англо–американській правовій системі та не є судовою практикою в абсолюті. Практика Суду допомагає правильно витлумачити положення Конвенції та протоколів до неї, є джерелом їхнього динамічного тлумачення, що здійснюється в результаті визначеної, однакової, послідовної, стійкої діяльності Суду, що іманентно усталеній судовій

практиці або квазі–прецеденту, адже Суд не обтяжений своїми попередніми правовими позиціями, тлумачить їх у світлі сучасних обставин, водночас відступає від них лише за виняткових, поважних або належних підстав, якщо це сприятиме ефективному захисту прав індивідів, зокрема юридичної особи та її права власності.

Практика Суду є підставою для перегляду судових рішень за виключними обставинами, а також для прийняття касаційної скарги до розгляду та передачі на розгляд ВП ВС, так і самою ВП ВС для обґрунтування формування єдиної правозастосовчої практики. Практика Суду відіграє важливе значення для забезпечення розвитку національної судової системи, адже фактично визначає єдину правозастосовну практику для Верховного Суду, практика якого набуває рис та характеристик усталеної судової практики або квазіпрецеденту, адже останній здійснює постійне посилення на практику Суду, яка у сфері захисту прав власності юридичних осіб володіє сталою та незмінною правовою позицією, а також, як наслідок, вказані судові рішення Верховного Суду є орієнтирами для формування правової позиції національними судами нижчих інстанцій.

Щодо пілотних рішень Суду державою Україна пілотні рішення, які були винесені щодо останньої Судом та які стосуються захисту права власності, в тому числі і юридичних осіб, а саме виконання судових рішень, винесених на користь вказаних заявників, не виконуються належним чином та, на думку Суду, тим самим держава порушує взяті на себе Конвенцією міжнародні зобов'язання. Тому ми запропонували внести зміни до Закону про виконання практики Суду, яка посилить контроль за виконанням пілотних рішень Суду та максимально наблизить та змінить національне законодавство відповідно до рекомендації Суду, які останній закріплює у таких пілотних рішеннях. Як наслідок, впровадження вказаних змін, максимально наблизить національну судову систему до європейських стандартів та цінностей через призму правових позицій Суду у сфері захисту права власності юридичних осіб.

Висновки до Розділу 3

Отже, в результаті проведеного дослідження, здійсненого в межах викладеного розділу дисертації, ми прийшли до таких висновків:

1. Встановлено, що результати діяльності Суду становлять важливу практику, яка виконує діагностичну функцію щодо національного законодавства, адже вказує на напрямки вдосконалення та змін внутрішньодержавних процесів, які суттєво сповільнюють рух держави до європейського співтовариства, спонукає до вжиття заходів по усуненню недоліків у національному законодавстві, його доповнення та заповнення прогалін, так само як і удосконалення національних форм, способів та засобів захисту права власності юридичних осіб та наближення норм національного цивільного законодавства до європейських стандартів, розроблених багатьма десятиліттями, а також вказана практика Суду є необхідною для реалізації основних положень Конвенції щодо захисту права власності юридичних осіб, оскільки національному законодавству переважна більшість їх не відомі (наприклад, «неурядова організація», «справедлива сатисфакція», «межі правомірного втручання», «право на мирне володіння майном» тощо).

2. Запропоновано розглядати правову природу практики Суду не як прецедент у його класичному розумінні як нової загальнообов'язкової та незмінюваної норми права, яке притаманне державам англо–американської правової системи, а як усталена судова практика або квазіпрецедент, адже Суд не обмежений у своїх діях щодо слідування або відступу від своєї попередньої практики, тому що фактично здійснює динамічну правозастосовну та правоінтерпретаційну діяльність щодо положень Конвенції в умовах сьогодення та з метою забезпечення головної мети прийняття вказаного міжнародного договору – ефективний захист прав індивіда, зокрема юридичної особи та її права власності. В останній сфері у Суду прослідковуються стабільні, незмінні, чіткі та прогнозовані до застосування в подальшому за подібних обставин, під час розгляду іншої індивідуальної заяви юридичної особи, правової позиції щодо

способів захисту права власності юридичних осіб, характеристики меж правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб, встановлення для майна певні специфічні ознаки, які притаманні лише юридичним особам–власникам тощо.

3. Сформовано позицію, що практику Суду необхідно розглядати як джерело права, яке уособлює суб'єктивну форму існування положень Конвенції та протоколів до неї, здійснює її правозастосування та правоінтерпретацію, зокрема статті першої Протоколу до Конвенції, в аспекті захисту права власності юридичних осіб, є обов'язковим та володіє юридичною силою шляхом його офіційного визнання, але лише в нерозривному поєднанні з положеннями Конвенції або протоколів до неї. Також, практику Суду було визначено як джерело цивільного права та відповідно частиною національного цивільного законодавства, адже вказана практика, яка стосується захисту права власності юридичних осіб, встановлює певні нові правила, норми, які відмінні від вітчизняного цивільного регулювання або заповнює ті лакуни у законодавстві, які існують. Зокрема, але не виключно, визначає ознаки неурядової організації, яким обов'язково повинні відповідати юридичні особи, які бажають звернутись до Суду за захистом, тим самим закріплює, зокрема для юридичних осіб форму захисту права власності юридичних осіб, надає характеристику майну юридичної особи, визначає способи захисту права власності юридичної особи, встановлює межі правомірного втручання у право власності юридичних осіб тощо.

5. Доведено, що практика Суду повинна застосовуватись національними судами під час здійснення судочинства у справах щодо захисту прав власності юридичних осіб як невід'ємний елемент національного цивільного законодавства, але не лише шляхом формального текстуального посилання на практику Суду, тобто певного рішення Суду, а шляхом звернення до змісту статті першої Протоколу до Конвенції, правової позиції Судом щодо змісту статті першої Протоколу до Конвенції та одночасного здійснення самостійного тлумачення норм статті першої Протоколу до Конвенції, але в межах та на основі вказаної позиції Суду, тим самим створюючи власне праворозуміння положення статті

першої Протоколу до Конвенції, що, у свою чергу, надасть правової визначеності та стабільності такого тлумачення, зважаючи на положення вказаної статті та сформує в національного суду власне уявлення про відповідність або невідповідність вказаній позиції Суду обставин справи, яка ним розглядається.

7. Обґрунтовано позицію, що проблема невиконання остаточного національного судового рішення щодо стягнення з держави Україна, в тому числі на користь заявників–юридичних осіб, є непоодинокую підставою до подання індивідуальної заяви до Суду щодо порушення свого права на захист права власності та займає цільне місце у практиці Суду щодо кількості задоволених вказаних заяв. Також вказана ситуація є масовою проблемою, має системний та структурний характер, що порушує взяті на себе Україною зобов'язання, які закріплені, в статті першій Протоколу до Конвенції, адже остаточне судове рішення, винесене на користь юридичної особи, також вважається майном у розумінні статті першої Протоколу до Конвенції та відповідно підпадає під регулювання статті першої Протоколу до Конвенції. У цьому аспекті надзвичайно важливим є запровадження ефективного механізму виконання та контролю за виконанням пілотних рішень Суду, які констатують системні та/або структурні проблеми в національному законодавстві та/або адміністративній практиці, а також у яких надаються конкретні рекомендації та реформи, які необхідно запровадити.

ВИСНОВКИ

У дисертації проведено комплексне дослідження та аналіз цивільно–правового регулювання захисту права власності юридичних осіб через призму практики Суду, що дозволило визначити характерні особливості такого захисту, розробити пропозиції та рекомендації щодо удосконалення національного цивільного законодавства України з метою підвищення ефективності захисту права власності юридичних осіб на державному рівні.

У результаті зроблено такі основні висновки:

1. Встановлено, що за умови відсутності закріплення поняття «право власності» у змісті статті першої Протоколу до Конвенції практика Суду здійснює максимально широке тлумачення вказаної статті, концентруючись на розуміння вказаного права як майнового, що включає в розуміння останнього майно, майнові цінності та майнові права юридичних осіб, які підлягають захисту. Досліджено, що для Суду під час правозастосування на практиці категорії право власності та майно щодо юридичних осіб–власників, вони не несуть категоричної різниці між собою адже, головна мета діяльності Суду – захистити права, свободи та інтереси юридичної особи.

Також, окрім загальних ознак поняття «майно» (економічна цінність, реальність та суб'єктна належність) як складового елементу розуміння захисту права власності юридичних осіб, було констатовано, що Суд надає останнім додаткову ознаку, а саме – ефективність користування такого майна, яка виникає лише щодо майна юридичної особи.

2. Захист права власності юридичних осіб, який здійснюється Судом, характеризується наявністю невід'ємних складових такого процесу, а саме форми, способів та засобів такого захисту. Звернення юридичної особи до Суду за захистом права власності визначається як самостійна форма захисту права власності такої юридичної особи, яку за ієрархією юрисдикції, можливо визначити як міжнародну. Вказана форма захисту прав власності юридичної

особи Судом володіє характерними лише для неї ознаками: наднаціональність, найвища та остаточна юридична сила рішення, субсидіарність.

Способи захисту права власності юридичних осіб, які можуть бути застосовані Судом – це визнання права власності порушеним та справедлива сатисфакція. Вказані способи захисту права власності є правовими прийомами, які ефективно та належним чином здійснюють захист права власності юридичних осіб. Основний засіб захисту права власності юридичних осіб, який може бути застосований Судом – це є його попередньо сформована прецедентна практика. Саме практика Суду є тим інструментарієм, зняряддям, яка фактично забезпечує захист порушених прав, реалізовує способи захисту, які доступні Суду відповідно до норм Конвенції та статті першої Протоколу до Конвенції та, як наслідок, відіграє роль засобу захисту права власності юридичних осіб.

3. Втручання зі сторони держави у право власності юридичних осіб можна визначити як поведінку держави, яка впливає на обмеження здійснення такого права власності. Проте, у зв'язку із правовою обумовленістю існування захисту права власності юридичних осіб у нормах статті першої Протоколу до Конвенції, втручання у право власності юридичних осіб зі сторони держави характеризується як правомірне не в будь-якому необхідному для держави випадку, а лише за умови одночасного досягнення всіх меж правомірності такого втручання. Вказані межі правомірного втручання у право власності юридичних осіб визначаються як врегульовані правом та положеннями статті першої Протоколу до Конвенції, практикою Суду допустимі та правомірні дії держави, які спрямовані на обмеження здійснення права власності юридичних осіб, шляхом застосування державою форм втручання. Такі межі правомірного втручання у право власності юридичних осіб повинні відповідати сформованими практикою Суду вимогам, а саме: законності, врахування інтересу суспільства та дотримання справедливої рівноваги (справедливого балансу). За умови недотримання таких меж, таке втручання буде визнаватись не виправданим та, як наслідок, незаконним.

4. «Законність» у загальнофілософському розумінні характеризується безумовним та чітким дотримання позитивного закону, який запроваджений

державою та забезпечується виконанням за рахунок зобов'язально–примусового апарату, який санкціонований державою.

У практиці Суду, вимога «законності», яка ставиться до меж правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб, визначається як певна правова категорія, яка характеризується дотриманням державою під час втручання у право власності юридичних осіб вимог національного закону. Суд визначає вимогу «законності» як «основну» межу, якої повинна дотримуватись держава під час вчинення втручання у право власності індивідів, проте, якщо вона буде порушена або недотримана державою, Суд необов'язково буде зупинитись на цьому та не продовжуватиме дослідження дотримання інших вимог. Вказане явище можливо за умови явно протиправного втручання держави у право власності юридичних осіб та порушення всіх вимог, які ставляться Судом до меж правомірного втручання. Тому сформовано позицію, що вимога «законності» не є абсолютною, адже її недотримання під час втручання у право власності юридичних осіб не призводить до однозначної констатації недотримання вимог для такого втручання у право власності юридичних осіб зі сторони держави.

5. Інтерес суспільства як суспільно–політичне явище встановлюється як певний перелік факторів, чинників, які визначають ставлення суспільства до явищ, процесів та характеризуються потребою, значущістю та заінтересованістю до них вказаного суб'єкта. Такий інтерес є передумовою для виникнення певних зовнішніх цивільно–правових зв'язків із державою, так і внутрішніх між його соціальними суб'єктами (індивідами, групами, юридичними особами тощо).

Водночас у практиці Суду «інтерес суспільства» має більш широке значення, зокрема щодо меж правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб, адже таке втручання може бути правомірне лише за наявності об'єктивної необхідності у формі публічного, загального інтересу, загального інтересу суспільства (*public, general interest, general interest of the community*), який може включати інтерес держави, окремих регіонів, громад чи сфер людської діяльності. Проте вказані поняття не мають зіставлятись між собою, адже вони мають спільну мету – захист права власності юридичних осіб.

Встановлено, що під час дослідження дотримання інтересу суспільства Суд перебуває у категорійному порівнянні статусу прав юридичної особи та необхідності надання державі можливості виконувати суспільну функцію. а

6. Вимога «справедливої рівноваги», яка ставиться до меж правомірного втручання держави у право власності юридичних осіб, забезпечує певну рівність у зіставленні між формами втручання та метою під час застосування такого втручання з боку держави, між інтересами суспільства та правами, інтересами певної юридичної особи. Такий баланс необхідний для забезпечення державою умов здійснення демократичного режиму правління, адже лише у випадку існування жорстких умов стримування і противаг до власної державної влади юридична особа як власник майна буде захищена від необґрунтованого, свавільного та неправомірного втручання держави у своє право власності.

Вказаний принцип допускає можливість обтяження органами влади суб'єктивного права власності юридичної особи у вигляді не будь-яких обмежень, а лише тих, які не становлять значного індивідуального тягаря, оскільки такий вплив перетворює титул власника на невігідне для його носія благо. Принцип пропорційності дає можливість встановлювати обмеження, які не вносять розлад у здійснення суб'єктивного права власності юридичною особою, надає можливість здійснюватись їй у гармонії із суспільними інтересами та правами інших осіб. Тому принцип пропорційності необхідно розглядати як невід'ємну складову вимоги «справедливої рівноваги», яка ставиться Судом до меж правомірного втручання у право власності юридичних осіб, адже вказаний принцип забезпечить правомірне та рівне зіставлення між формами втручання та метою під час такого втручання у право власності юридичних осіб з боку держави та, як наслідок, убезпечить юридичних осіб від свавільного звуження змісту або обсягу суб'єктивного права власності з боку держави.

7. Правова природа практики Суду відрізняється від прецеденту в його класичному розумінні як нової, загальнообов'язкової та незмінюваної норми права, навпаки свобода розсуду, яка наявна в розпорядженні в Суду, притаманна усталеній судовій практиці, адже Суд не обмежений у своїх діях щодо

дотримання попередньої практики, тому що фактично здійснює динамічну правозастосовну та правоінтерпретаційну діяльність щодо положень Конвенції та статті першої Протоколу до Конвенції в умовах сьогодення та з метою забезпечення головної мети прийняття вказаного міжнародного договору – ефективний захист прав власності юридичної особи.

Практика Суду є джерелом цивільного права та відповідно частиною національного цивільного законодавства, адже вказана практика, яка стосується захисту права власності юридичних осіб, є невід’ємною частиною Конвенції та статті першої Протоколу до Конвенції, зокрема встановлює певні нові правила, норми, які відрізняються від вітчизняного цивільного регулювання або заповнює ті лакуни у законодавстві, які існують, але не виключно, визначає ознаки неурядової організації, яким обов’язково повинні відповідати юридичні особи, які бажають звернутись до Суду за захистом, тим самим закріплює для юридичних осіб форму захисту права власності юридичних осіб, надає характеристику майну юридичної особи, визначає способи захисту права власності юридичної особи, встановлює межі правомірного втручання у право власності юридичних осіб тощо.

8. Суд, здійснюючи формування своєї усталеної судової практики у сфері захисту права власності юридичних осіб, прямим чином впливає на утвердження у національній судовій системі розвитку в напрямку проєвропейських стандартів, принципів та цінностей, адже найвищі національні судові інстанції часто здійснюють покликання на позицію, висновок Суду, який сформований у сфері захисту права власності юридичних осіб, який відрізняється від позиції судів на національному рівні, на законодавчому рівні є підставою для перегляду рішень національних суддів, які набрали законної сили та, можливо, навіть виконані. Водночас Суд відступає від своїх попередньо сформованих позицій, висновків лише за виняткових, поважних або належних підстав, наприклад, але не виключно, це можуть бути вади попереднього рішення чи групи рішень (їх неефективність, неясність, неузгодженість, необґрунтованість, незбалансованість, помилковість), зміна суспільного контексту або якщо це сприятиме ефективному

захисту права власності юридичних осіб, що дозволяє стверджувати про передбачуваність такої практики Суду у цій сфері. Як наслідок, національна судова система через призму практики Суду у сфері захисту права власності юридичних осіб запозичує напрацювання, висновки та позиції Суду, свідомо наближаючи результати своєї діяльності до рішень Суду, які є незмінними та перманентними.

Досліджено, що проблема не виконання остаточного національного судового рішення щодо стягнення з держави Україна на користь заявників—юридичних осіб є масовою проблемою, має системний та структурний характер, що порушує взяті на себе Україною зобов'язання, які закріплені у статті першій Протоколу до Конвенції, адже остаточне судове рішення винесене на користь юридичної особи, також вважається майном у розумінні статті першої Протоколу до Конвенції. Тому надзвичайно важливим та необхідним є запровадження ефективного механізму виконання та контролю за виконанням пілотних рішень Суду, які констатують системні та/або структурні проблеми в національному законодавстві та/або адміністративній практиці, а також у яких надаються конкретні рекомендації та реформи, які необхідно запровадити. Запровадження вказаних механізмів призведе до суттєвого покращення ситуація щодо виконання пілотних рішень Суду, винесених проти України, які стосуються захисту права власності юридичних осіб, адже прогалини або невідповідності у національному законодавстві, які сприяли не належному виконанню судових рішень національних судів, винесених на користь юридичних осіб щодо стягнення коштів або вчинення дій щодо майна, будуть усунені, що фактично унеможливить порушення державою статті першої Протоколу до Конвенції, через максимально можливу відповідність національного законодавства правовим позиціям, визначеним у практиці Суду та дотримання вказівок щодо реформ та змін, про які наголошує Суд у своїх пілотних рішеннях проти України.

9. За результатами проведеного дослідження запропоновано внести низку змін в національне законодавство (*Додаток Г*).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Analysis of statistics 2019 / European Court of Human Rights. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2019_ENG.pdf (дата звернення: 11.08.2020).
2. Andrii Ivanytskyi, Olena Cherniak. Appeal to the European Court of Human Rights as a form of protection of civil rights. *Visegrad journal on human rights*. 2020. № 2 (Vol. 3). P. 42–48.
3. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/french-english/propriete?q=propri%C3%A9t%C3%A9> (дата звернення: 11.08.2020).
4. Case *Bochan v. Ukraine* (No. 2) (Application no. 22251/08) 5 February 2015 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152331> (дата звернення: 11.08.2020).
5. Case of *AGOSI v. The United Kingdom* (Application no. 9118/80) 24 October 1986 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57418> (дата звернення: 11.08.2020).
6. Case of *Agrotehservis v. Ukraine* (Application no. 62608/00) 5 July 2005 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69602> (дата звернення: 11.08.2020).
7. Case of *Agrotexim and Others v. Greece* (Application no. 14807/89) 24 October 1995 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57951> (дата звернення: 11.08.2020).
8. Case of *Akkus v. Turkey* (Application no. 19263/92) 9 July 1997 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58034> (дата звернення: 11.08.2020).
9. Case of *Albu and others v. Romania* (Applications nos. 34796/09 and 63 other cases) 10 May 2012 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110805> (дата звернення: 11.08.2020).

10. Case of Association Jehovah's Witnesses v. France (Application no. 8916/05) 30 June 2011 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105386> (дата звернення: 11.08.2020).

11. Case of Balitskiy v. Ukraine (Application no. 12793/03) 3 November 2011 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107185> (дата звернення: 11.08.2020).

12. Case of Banca internationala de investitii si dezvoltare MB S.A. V. The Republic of Moldova (Application no. 28648/05) 16 October 2012 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-113782> (дата звернення: 11.08.2020).

13. Case of Batkivska Turbota Foundation v. Ukraine (Application no. 5876/15) 9 October 2018 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-186688> (дата звернення: 11.08.2020).

14. Case of Baza de transport auto nr. 1 v. The Republic of Moldova (Application no. 36438/08) 18 November 2014 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-148068> (дата звернення: 11.08.2020).

15. Case of Belvedere Alberghiera S.r.l. v. Italy (Application no. 31524/96) 30 May 2000 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58834> (дата звернення: 11.08.2020).

16. Case of Beneficio Cappella Paolini v. San Marino (Application no. 40786/98) 13 July 2004 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105358> (дата звернення: 11.08.2020).

17. Case of Buffalo s.r.l. in liquidation v. Italy (Application no. 38746/97) 03 July 2003 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183992> (дата звернення: 11.08.2020).

18. Case of BULVES AD v. Bulgaria (Application no. 3991/03) 22 January 2009 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90792> (дата звернення: 11.08.2020).

19. Case of Burmych and others v. Ukraine (Applications nos. 46852/13 et al.) 12 October 2017 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178082> (дата звернення: 11.08.2020).
20. Case of Bushbm–Plyus, TOV v. Ukraine (Application no. 20880/07) 6 June 2019 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-193472> (дата звернення: 11.08.2020).
21. Case of Capital bank AD v. Bulgaria (Application no. 49429/99) 24 November 2005 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71299> (дата звернення: 11.08.2020).
22. Case of Chahal v. the United Kingdom (Application no. 22414/93) 15 November 1996 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58004> (дата звернення: 11.08.2020).
23. Case of Chapman v. the United Kingdom (Application no. 27238/95) 18 January 2001 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59154> (дата звернення: 11.08.2020).
24. Case of Ciulla v. Italy (Application no. 11152/84) 22 February 1989 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57460> (дата звернення: 11.08.2020).
25. Case of Cossey v. the United Kingdom (Application no. 10843/84) 27 September 1990 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57641> (дата звернення: 11.08.2020).
26. Case of Credit and Industrial Bank v. the Czech Republic (Application no. 29010/95) 21 October 2003 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61381> (дата звернення: 11.08.2020).
27. Case of Draon v. France (Application no. 1513/03) 21 June 2006 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-75905> (дата звернення: 11.08.2020).

28. Case of EAST/WEST Alliance Limited v. Ukraine (Application no. 19336/04) 23 January 2014 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-140029> (дата звернення: 11.08.2020).

29. Case of Gasus Dosier – und Fordertechnik GmbH v. the Netherlands (№15375/89) 23 February 1995 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57918> (дата звернення: 11.08.2020).

30. Case of Glas Nadezhda Eood and Elenkov v. Bulgaria (Application no. 14134/02) 11 October 2007 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82632> (дата звернення: 11.08.2020).

31. Case of Handyside v. The United Kingdom (Application no. 5493/72) 30 September 1975 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57499> (дата звернення: 11.08.2020).

32. Case of Herrmann v. Germany (Application no. 9300/07) 26 June 2012 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111690> (дата звернення: 11.08.2020).

33. Case of Hutten-Czapska v. Poland (Application no. 35014/97) 19 June 2006 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75882> (дата звернення: 11.08.2020).

34. Case of Iatridis v. Greece (Application no. 31107/96) 25 March 1999 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58227> (дата звернення: 11.08.2020).

35. Case of Intersplav v. Ukraine (Application no. 803/02) 9 January 2007 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78872> (дата звернення: 11.08.2020).

36. Case of James and others v. The United Kingdom (Application no. 8793/79) 21 February 1986 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57507> (дата звернення: 11.08.2020).

37. Case of Kaverzin v. Ukraine (Application no. 23893/03) 15 May 2012 // HUDOC / European Court of Human Rights . URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110895> (дата звернення: 11.08.2020).

38. Case of Kechko v. Ukraine (Application no. 63134/00) 8 November 2005 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70863> (дата звернення: 11.08.2020).
39. Case of Kharchenko v. Ukraine (Application no. 40107/02) 10 February 2011 // HUDOC / European Court of Human Rights . URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103260> (дата звернення: 11.08.2020).
40. Case of Kirovogradoblenergo, PAT v. Ukraine (Application no. 35088/07) 27 June 2013 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-121562> (дата звернення: 11.08.2020).
41. Case of Kooperativ Kakhovskiy-5 v. Ukraine (Application no. 20728/04) 19 February 2009 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91391> (дата звернення: 11.08.2020).
42. Case of Kryvenkyu v. Ukraine (Application no. 43768/07) 16 February 2017 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171478> (дата звернення: 11.08.2020).
43. Case of Lawless v. Ireland (No. 3) (Application no 332/57) 1 July 1961 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57518> (дата звернення: 11.08.2020).
44. Case of Lithgow and others v. the United Kingdom (Application no. 9006/80; 9262/81; 9263/81; 9265/81; 9266/81; 9313/81; 9405/81) 8 July 1986 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57526> (дата звернення: 11.08.2020).
45. Case of Malhous v. the Czech Republic (Application no. 33071/96) 13 December 2000 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-22633> (дата звернення: 11.08.2020).
46. Case of Marckx v. Belgium (Application no. 6833/74) 13 June 1979 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57534> (дата звернення: 11.08.2020).

47. Case of Megadat.com SRL v. Moldova (Application no. 21151/04) 17 May 2011 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-104790> (дата звернення: 11.08.2020).

48. Case of Mellacher and Others v. Austria (Application no. 10522/83; 11011/84; 11070/84) 19 December 1989 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57616> (дата звернення: 11.08.2020).

49. Case of OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia (Application no. 14902/04) 20 September 2011 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-106308> (дата звернення: 11.08.2020).

50. Case of Oleksandr Volkov v. Ukraine (Application no. 21722/11) 9 January 2013 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115871> (дата звернення: 11.08.2020).

51. Case of Opuz v. Turkey (Application no. 33401/02) 9 June 2009 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92945> (дата звернення: 11.08.2020).

52. Case of Paeffgen GmbH v. Germany (Application nos. 25379/04, 21688/05, 21722/05 and 21770/05) 18 September 2007 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82671> (дата звернення: 11.08.2020).

53. Case of Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland (Application no. 12742/87) 29 November 1991 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57711> (дата звернення: 11.08.2020).

54. Case of Polacek and Polackova v. Czech Republic (Application no. 38645/97) 10 July 2002 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-22564> (дата звернення: 11.08.2020).

55. Case of Polimerkonteyner, TOV v. Ukraine (Application no. 23620/05) 24 November 2016 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168847> (дата звернення: 11.08.2020).

56. Case of Poltoratskiy v. Ukraine (Application no. 38812/97) 29 April 2003 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125640> (дата звернення: 11.08.2020).

57. Case of Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium (Application no. 17849/91) 20 November 1995 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58056> (дата звернення: 11.08.2020).

58. Case of Regent Company v. Ukraine (Application no. 773/03) 3 April 2008 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85681> (дата звернення: 11.08.2020).

59. Case of Religious Community of Jehovah's Witnesses of Kryvyi Rih's Ternivsky District v. Ukraine (Application no. 21477/10) 3 September 2019 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-195539> (дата звернення: 11.08.2020).

60. Case of Scordino v. Italy (No. 1) (Application no. 36813/97) 29 March 2006 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72925> (дата звернення: 11.08.2020).

61. Case of Serkov v. Ukraine (Application no. 39766/05) 7 July 2011 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105536> (дата звернення: 11.08.2020).

62. Case of Shchokin v. Ukraine (Application no. 23759/03) 14 October 2010 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126145> (дата звернення: 11.08.2020).

63. Case of Smith Kline and French Laboratories LTD v. The Netherlands (Application No. 12633/87) 4 October 1990 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-738> (дата звернення: 11.08.2020).

64. Case of Société Colas est and Others v. France (Application no. 37971/97) 16 April 2002 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60431> (дата звернення: 11.08.2020).

65. Case of *Sovtransavto Holding v. Ukraine* (Application no. 48553/99) 25 July 2002 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60634> (дата звернення: 11.08.2020).

66. Case of *Špaček, s.r.o. v. the Czech Republic* (Application no. 26449/95) 9 November 1999 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58358> (дата звернення: 11.08.2020).

67. Case of *Sporrong and Lönnroth v. Sweden* (Application no. 7151/75; 7152/75) 23 September 1982 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57580> (дата звернення: 11.08.2020).

68. Case of *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece* (Application no. 13427/87) 09 December 1994 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57913> (дата звернення: 11.08.2020).

69. Case of *Sukachov v. Ukraine* (Application no. 14057/17) 30 January 2020 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200448> (дата звернення: 11.08.2020).

70. Case of *Svit Rozvag, TOV and others v. Ukraine* (Applications nos. 13290/11 and 2 others) 27 June 2019 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-193994> (дата звернення: 11.08.2020).

71. Case of *Terem LTD, Chechetkin and Olius v. Ukraine* (Application no. 70297/01) 18 October 2005 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70638> (дата звернення: 11.08.2020).

72. Case of the *Canea Catholic church v. Greece* (Application n. 143/1996/762/963) 16 December 1997 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58124> (дата звернення: 11.08.2020).

73. Case of *The Holy Monasteries v. Greece* (Application no. 13092/87; 13984/88) 09 December 1994 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57906> (дата звернення: 11.08.2020).

74. Case of *The Municipal Section Antilly v. France* (Application no. 45129/98) 23 November 1999 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL:

<http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-5648&filename=001-5648.pdf> (дата звернення: 11.08.2020).

75. Case of Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden (Application no. 10873/84) 07 July 1989 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57586> (дата звернення: 11.08.2020).

76. Case of Tregubenko v. Ukraine (Application no. 61333/00) 2 November 2004 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67248> (дата звернення: 11.08.2020).

77. Case of UKRAINE-TYUMEN v. Ukraine (Application no. 22603/02) 20 May 2010 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98554> (дата звернення: 11.08.2020).

78. Case of Van Marle and Others v. The Netherlands (Application no. 8543/79; 8674/79; 8675/79; 8685/79) 26 June 1986 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57590> (дата звернення: 11.08.2020).

79. Case of Vasilescu v. Romania (Application no 53/1997/837/1043) 22 May 1998 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58169> (дата звернення: 11.08.2020).

80. Case of Vasiliy Ivashchenko v. Ukraine (Application no. 760/03) 26 July 2012 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112481> (дата звернення: 11.08.2020).

81. Case of Vinčić and others v. Serbia (Application nos. 44698/06 etc) 1 December 2009 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95959> (дата звернення: 11.08.2020).

82. Case of Vogt v. Germany (Application no. 17851/91) 26 September 1995 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58012> (дата звернення: 11.08.2020).

83. Case of Vyerentsov v. Ukraine (Application no. 20372/11) 11 April 2013 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172042> (дата звернення: 11.08.2020).

84. Case of Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine (Application no. 40450/04) 15 October 2009 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95032> (дата звернення: 11.08.2020).

85. Case of Zelenchuk and Tsytsyura v. Ukraine (Application nos. 846/16 and 1075/16) 22 May 2018 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-6089956-7847640> (дата звернення: 11.08.2020).

86. Case of Zvolský and Zvolská v. the Czech Republic (Application no. 46129/99) 12 November 2002 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60749> (дата звернення: 11.08.2020).

87. Çoban A. R. Inflation and human rights: Protection of property rights against inflation under the European Convention on Human Rights. *Essex Human Rights Review*. 2005. № 2(1). P. 62–78.

88. Convention européenne des droits de l'homme / Conseil de l'Europe. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_FRA.pdf (дата звернення: 11.08.2020).

89. Decision pilot-judgment procedure by the Association of real property owners in Łódź against Poland (Application no. 3485/02) 08 March 2011 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104329> (дата звернення: 11.08.2020).

90. Ensuring the viability of the Strasbourg Court: structural deficiencies in States Parties : Committee on Legal Affairs and Human Rights, Rapporteur : Mr Serhii Kivalov, Ukraine, EDG, Report. Doc. 13087. 07 January 2013. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=19245&lang=en> (дата звернення: 11.08.2020).

91. European Convention on Human Rights / Council of Europe. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf (дата звернення: 11.08.2020).

92. Gerards J., Fleuren J. Implementation of the European Convention on Human Rights and of the judgments of the ECtHR in national case-law. Cambridge: Intersentia, 2014. 455 p.
93. Honore A.M. Ownership. Oxford essays in jurisprudence, ed. by Guest A.W. Oxford, 1961. P. 108–147, C. 121–128.
94. Human Rights and Civil Liberties / Steve Foster. London: Longman, 2003. 463 p.
95. Lang R. Unlocking the First Protocol: Protection of Property and the European Court of Human Rights. *Human Rights Law Journal*. 2008. № 29. P. 6–9.
96. Letsas G. The Truth in Autonomous Concept: How to Interpret the ECHR. *European Journal of International Law*. 2004. Vol.15. No 2. P. 279–305.
97. Lok-sang Ho. Public Policy and the Public Interest. London: Routledge, 2011. 266 p.
98. Merriam-Webster Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/property> (дата звернення: 11.08.2020).
99. Piet Hein van Kempen. The Recognition of Legal Persons in International Human Rights Instruments: Protection Against and Through Criminal Justice. *Comparative Perspectives on Law and Justice*. 2011. № 9. P. 355–389.
100. Real Property Law and Procedure in the European Union. General Report.Final Version 31.05.2005 / European University Institute (EUI) Florence, European Private Law Forum. URL: <https://www.eui.eu/Documents/DepartmentsCentres/Law/ResearchTeaching/ResearchThemes/EuropeanPrivateLaw/RealPropertyProject/GeneralReport.pdf> (дата звернення: 11.08.2020).
101. The European Court of Human Rights in facts & figures 2019 / European Court of Human Rights. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Facts_Figures_2019_ENG.pdf дата звернення: 11.08.2020).

102. The right to property under the European Convention on Human Rights. A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights and its protocols. Human rights handbooks, no. 10 / A. Grgić. Belgium, 2007. 48 p.

103. Winisdoerffer Y. Margin of Appreciation and Article 1 of Protocol No. 1. *Human Rights Law Journal*. 1998. № 19. P. 18–19.

104. Абашидзе А. Х. Право Совета Европы. Конвенция о защите прав человека и основных свобод: учебное пособие. Москва : Международные отношения, 2007. 303 с.

105. Актуальні проблеми захисту права власності в практиці Європейського суду з прав людини та її вплив на правову систему України : навч.–метод. посібник для суддів/ В. Є. Мармазов, А. М. Мірошніченко, П. В. Пушкар. Київ : ТОВ Гештальт Консалтинг Груп ДП Зовнішторгвидав України, 2009. 392 с.

106. Алексеев С. С. Собственность и социализм. Русская философия собственности VIII–XX вв. Санкт–Петербург: Ганза, 1993. 548 с.

107. Алкема Е. А. Юридические последствия ратификации Российской Федерацией Европейской конвенции о защите прав и основных свобод человека (включая 11–й протокол): монографія / за ред.. Е. А. Алкема. Санкт–Петербург : Россия–Нева, 1996. 259 с.

108. Антонюк О. І. Право учасників цивільних правовідносин на самозахист : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2004. 212 с.

109. Антонюк О. І. Умови правомірного втручання у право власності в інтересах суспільства, порушення яких породжує право на захист. *Правничий часопис Донецького університету*. 2015. № 1–2. С. 10–18.

110. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. Минск : Литература, 1998. 1391 с.

111. Афанасьев С. Ф. Право на справедливое судебное разбирательство: теоретико–практическое исследование влияния Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод на российское гражданское судопроизводство : автореф. дис. .... д–ра юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2010. 46 с.

112. Бабецька І. Я. Практика застосування рішень Європейського суду з прав людини у цивільному законодавстві України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право.* 2017. № 4. С. 105–109.
113. Бандура О. Справедливість та її роль у системі цінностей права. *Закон и жизнь.* 2012. № 11. С. 31–34.
114. Безсмертна Н. В. Межі здійснення права приватної власності. *Наукові записки НаУКМА.* 2001. Вип. 19. С. 204–207.
115. Беяневич О. А. Поняття легітимних очікувань та проблеми його застосування судами України. *Приватне право і підприємництво.* 2016. № 16. С. 41–44.
116. Бігняк О. Захист корпоративних прав: співвідношення категорій «форми захисту», «способи захисту» та «засоби захисту» (сучасні погляди та концепції). *Юридичний вісник.* 2013. № 2. С. 43–48.
117. Блажівська Н. Поняття «справедливий баланс» у практиці Європейського суду з прав людини. *Актуальні проблеми правознавства.* 2018. № 1 (13). С. 55–62.
118. Блажівська Н.Є. Теоретико-методологічні та прикладні засади застосування практики ЄСПЛ при захисті майнових прав : дис. ... доктр. юрид. наук : 12.00.03. Тернопіль, 2020. 498 с.
119. Блажівська Наталія. Межі інтерпретаційної діяльності Європейського суду з прав людини. *Jurnalul juridic national: teorie și practică.* 2018. № 3 (31). С. 144–148.
120. Блажівська Наталія. Тлумачення поняття майна у практиці Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 10. С. 219–223.
121. Болгова В. В. Формы защиты субъективного права: теоретические проблемы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Уфа, 2000. 38 с.
122. Бондар Т. В. Деякі проблеми захисту цивільних прав у договірних зобов'язаннях. *Університетські наукові записки.* 2007. № 2 (22). С. 113–118.

123. Бондарь Н. С. Конвенционная юрисдикция Европейского Суда по правам человека в соответствии с компетенцией Конституционного суда Российской Федерации. *Журнал российского права*. 2006. № 6. С. 113–127.

124. Боннер А. Т. Законность и справедливость в правоприменительной деятельности. Москва, 1991. 320 с.

125. Братко А. Г. Запреты в советском праве. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1979. 92 с.

126. Бурденюк С. І. Гарантії захисту права власності відповідно до ст. 1 Першого протоколу Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 19–24.

127. Буроменський М. В. Застосування міжнародно-правових норм про права людини у внутрішньому правопорядку України. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 1(16). С. 86–94.

128. Бутнев В. В. К понятию механизма защиты субъективных прав. Субъективное право: проблемы осуществления и защиты. Владивосток, 1989. 119 с.

129. Бутченко Т. І. Сутність державного інтересу. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2008. № 35. С. 36–45.

130. Вавилин Е. В. Осуществление и защита гражданских прав. Москва : Волтерс Клувер, 2009. 360 с.

131. Варламова Н. Верховенство права – базовый принцип европейской системы защиты прав человека. *Конституционное право. Восточноевропейское образование*. 2002. № 3. С. 151–178.

132. Васильев С. В. Місце практики Європейського суду з прав людини в цивільному судочинстві України. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 120. С. 70–82.

133. Велика Палата Верховного Суду. Постанова від 07.08.2019 року, справа № 2004/1979/12. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86206228> (дата звернення: 11.08.2020).

134. Велика Палата Верховного Суду. Постанова від 07.11.2018 року справа № 214/2435/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77910919> (дата звернення: 11.08.2020).

135. Велика Палата Верховного Суду. Постанова від 08.10.2019 року, справа № 916/2084/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84911545> (дата звернення: 11.08.2020).

136. Велика Палата Верховного Суду. Постанова від 09.10.2019 року справа № 524/7637/16–ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85412890> (дата звернення: 11.08.2020).

137. Велика Палата Верховного Суду. Постанова від 12.06.2019 року, справа № 487/10128/14–ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85541621> (дата звернення: 11.08.2020).

138. Велика Палата Верховного Суду. Постанова від 15.05.2018 року, справа № 372/2180/15–ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75287005> (дата звернення: 11.08.2020).

139. Велика Палата Верховного Суду. Постанова від 20.03.2018 року справа № 2–3435/11. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73438206> (дата звернення: 11.08.2020).

140. Велика Палата Верховного Суду. Постанова від 25.02.2020 року справа № 18/266. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88138140> (дата звернення: 11.08.2020).

141. Велика Палата розгляне чотири скарги України проти Росії стосовно Криму і східної України // Практика ЄСПЛ. Український аспект. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/velika-palata-rozglyane-chotiri-skargi-ukra%D1%97ni-proti-rosi%D1%97-stosovno-krimu-i-sxidno%D1%97-ukra%D1%97ni/> (дата звернення: 11.08.2020).

142. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2007. 992 с.

143. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.

144. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.
145. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
146. Венедіктова І. В. Методологічні підходи до співвідношення понять «інтерес» і «потреба» при визначенні юридичної категорії «охоронюваний законом інтерес». *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 3. С. 129–137.
147. Венедіктова І. В. Форми захисту охоронюваних законом інтересів. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 10. С. 26–29.
148. Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України / за ред. В. Н. Денисова. Київ : Юстініан, 2006. 672 с.
149. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969 року / Організація Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118 (дата звернення: 11.08.2020).
150. Войтенко Т. В. Втручання у право власності в контексті дотримання принципу пропорційності. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 301–304.
151. Воложанин В. П. Понятие юрисдикции по гражданским делам. *Проблеми зашити суб'єктивних прав в советском гражданском судопроизводстве*. 1979. Вып. 4. С. 103–109.
152. Воробьев М. К. Охрана гражданских прав – конституционный принцип советского государства. *Проблемы действия и совершенствования советского гражданского процессуального законодательства*. Межвузовский сборник научных трудов. Свердловск, 1982. С. 18–24.
153. Голосніченко І. П. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: підручник / І. П. Голосніченко. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. 268 с.
154. Гончаренко О. А. Правова природа «пілотних рішень» Європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2012. № 4. С. 243–249.

155. Горбась Д. В. Здійснення суб'єктивних цивільних прав фізичних осіб: поняття, способи, межі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 20 с.
156. Горобець Н. Г. Захист права власності в практиці Європейського суду з прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11.. Київ, 2018. 216 с.
157. Горобець Н. Г. Поняття та сутність права власності в контексті Протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. та практики Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2014. №4. С. 307–312.
158. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 року № 436–IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 11.08.2020).
159. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 року № 1798–XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 11.08.2020).
160. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / отв. ред. А. Довгерт. Київ : Истина, 2006. 1008 с.
161. Гражданское и торговое право зарубежных государств : ученик в 2-х т. / отв. ред. Е. А. Васильев, А. С. Комаров. Т. 1. Москва : Междунар. отношения, 2006. 560 с.
162. Гражданское право / под ред. Ю. К. Толстого, А. И. Сергеева. Москва : Проспект, 1999. Ч. 1. 756 с.
163. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. Москва : Статут, 2000. 411 с.
164. Гусарева О. С. Ідея справедливості у праві: історичний аспект. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 144–147.
165. Данелія О. С. Правосуб'єктність юридичної особи як суб'єкта Європейського суду з прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2017. 202 с.

166. Данічева К. П. Європейський Суд з прав людини та Україна: огляд пілотних рішень. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2016. Вип. 22. С. 70–74.

167. Дашковська О. Судовий прецедент і судова практика як джерела права. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1 (64). С. 34–41.

168. Де Сальвіа М. Прецеденти Європейського суду по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 год. Санкт–Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. 1072 с.

169. Денісов В. Н. Роль міжнародного права у зовнішній і внутрішній політиці України. Державотворення і правотворення в Україні. Досвід, проблеми, перспективи / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : Інститут держави і права НАН України, 2001. С. 596–612.

170. Державотворення і правотворення в Україні. Досвід, проблеми, перспективи / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : Інститут держави і права НАН України, 2001. 632 с.

171. Дешко Л. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. *Правничий часопис Донецького університету*. 2008. № 2. С. 76–80.

172. Дзера І. О. Цивільно–правові засоби захисту права власності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2001. 21 с.

173. Дідікін А. Рішення Європейського суду з прав людини у національній правовій системі. *Юрид. журн. Юстиніана*. 2009. № 1. С. 65–68.

174. Довгерт А. С. Джерела цивільного права України: види та співвідношення. *Приватне право і підприємництво*. 2015. Вип. 14. С. 12–17.

175. Другова В. А. Позов про визнання права власності як засіб захисту майнових прав осіб, які не досягли повноліття. *Форум права*. 2013. № 2. С. 116–122.

176. Дудаш Т. І. Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичний аспект). *Право України*. 2010. № 2. С. 173–179.

177. Дунаев В. В. Понятие и виды форм защиты гражданских прав. *Сибирский юридический вестник*. 2003. № 4. С. 33–36.
178. Дэйвис К. Право Европейского Союза . Київ, 2005. 406 с.
179. Євінтов В. І. Здійснення рішень Європейського суду з прав людини у внутрішньому правопорядку держав. Державотворення і правотворення в Україні. Досвід, проблеми, перспективи / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Інтерес держави і права НАН України, 2001. С. 612–626.
180. Євінтов В. Імплементация рішень Європейського суду з прав людини: міжнародний та український досвід. Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України / за ред. В. Н. Денисова. Київ : Юстиніан, 2006. С. 184–197.
181. Європейська конвенція з прав людини / Рада Європи. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf (дата звернення: 11.08.2020).
182. Єдиний державний реєстр судових рішень / Державна судова адміністрація України. URL: <http://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 11.08.2020).
183. Жариков Ю. Г. О некоторых проблемах развития земельного законодательства на современном этапе. *Государство и право*. 1997. № 3. С. 32-63.
184. Желіховська Ю. В. Нотаріальна форма захисту цивільного права та охоронюваного законом інтересу. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2 (38). С. 163–171.
185. Загальна теорія цивільного права: підруч. / за ред. О. А. Підпригори, Д. В. Бобрової. Київ, 1992. 197 с.
186. Законність: теоретико–правові проблеми дослідження та впровадження. Київ : Юстиніан, 2004. 216 с.
187. Здійснення та захист суб’єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія / О. О. Кот. Київ : Алерта, 2017. 494 с.

188. Зеліско А. Підприємницькі юридичні особи приватного права: термінологічний аналіз. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 4. С. 19-24.

189. Илларионов А. В. К вопросу о видах нормативных судебных решений. *Вестн. Челябин. гос. ун-та. Серия «Право»*. 2008. № 8 (109). С. 46–50.

190. Іваницький А. Значення практики Європейського суду з прав людини для вдосконалення національного цивільного законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6 (292). С. 24–28.

191. Іваницький А. М. Врахування «інтересу суспільства» під час дотримання меж правомірного втручання у право власності юридичних осіб в практиці Європейського суду з прав людини. *Актуальні проблеми юридичної науки : збірник тез Міжнародної науково–практичної конференції «Дев’ятнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 23 жовтня 2020 року)*. Хмельницький, 2020. С. 160–163.

192. Іваницький А. М. Концепція «майна» юридичних осіб в розумінні статті 1 Першого протоколу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Міжнародне право: de lege praeterita, instante, futura : матеріали VII Міжнародної науково–практичної конференції (Одеса, 8 грудня 2017 року)*. Одеса, 2017. С. 175–178.

193. Іваницький А. М. Правова природа майна юридичних осіб у розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2018. Т. 29(68). № 2. С. 25–29.

194. Іваницький А. М. Правова характеристика захисту власності юридичних осіб в практиці Європейського суду з прав людини. *Актуальні проблеми юридичної науки : збірник тез Міжнародної наукової конференції «Сімнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 19–20 жовтня 2018 року)*. Хмельницький, 2018. Частина друга. С. 43–45.

195. Іваницький А. М. Правова характеристика майна юридичних осіб в практиці Європейського суду з прав людини. *Право: історія, теорія, практика :*

матеріали міжнародної науково–практичної конференції (Харків, 22–23 лютого 2018 року). Херсон, 2018. С. 9 – 13.

196. Іваницький А. М. Правомірне втручання у право власності юридичних осіб в практиці Європейського суду з прав людини. *Порівняльно–аналітичне право*. 2018. № 2. С. 79–82.

197. Іваницький А. М. Проблематика виконання пілотних рішень Європейського суду з прав людини. *Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук* : збірник матеріалів IV Міжнародної науково–практичної конференції молодих учених, студентів та аспірантів (Луцьк, 15 грудня 2020 року). Луцьк, 2020. С. 106–108.

198. Іваницький А. М. Способи захисту права власності Європейським судом з прав людини. *Юридична наука в XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень* : тези доповідей міжнародної науково–практичної конференції (Запоріжжя, 8–9 травня 2020 року). Запоріжжя, 2020. С. 47–50.

199. Іваницький А. М. Справедлива рівновага як критерій правомірності втручання у право власності юридичних осіб в практиці європейського суду з прав людини. *Альманах міжнародного права*. 2018. № 20. С. 33–40.

200. Іваницький А. М. Юридична особа як суб'єкт звернення до Європейського суду з прав людини. *Правова позиція*. 2020. № 2 (27). С. 147–151.

201. Іваницький А. Ознаки та зміст правомірності втручання у право власності юридичних осіб за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики*: матеріали міжнародної науково–практичної конференції в 2–х томах (Київ, 18 травня 2018 року). Київ, 2018. Том 2. С. 31–32.

202. Ільченко І. М. Імплементация Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та прецедентного права Європейського суду з прав людини: міжнародно правовий аналіз практики держав. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2009. № 15. С. 311–318.

203. Інформація до офіційного опублікування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї : Інформація від 23.08.2006 року № n0001697–06. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001697–06> (дата звернення: 11.08.2020).

204. Кампо В. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Конституційний Суд України (окремі аспекти міжнародно–конформного тлумачення Конституції України). *Право України*. 2010. № 10. С. 186–198.

205. Камышанский В. П. Право собственности: пределы и ограничения. Москва : ЮНИТИ, 2000. 224 с.

206. Канашевский В. А. Прецедентная практика Европейского Суда по правам человека как регулятор гражданских отношений в Российской Федерации. *Журн. рос. права*. 2003. № 4. С. 122 – 126.

207. Капустинський В. А. Вплив діяльності Європейського суду з прав людини на формування національних правозахисних систем і дотримання державами стандартів захисту прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2006. 23 с.

208. Кармаза О. О. Засоби та способи захисту прав суб'єктів житлових відносин. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 154–157.

209. Карнаух Б. П. Поняття майна в контексті ст. 1 Протоколу № 1 до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Проблеми законності*. 2016. № 132. С. 205–214.

210. Карпенко М. О., Вартовнік О. М. Право власності у кримінальному провадженні крізь призму практики Європейського суду з прав людини. *Право і суспільство*. 2019. № 6 / 2. С. 150–155.

211. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду. Постанова від 05.02.2020 року справа № 297/616/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87703249> (дата звернення: 11.08.2020).

212. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду. Постанова від 26.02.2020 року справа № 554/10397/16–ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88337181> (дата звернення: 11.08.2020).

213. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду. Постанова від 04.03.2020 року справа № 367/4665/15–ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88187507> (дата звернення: 11.08.2020).

214. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду. Постанова від 01.04.2020 року справа № 372/6055/14–ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88570690> (дата звернення: 11.08.2020).

215. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду. Постанова від 15.04.2020 року справа № 363/4656/16–ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88834260> (дата звернення: 11.08.2020).

216. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду. Постанова від 30.01.2019 року справа № 357/9328/15–ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81013418> (дата звернення: 11.08.2020).

217. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду. Постанова від 12.06.2019 року справа № 487/10128/14–ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85541621> (дата звернення: 11.08.2020).

218. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду. Постанова від 05.12.2018 року справа № 573/1695/16–ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78470201> (дата звернення: 11.08.2020).

219. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду. Постанова від 14.08.2019 року справа № 334/5659/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78470201> (дата звернення: 11.08.2020).

220. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду. Постанова від 04.03.2020 року справа № 211/2131/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88168581> (дата звернення: 11.08.2020).

221. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду. Ухвала від 03.07.2019 року справа № 465/4287/15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83056348> (дата звернення: 11.08.2020).

222. Кізлова О. С. Принцип правомірного і допустимого втручання у право власності в позиціях ЄСПЛ. *Юридична наука і практика: пошук правової гармонії*: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково–практичної конференції «Актуальна юриспруденція» (Київ, 5 жовтня 2017 р.). Київ, 2017. С. 93–96.
223. Кісанов Д. Рецепція інституту речових прав за французьким цивільним кодексом у ЦК України. *Юридична Україна*. 2013. № 6. С. 65–69.
224. Клименко О. М. До дискусії про сутність і зміст права власності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 11. С. 122–127, С. 126.
225. Коваленко Т. О. Практика Європейського суду з прав людини як джерело земельного права України. *Юридична Україна*. 2016. № 11–12. С. 82–88.
226. Кожевникова В. О. Співвідношення правової категорії «обмеження» з іншими правовими категоріями у праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 18–21.
227. Колісник О. В. Удосконалення здійснення судочинства в Україні в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2008. Вип. 474. С. 46–51.
228. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 року / Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 11.08.2020).
229. Кононенко В. П. Звичаєва природа прецедентного характеру рішень Європейського суду з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2009. 19 с.
230. Кононенко В. Рішення Європейського суду з прав людини як прецедент тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод. *Право України*. 2008. № 3. С. 131–134.
231. Константи́й О. В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 1 (137). С. 33–36.

232. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96–ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 11.08.2020).

233. Кот О. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4 (87). С. 127–137.

234. Кретова І. Ю. Концепція автономного тлумачення у практиці Європейського суду з прав людини. *Право і суспільство*. 2015. №4. С. 25–30.

235. Кулагин М. И. Предпринимательство и право: опыт Запада. Москва : Издательство «Дело», 1992. 144 с.

236. Куликова И. П. Право собственности: Вопросы соотношения неприкосновенности и ограничений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Рязань, 2003. 23 с.

237. Кулинич О. П. Поняття цивільно–правового способу захисту права приватної власності на земельні ділянки. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 222–225.

238. Курдиновский В. И. Об ограничениях права собственности на недвижимые имущества по закону. Одесса : Тип. Южнорус. о–ва печ. дела, 1904. 389 с.

239. Курьлѐв С. В. Формы защиты и принудительного осуществления субъективных прав и право на иск. *Труды Иркутского государственного университета. Сер. Юрид.* 1957. № 3. С. 160–165.

240. Куц Г. Застосування норм Європейської конвенції та прецедентної практики Європейського суду з прав людини судами України. *Право України*. 2002. № 2. С. 18–23.

241. Кучеренко І. М. Організаційно–правові форми юридичних осіб приватного права : монографія. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. 328 с.

242. Лаврін О. Захист прав суб'єктів господарювання, його форми та способи. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 11. С. 56–59.

243. Лазар Я. Собственность в буржуазной правовой теории. Москва : Юрид. лит., 1985. 182 с.

244. Лаптев П. А. Российское правосудие и Европейский Суд по правам человека. *Общепризнанные принципы и нормы международного права, международные договоры в практике конституционного правосудия* : материалы Всероссийского совещания (Москва, 24 декабря 2002 г.). Москва, 2004. С. 31–35.

245. Липкина Н. Н. Правовые позиции Европейского суда по правам человека относительно свободы усмотрения государств при осуществлении вмешательства в права и основные свободы : авторефер. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Москва, 2008. 24 с.

246. Ліщина І. Мін'юст робить все можливе, аби рішення Європейського суду з прав людини виконувались якнайшвидше / Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ivan-lischina-minyust-robit-vse-mojlive-abi-rishennya-evropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-vikonuvalis-yaknayshvidshe> (дата звернення: 11.08.2020).

247. Лукашева Е. А. Право, мораль, личность. Москва : Наука, 1986. 264 с.

248. Льошенко О. Імплементация Конвенции про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини в національну правову систему України. *Право України*. 2009. № 6. С. 76–79.

249. Магрело М. Прецедент, який не зобов'язує: деякі аспекти сутності рішень Європейського Суду з прав людини в правовій системі континентального права. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 3. С. 61–67.

250. Майданик Р. А. Пропорційність (співрозмірність) і право власності: доктрина і судова практика. *Право України*. 2016. № 1. С. 41–54.

251. Майданик Р. А. Цивільне право: Загальна частина. Київ : Алерта, 2012. Т. I. 472 с.

252. Майданик Р. Пропорційність (співмірність) і право власності: доктрина і судова практика. *Право власності: європейський досвід та українські реалії* : збірник доповідей і матеріалів Міжнародної конференції (Київ, 22–23 жовтня 2015 р.). Київ, 2015. С. 107–129.

253. Майкут Х. В. До питання нотаріальної форми захисту цивільних прав. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. № 6–1(2). С. 65–68.

254. Майкут Х. В. Обґрунтування втручання у право власності згідно з Першим протоколом до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 47-51.

255. МакБрайд Дж. Принципи, що визначають тлумачення та застосування Європейської конвенції з прав людини. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст. Київ : ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. 960 с.

256. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве. Саратов : Сарат, 1994. 183 с.

257. Манукян В. И. Европейский суд по правам человека: право, прецеденты, комментарии : Научно–практическое пособие. Київ : Істина, 2007. 367 с.

258. Марченко А. А. Судовий прецедент у правовій системі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 202 с.

259. Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права. Москва : Проспект, 2008. 784 с.

260. Мацегорін О. І. Поняття та зміст захисту цивільних прав. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 143–147.

261. Мельник А. С. Основні та доповнюючі джерела українського права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. № 69. С. 67–77.

262. Менюк Д. О. Виключні обставини як новела цивільного процесуального законодавства України. *Правова держава*. 2019. Випуск 30. С. 465–473.

263. Мечетина Т. А. Ограничение права собственности: проблемы публичных и частных интересов : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2003. 182 с.

264. Мінченко О. В. Особливості сучасної інтерпретації категорії «законність». *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 48–52.
265. Мірошниченко О. А. Право власності в розумінні Європейського суду з прав людини (загальна характеристика). *Форум права*. 2013. № 2. С. 371–374.
266. Мічурін Є. О. Межі та обмеження цивільних прав. *Право і Безпека*. 2010. № 3. С. 212–215.
267. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико–правовий аспект) : монографія. Харків : Юрsvіт, 2008. 482 с.
268. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно–правовий аспект) : дис. ... д–ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 464 с.
269. Моніка Карсс–Фріск. Право на власність: питання імплементації ст. 1 Протоколу до Європейської конвенції з прав людини. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст. Київ : ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. 960 с.
270. Навчально–методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». Київ : ВАІТЕ, 2017. 192 с.
271. Некіт К.Г. Захист права власності на нематеріальні активи у практиці Європейського суду з прав людини. *Правові новели*. 2020. № 10. С. 101–107.
272. Нешатаева Т. Н. Уроки судебной практики о правах человека: европейский и российский опыт. Москва : Издательский Дом «Городец», 2007. 320 с.
273. Никитинский В. И., Самощенко И. С. Некоторые проблемы методологии изучения эффективности правовых норм. *Проблемы социологии права*. 1970. №. 1. С. 35–43.
274. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2001. Т. 4. 941 с.
275. Новіков Д. В. Гарантії захисту права власності у практиці європейського суду з прав людини. *Європейські перспективи*. 2016. № 2. С. 92–98.

276. Новіков Д. В. Захист права власності Європейським судом з прав людини: досвід для правової системи та судової практики України дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2018. 211 с.

277. Новіков Д. В. Межі втручання держави у здійснення права власності у практиці Європейського Суду з прав людини. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 3. С. 127–135.

278. Новіков Д. В. Обмеження права власності в практиці Європейського суду з прав людини та у законодавстві України. *Наше право*. 2016. № 2. С. 162-167.

279. Общее учение о праве и государстве. собрание сочинений : в 10 т. / сост. и коммент. Ю. Т. Лисицы. Москва : Рус. кн., 1994. Т. 4. 624 с.

280. Оніщенко Н. Принцип законності: природа та сутність в умовах демократичних змін. *Віче*. 2012. № 12. С. 2–4.

281. Оніщенко Н. Співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права: наукові реалії сьогодення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1 (80). С. 29–36.

282. Осипов Ю. К. Подведомственность юридических дел. Свердловск, 1973. 124 с.

283. Особливості застосування рішень Європейського суду з прав людини при розгляді цивільних справ: навч. посібник / У. Б. Андрусів, О. Б. Верба–Сидор, Ю. В. Верхола та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 404 с.

284. Павлов А. А. Присуждение к исполнению обязанности в натуре как способ защиты гражданских прав в обязательственных правоотношениях : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Санкт–Петербург, 2001. 219 с.

285. Павлова Л. В. Международное право в правовой системе государств. *Белорус. журн. междунар. права и междунар. отношений*. 1999. № 3. С. 3–9.

286. Паліюк В. П. Особливості застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод : навч.–практ. посіб. Миколаїв : Атол, 2003. 130 с.

287. Панасюк О. О. Поняття та класифікація форм захисту авторських прав. *Форум права*. 2013. № 1. С. 758–762.
288. Панькевич Р. В. Критерії правомірного втручання держави у право власності особи з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 212–218.
289. Пархета А. А. Специфіка застосування рішень Європейського суду з прав людини у правовій системі України. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 1. С. 117–133.
290. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології : монографія. Київ : Юридична думка, 2008. 336 с.
291. Пашков А. С. Эффективность правового регулирования и методы ее выявления. *Советское государство и право*. 1965. № 8. С. 3–11.
292. Пашук Т. І. Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2006. 18 с.
293. Підлубна Т. М. Право на захист цивільних прав та інтересів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 20 с.
294. Плавич В. П. Імплементация норм і принципів сучасного міжнародного права у внутрішнє право (порівняльно–правові аспекти). *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. № 60. 2013. С. 20–28.
295. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Харків, 2008. 238 с.
296. Погребняк С. П. Принцип пропорційності в українській юридичній практиці та практиці ЄСПЛ. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини* : зб. наук. ст. міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 вересня 2012 р.). Одеса, 2012. С. 294–310.
297. Позовне провадження: монографія / за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 552 с.
298. Поліщук Л. В. Здійснення права власності за законодавством України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 6. С. 98–103.

299. Попов Ю. Забезпечення виконання зобов'язань: прощання з міфом. *Право України*. 2008. № 12. С. 118–125.
300. Попов Ю. Рішення Європейського суду з прав людини як переконливий прецедент: досвід Англії та України. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 11. С. 49–52.
301. Попов Ю. Суддівське правотворення на прикладі регулювання відносин щодо не укладених угод. *Юридичний радник*. 2005. № 5. С. 34–38.
302. Популярна юридична енциклопедія / В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 528 с.
303. Посикалюк О. О. Захист особистих немайнових прав фізичної особи Європейським судом з прав людини. *Університетські наукові записки*. 2008. № 3. С. 124–128.
304. Притика Ю. Д. Поняття і диференціація способів і захисту цивільних прав та інтересів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2004. № 60–62. С. 16–19.
305. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 року № 3477–IV / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 11.08.2020).
306. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ : Закон України від 15.01.2020 року № 460–IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-20> (дата звернення: 11.08.2020).
307. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020 № 552–IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text> (дата звернення: 11.08.2020).

308. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 року № 4572–VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> (дата звернення: 11.08.2020).

309. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор : Закон України від 14.07.2020 року № 768–IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-20#Text> (дата звернення: 11.08.2020).

310. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 року № 1906–IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 11.08.2020).

311. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 року № 475/97–ВР / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 11.08.2020).

312. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 року № 1861–VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 11.08.2020).

313. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : Указ від 20.05.2015 року № 276/2015 / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> (дата звернення: 11.08.2020).

314. Про судові рішення у цивільній справі : Постанова від 18.12.2009 року № 14 / Верховний Суд України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09> (дата звернення: 11.08.2020).

315. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова від 27.02.2009 року № 1 / Верховний Суд України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09 (дата звернення: 11.08.2020).

316. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 02.06.2016 року № 1402–VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 11.08.2020).

317. Проблемы действия и совершенствования советского гражданского процессуального законодательства: межвузовский сборник научных трудов. Свердловск, 1982. 141 с.

318. Проблемы теории государства и права. Курс лекций / Ф. Н. Фаткуллин. Казань : Казань, 1987. 336 с.

319. Проблемы теории государства и права: учебное пособие / под ред. М.Н. Марченко. Москва : Юристъ, 2001. 656 с.

320. Протокол № 11, який передбачає перебудову контрольного механізму, створеного Конвенцією про захист прав і основних свобод людини від 11.05.1994 року / Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_536 (дата звернення: 11.08.2020).

321. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952 року / Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535 (дата звернення: 11.08.2020).

322. Путраймс І. І. Ефективність імплементації міжнародних стандартів прав людини у законодавство України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2013. 20 с.

323. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків: Право, 1997. 63 с.

324. Рабінович П. М., Панкевич І. М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти): Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина: Серія І. Дослідження та реферати: Вип. 3. Львів : Астрон, 2001. 108 с.

325. Рожкова М. А. К вопросу о понятии «собственность» в Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике Европейского Суда по правам человека. *Журнал российского права*. 2006. №12. С. 58–65.

326. Романюк Я. М. Втручання у право власності з точки зору його відповідності статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: критерії Європейського суду з прав людини та досвід України на окремих прикладах судової практики. *Право України*. 2016. № 1. С. 14–24.

327. Ромащенко І. О. Порядок та форми захисту суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів шляхом зміни та припинення правовідношення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. № 3. Том 1. С. 110–115.

328. Росік Т. В. Роль судової практики в сучасній правотворчості: теоретико–прикладні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2016. 22 с.

329. Сабодаш Р. Б. «Проникнення під корпоративну вуаль» у практиці Європейського суду з прав людини. *Корпоративне право України та європейських країн: питання теорії та практики*: зб. наук. праць за матер. XV Міжнародної наук.–практ. конф. (Івано–Франківськ, 6–7 жовтня 2017 р.). Івано–Франківськ. 2017. С. 200–204.

330. Сабодаш Р. Б. Практика Європейського суду з прав людини як джерело цивільного права України. *Наше право*. 2013. № 9. С. 140–145.

331. Савватеев В. Ю. Гражданско–правовая защита прав участников предпринимательских отношений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Самара, 2007. 170 с.

332. Свердлык Г. А. Защита и самозащита гражданских прав : учеб. пособие / Г. А. Свердлык, Э. Л. Страунинг. Москва : Лекс–Книга, 2002. 208 с.

333. Свириденко Г. В. Правомірна поведінка: вивчення та розгляд у нових реаліях. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 62–65.

334. Селіванов А. О. Конституція. Громадянин. Суд. Професійні та сучасні погляди : монографія. Київ : УАІД «Рада», 2009. 560 с.

335. Сидорець Б. В. Втілення умов правомірності втручання держави у права людини в правовій системі України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 5. С. 59–61.
336. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків : Консум, 2005. 656 с.
337. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка. 1971. Т. 2. 550 с.
338. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970. Т. 1. 799 с.
339. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка. 1976. Т. 7. 723 с.
340. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1977. Т. 8. 927 с.
341. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 4. 840 с.
342. Снісаренко Л. Ю. Захист прав юридичних осіб в контексті конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 5. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1241> (дата звернення: 11.08.2020).
343. Соколова А. А. Право муниципальной собственности и его ограничения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2003. 208 с.
344. Сорока О. О. Деякі питання застосування практики ЄСПЛ (кримінально–правовий аспект). *Право і суспільство*. 2014. № 1.2. С. 267–272.
345. Спасибо–Фатеева И. В. Акционерные общества: корпоративные правоотношения. Харків : Право, 1998. 256 с.
346. Спасибо–Фатеева И. В. Корпоративне управління: актуальні питання історії та сучасності, вітчизняна теорія та практика, зарубіжний досвід. Харків : Право, 2007. 243 с.
347. Старженецкий В. В. Россия и Совет Европы: право собственности. Москва : ОАО «Издательский дом «Городец», 2004. 208 с.

348. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2006, 201 с.
349. Стефанчук Р .О. Цивільно–правовий захист честі, гідності та репутації : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2000. 17 с.
350. Стецюк Л. Л. Самозахист як форма захисту цивільних прав. *Університетські наукові записки*. 2008. № 3. С. 151–158.
351. Судоустрій України: підручник / С. В. Ківалов, Ю. Є. Полянський, М. В. Косюта, В. В. Долежан. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 384 с.
352. Сюсель І. Баланс публічних і приватних інтересів в контексті захисту права на мирне володіння майном у практиці Європейського Суду з прав людини. *Право власності: європейський досвід та українські реалії* : зб. доповідей і матеріалів міжнародної конференції (Київ, 22–23 жовтня 2015 р.). Київ, 2015. С. 159–160.
353. Тлумачний словник української мови / за ред. Д. Г. Гринчишина. Київ : Освіта, 1999. 299 с.
354. Тлумачний словник–мінімуму української мови / відп. за вип. О. М. Єфімов. Київ : Довіра, 1999. 447 с.
355. Тополь Ю. О. Правові системи сучасності: поняття та проблеми класифікації. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 4. С. 27–34.
356. Тотьев К. Ю. Публичный интерес в правовой доктрине и законодательстве. *Государство и право*. 2002. № 9. С. 19–25.
357. У ВСУ підсумували рекомендації щодо захисту права власності // Закон і бізнес. URL: http://zib.com.ua/ua/print/120218-u_verhovnomu_sudi_pidsumovali_rekomendacii_schodo_zahistu_pr.html (дата звернення: 11.08.2020).
358. Философский энциклопедический словарь / ред. С. С. Аверинцев. Москва: Советская энциклопедия, 1989. 815 с.
359. Філософія права: словник / В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панов. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2003. 407 с.

360. Фоков А. П. К вопросу о собственности в гражданском праве : проблемы теории и практики. *Государство и право*. 2003. № 10. С. 123–124.
361. Фулей Т. І. Законність і обґрунтованість судового рішення: коментар до справи «Серявін та інші проти України». *Судова практика*. 2012. № 2 (116). С. 119–122.
362. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково–методичний посібник для суддів. Київ, 2015. 208 с.
363. Харитонов Є. О. Цивільне право України : підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. Київ : Істина, 2003. 776 с.
364. Харченко Г. Г. Доктринальні відмінності права власності : порівняльно–правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2009. №1. С. 158–164.
365. Хоменко М. Ефективність способів захисту цивільних прав та інтересів у практиці Європейського суду. *Юридична Україна*. 2016. № 5–6. С. 45-53.
366. Хорошковська Д. Ю. Роль судової практики в системі джерел права України. *Наукові записки НаУКМА*. 2004. Т. 26: Юридичні науки. С. 91–94.
367. Цвігун Л. А. Принципи тлумачення права Європейським судом з прав людини. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. № 62. С. 529–536.
368. Цивільне право України: загальна частина / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 976 с.
369. Цивільне та торговельне право зарубіжних країн: курс лекцій / укладач З. Д. Калініченко. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 31 с.
370. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 року № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 11.08.2020).
371. Цивільний кодекс Української РСР : Закон Української РСР від 18.07.1963 року № 1540-VI / Верховна Рада Української Радянської

Соціалістичної Республіки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06> (дата звернення: 11.08.2020).

372. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 року № 1618-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 11.08.2020).

373. Циппеліус Р. Юридична методологія. Київ, 2004. 176 с.

374. Чесноков Д. И. Общественный интерес и механизм действия социального закона. *Вопросы философии*. 1966. № 9. С. 5–11.

375. Шатило О. А. Історичний генезис категорії «національний інтерес». *Статистика України*. 2013. № 4. С. 53–57.

376. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ : Реферат, 2007. 848 с.

377. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. Москва : Изд. Бр. Башмаковых, 1914. 483 с.

378. Шимон С. І. Співвідношення понять «майнові права» та «право власності» в національному і міжнародному праві та зарубіжних правових системах. *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 18. Економіка і право*. 2011. № 13. С. 128–137.

379. Шимон С. І. Термінологічні проблеми категорії «майнові права» у світлі ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2015. № 2. С. 188–193.

380. Шишкіна Е. В. Деякі аспекти правової природи рішень Європейського Суду з прав людини. *Право України*. 2005. № 9. С. 102–105.

381. Юрченко О. О. Право на защиту и способы защиты охраняемого законом интереса в гражданском праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Тверь, 2004. 156 с.

382. Яковлев А. А. Втручання у повноваження власника в юриспруденції Європейського Суду з прав людини. *Форум права*. 2008. № 3. С. 556–560.

383. Яковлєв А. А. Міжнародно–правове співробітництво у захисті права власності в системі Ради Європи : дис... канд. юрид. наук : 12.00.11. Харків, 2009. 183 с.

384. Ярема А. Г. Право особи на ефективні засоби судового захисту цивільних прав та інтересів. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2007. Том 20 (59). № 1. С. 195–202.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Іваницький А. М. Правова природа майна юридичних осіб у розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2018. Т. 29(68). № 2. С. 25–29.

2. Іваницький А. М. Справедлива рівновага як критерій правомірності втручання у право власності юридичних осіб в практиці європейського суду з прав людини. *Альманах міжнародного права*. 2018. № 20. С. 33–40.

3. Іваницький А. М. Правомірне втручання у право власності юридичних осіб в практиці Європейського суду з прав людини. *Порівняльно–аналітичне право*. 2018. № 2. С. 79–82.

4. Іваницький А. М. Юридична особа як суб'єкт звернення до Європейського суду з прав людини. *Правова позиція*. 2020. № 2 (27). С. 147–151.

5. Andrii Ivanytskyi, Olena Cherniak. Appeal to the European Court of Human Rights as a form of protection of civil rights. *Visegrad journal on human rights*. 2020. № 2 (Vol. 3). P. 42–48.

6. Іваницький А. Значення практики Європейського суду з прав людини для вдосконалення національного цивільного законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6 (292). С. 24–28.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Іваницький А. Ознаки та зміст правомірності втручання у право власності юридичних осіб за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики* : матеріали міжнародної науково–практичної конференції в 2–х томах (Київ, 18 травня 2018 р.). Київ, 2018. Том 2. С. 31–32.

8. Іваницький А. М. Концепція «майна» юридичних осіб в розумінні статті 1 Першого протоколу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Міжнародне право: de lege praeterita, instante, futura* : матеріали VII Міжнародної науково–практичної конференції (Одеса, 8 грудня 2017 р.). Одеса, 2017. С. 175-178.

9. Іваницький А. М. Правова характеристика захисту власності юридичних осіб в практиці Європейського суду з прав людини. *Актуальні проблеми юридичної науки* : збірник тез Міжнародної наукової конференції «Сімнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 19–20 жовтня 2018 р.). Хмельницький, 2018. Частина друга. С. 43–45.

10. Іваницький А. М. Правова характеристика майна юридичних осіб в практиці Європейського суду з прав людини. *Право: історія, теорія, практика* : матеріали міжнародної науково–практичної конференції (Харків, 22–23 лютого 2018 р.). Херсон, 2018. С. 9 – 13.

11. Іваницький А. М. Способи захисту права власності Європейським судом з прав людини. *Юридична наука в XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень* : тези доповідей міжнародної науково–практичної конференції (Запоріжжя, 8–9 травня 2020 р.). Запоріжжя, 2020. С. 47–50.

12. Іваницький А. М. Врахування «інтересу суспільства» під час дотримання меж правомірного втручання у право власності юридичних осіб в практиці Європейського суду з прав людини. *Актуальні проблеми юридичної науки* : збірник тез Міжнародної науково–практичної конференції «Дев'ятнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 23 жовтня 2020 року). Хмельницький, 2020. С. 160–163.

13. Іваницький А. М. Проблематика виконання пілотних рішень Європейського суду з прав людини. *Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук* : збірник матеріалів IV Міжнародної науково–практичної конференції молодих учених, студентів та аспірантів (Луцьк, 15 грудня 2020 року). Луцьк, 2020. С. 106–108.

**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

вул. Героїв Майдану, буд. 8, м. Хмельницький, 29013. Тел. (038-2) 71-80-00, факс 71-80-82
E-mail: info@univer.km.ua Розрахунковий рахунок № 35428201032328 в Головному управлінні
Державного казначейства України у Хмельницькій області, МФО 815013. Код ЄДРПОУ 14163438

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з науково-педагогічної
діяльності Хмельницького університету
управління та права імені
Леоніда Юзькова

Ірина КОВТУН

2020 р.

А К Т

**про реалізацію результатів наукових досліджень
Іваницького Андрія Мироновича
на тему «ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У
ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ»**

Комісія у складі: голови, декана юридичного факультету, кандидата юридичних наук *Крушинського Сергія Антоновича*, членів комісії: завідувача кафедри цивільного права та процесу, доктора юридичних наук, професора *Гринько Світлани Дмитрівни*, доцента кафедри міжнародного та європейського права, кандидата юридичних наук, доцента *Лозінської Світлани Володимирівни*, стверджує цим актом, що розроблені в ході дисертаційного дослідження Іваницьким Андрієм Мироновичем наукові положення і висновки з теми «Захист права власності юридичних осіб у практиці Європейського суду з прав людини» були детально вивчені колективом кафедр цивільного права та процесу, міжнародного та європейського права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова і реалізовані у навчальному процесі.

Зокрема, дисертантом було надано комісії для ознайомлення перераховані в анотації наукові публікації, які відображають основний зміст дисертаційного дослідження:

1. Іваницький А. М. Правова природа майна юридичних осіб у розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2018. Т. 29(68). № 2. С. 25-29.
2. Іваницький А. М. Справедлива рівновага як критерій правомірності втручання у право власності юридичних осіб в практиці європейського суду з прав людини. *Альманах міжнародного права*. 2018. № 20. С. 33-40.
3. Іваницький А. М. Правомірне втручання у право власності юридичних осіб в практиці Європейського суду з прав людини. *Порівняльно-аналітичне*

право. 2018. № 2. С. 79–82. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).

4. Іваницький А. М. Юридична особа як суб'єкт звернення до Європейського суду з прав людини. *Правова позиція*. 2020. № 2 (27). С. 147-151. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).

5. Andrii Ivanytskyi, Olena Cherniak. Appeal to the European Court of Human Rights as a form of protection of civil rights. *Visegrad journal on human rights*. 2020. № 2 (Vol. 3). P. 42-48. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).

6. Іваницький А. Значення практики Європейського суду з прав людини для вдосконалення національного цивільного законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6 (292). С. 24-28. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).

Матеріали, подані здобувачем, використовуються під час викладання навчальних дисциплін «Розгляд справ Європейським Судом з прав людини», «Міжнародне приватне право», «Цивільне право», для підготовки підручників, навчальних посібників з дисциплін кафедри.

Теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження використовуються у робочих програмах та навчально-методичних матеріалах із навчальних дисциплін «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод», «Міжнародно-правові механізми захисту прав людини» для здобувачів вищої освіти другого освітнього рівня за спеціальністю 081 Право та 262 Правоохоронна діяльність Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова. Включення до наведених матеріалів положень та висновків, які містяться у дисертації, сприяє більш глибокому вивченню навчального матеріалу здобувачами вищої освіти університету, а також виробленню практичних навичок у застосуванні отриманих теоретичних знань в подальшій професійній діяльності.

Голова комісії

декан юридичного факультету,
кандидат юридичних наук

С.А. Крушинський

Члени комісії

завідувач кафедри
цивільного права та процесу,
доктор юридичних наук, професор

С.Д. Гринько

доцент кафедри міжнародного та
європейського права,
кандидат юридичних наук, доцент

С.В. Лозінська

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

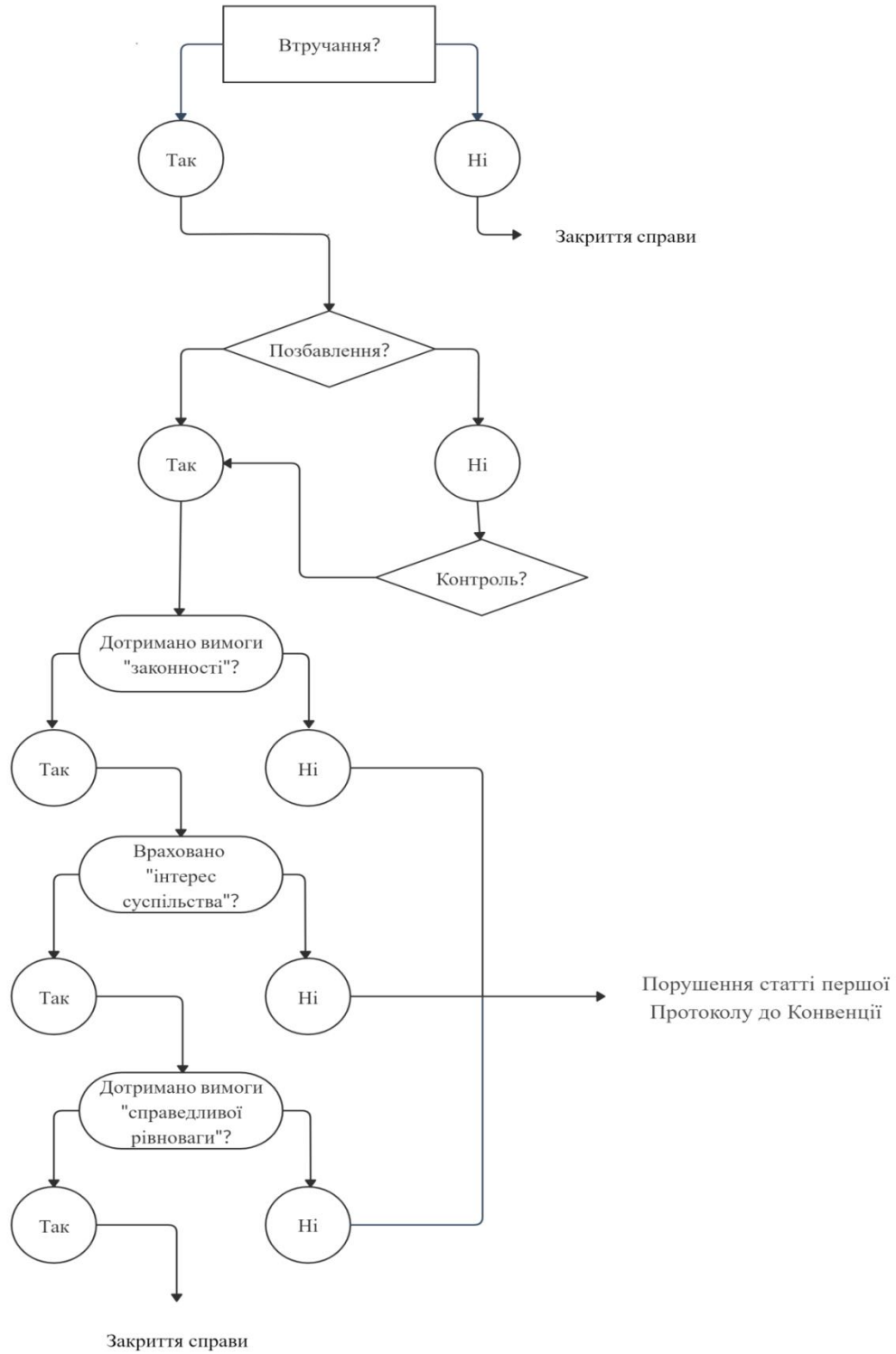
Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

ДОДАТОК В

ОПИС АЛГОРИТМУ ДОСЛІДЖЕННЯ СУДОМ
ПОТЕНЦІЙНОГО ПОРУШЕННЯ
СТАТТІ ПЕРШОЇ ПРОТОКОЛУ ДО КОНВЕНЦІЇ

ДОДАТОК Г

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту цивільних прав Європейським судом з прав людини»**1. Обґрунтування необхідності прийняття законопроєкту**

Згідно із положеннями Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 року (далі – Конвенція) та практику Європейського суду з прав людини (далі – Суд) як джерело права. Тобто вказані елементи повинні розглядатись комплексно, як «живий інструмент», нерозривно один від одного. Водночас у положеннях Цивільного кодексу України вказане питання щодо застосування практики Суду одночасно із положеннями Конвенції залишилось не врегульованим. Проте, беручи до увагу закріплення на національному рівні примату міжнародного права над національним, зокрема у Конституції України, варто врегулювати питання щодо необхідності застосування вказаних норм Конвенції та усталеної судової практики Суду нерозривно в аспекті цивільних правовідносин.

Відповідно до норм національного цивільного законодавства України, Суду як самостійного суб'єкта захисту цивільних прав індивідів не приділено значної уваги, що, як наслідок, створює прогалину щодо вказаного практичного питання. Зокрема, відповідно до усталеної судової практики вказаного міжнародного судового органу, Суд здійснює захист порушених цивільних прав особи, які викладені у Конвенції та/або протоколах до неї, за умови, у порядку та в спосіб, визначених в цій Конвенції. Ніхто не має права перешкоджати здійсненню такого права. Способами захисту цивільних прав Судом можуть бути визнання цивільного права порушеним та/або справедлива сатисфакція. Практика Суду визнається засобом захисту цивільних прав.

Також, положення Конвенції оперують поняттям «неурядова організація» та, ґрунтуючись на усталеній судовій практиці Суду, можна прийти до твердження, що змістове насичення вказаного поняття, відповідно до національного правового еквіваленту, окреслюється юридично особою приватного права, завдання та мета створення якої не пов'язані з державним, публічним управлінням, також вона не здійснює функції державної влади, державного управління, публічного управління або їхню частину. Проте знову ж таки вказані відмінності в поняттях не врегульовані в національному законодавстві, зважаючи на це, необхідно на законодавчому рівні, у Цивільному кодексі України, надати визначення поняттю «неурядова організація».

Концепція «майна» в усталеній судовій практиці Суду займає чільне місце, зважаючи на максимальну автономність вказаного явища, що дозволяє об'єднати в собі різнопланову характеристику такого поняття (економічна цінність, реальність та суб'єктна належність). Проте, якщо усталена судова практика стосується юридичних осіб (господарського товариства), Суд окремо виділяє ефективність користування такого майна, яка виникає лише щодо майна юридичної особи. Тому необхідно в національному цивільному законодавстві України врегулювати вказану особливість.

Також варто зазначити, що право власності індивідів на рівні національного законодавства України є непорушним, однак під час здійснення своїх прав власник зобов'язаний дотримуватися моральних засад суспільства і не може використовувати своє право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі, а також усвідомлювати, що власність, перш за все, зобов'язує (ст. ст. 13 та 41 Конституції України). Якщо звернутись до цивільного законодавства, яке регулює питання втручання держави у право власності особи, то варто зазначити, що держава не втручається у здійснення власником права власності, проте діяльність власника може бути обмежена чи припинена або власника може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб лише у випадках і в порядку, встановлених законом. Законодавчо встановлені

вимоги щодо здійснення права власності кореспондуються з закріпленим у Конституції та ЦК України принципом «власність зобов'язує», у системному зв'язку з яким вказують на те, що власник є зобов'язаним суб'єктом, а тому це право не є абсолютне та це не означає, що ніхто і ніколи не може його обмежити.

Суд у своїй усталеній судовій практиці сформував чіткі вимоги (критерії), які ставляться до втручання держави у право власності індивіда, щоб таке визнавалась як правомірне: законності, врахування інтересу суспільства та справедливої рівноваги. Водночас таке втручання визначається Судом лише як обмеження у здійсненні індивідом свого права власності, якщо такі вимоги не були дотримані під час втручання з боку держави, останні Судом визнаються як протиправні та націлені на позбавлення права власності. Вказане положення, окрім іншого, підлягає закріпленню на рівні національного цивільного законодавства України, з метою уникнення свавільного втручання в таке право власності з боку держави, державних органів, дотримання принципу «стримування і противаг».

Щодо Цивільного процесуального кодексу України, то варто зазначити, що у ст. 423 вказаного акта зазначено вичерпний перелік підстав для перегляду національних судових рішень у зв'язку з виключними обставинами, зокрема встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення цієї справи судом. Тобто під вказану норму також підпадає рішення Суду, зважаючи на квазіпрецедентний характер таких рішень Суду та беручи до уваги, що практика Суду повинна застосовуватись національними судами як джерело права, не врегульовано можливість посилення особою, яка не була учасником справи щодо якої Судом встановлення порушення Україною міжнародних зобов'язань, на вказані обставини та правові висновки, які зазначені в такому рішенні Суду. Вказане залишається цілком дискусійним питанням зважаючи на відсутність у законодавстві урегульованості цієї можливості. Беручи до уваги, вказаний Проект вирішує зазначену проблему.

Пілотне рішення Суду є особливим видом рішень по суті спору, що констатує наявність непоодинокі, системної та структурної проблеми в національному законодавстві та необхідності впровадження конкретних реформ у законодавстві та адміністративній практиці, щоб погодити таке законодавство та практику з правовими позиціями Суду. Ухвалення таких пілотних рішень Судом здатне привернути увагу держав до системних проблем національного законодавства, що стають основною причиною подання великого масиву однотипних скарг. Щодо України Суд станом на сьогодні, ухвалив дев'ять пілотних рішень у різних сферах. Проте, якщо звернутись до положень профільного Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», у ньому відсутні норми щодо пілотних рішень загалом та щодо контролю за їх виконанням зокрема. Вказаний Проект надає пілотному рішенню особливого статусу в системі виконання рішень Суду на національному рівні та наділяє таке рішення квазі-законодавчою ініціативою щодо зміни та погодження національного законодавства України з таким пілотним рішенням.

2. Мета, завдання та основні положення законопроекту

Мета законопроекту полягає в забезпеченні захисту цивільних прав індивіда в Україні шляхом ефективного виконання та впровадження Суду в національне цивільне законодавство України.

Завданнями проекту є також створення законодавчої основи для запровадження ефективного захисту цивільних прав індивіда, надання рішенням Суду більшої джерельної значущості тощо.

3. Місце Закону в системі чинного законодавства

У вказаній сфері правового регулювання чинний Цивільний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України та Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Реалізація запропонованого проєкту потребує внесення змін до вищезазначених нормативно–правових актів.

4. Фінансово–економічне обґрунтування

Реалізація положень законопроекту в разі його прийняття не призведе до додаткових видатків з Державного бюджету України.

5. Прогноз соціально–економічних, правових та інших наслідків прийняття Закону

Реалізація проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту цивільних прав Європейським судом з прав людини» сприятиме підвищенню ефективно захисту, відновленню порушених цивільних прав на національному рівні, перешкоджатиме свавільному втручанню державних органів у право власності як цивільне право індивідів, сприятиме реалізації прав і основоположних свобод індивідів в Україні.

У зв'язку з цим, позитивним моментом стане також і зменшення кількості звернень до Суду та поліпшення соціально–правового стану країни, підвищення рівня авторитету України серед держав–членів Європейського співтовариства.

Кабінет Міністрів України

ПРОЄКТ**Закон України****«Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту цивільних прав
Європейським судом з прав людини»**

З метою удосконалення норм національного цивільного законодавства України та інших законодавчих актів щодо закріплення результатів діяльності Європейського суду з прав людини у сфері захисту цивільних прав, Верховна Рада України

п о с т а н о в л я є:

I. Внести до Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року № 435–IV (Відомості Верховної Ради України, 2003, №№ 40–44, ст.356) такі зміни:

1. У статтю 10:

1) частину першу статі викласти в такій редакції:

«1. Чинний міжнародний договір, який регулює цивільні відносини, згода на обов’язковість якого надана Верховною Радою України та усталена практика міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною та яка має право здійснювати тлумачення застосування положень такого міжнародного договору, є частиною національного цивільного законодавства України.»

2. Додати нову статтю 15–1:

1) Статтю викласти в такій редакції:

«Стаття 15–1. Захист цивільних прав Європейським судом з прав людини

1. Європейський суд з прав людини здійснює захист порушених цивільних прав особи, які викладені в Конвенції про захист прав людини і

основоположних свобод та/або протоколах до неї, за умови, у порядку та в спосіб, визначених у цій Конвенції. Ніхто не має права перешкоджати здійсненню такого права.

2. Способами захисту цивільних прав Європейським судом з прав людини можуть бути визнання цивільного права порушеним та/або справедлива сатисфакція.

3. Практика Європейського суду з прав людини є засобом захисту цивільних прав.»

3. У статтю 81:

1) доповнити статтю частиною п'ятою такого змісту:

«5. Неурядовою організацією є юридична особа приватного права, завдання та мета створення якої не пов'язані з державним, публічним управлінням, не здійснює функції державної влади, державного управління, публічного управління або їхню частину.»

4. У статтю 115:

1) доповнити статтю частиною третьою такого змісту:

«3. У будь-якому разі майно господарського товариства повинно мати економічну цінність, суб'єктну належність та бути реальним і ефективним у користуванні.»

5. У статтю 319:

1) частину шосту статі викласти в такій редакції:

«6. Втручання держави можливе лише як обмеження здійснення власником свого права власності та за умови дотримання меж правомірного втручання – законності, врахування інтересу суспільства та справедливої рівноваги.»

II. Внести до Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 року № 1618–IV (Відомості Верховної Ради, 2004, № 40–41, 42, ст. 492) такі зміни:

1. У статтю 423:

1) пункт 2 частини третьої статті викласти в такій редакції:

«2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань за подібних правовідносин та здійснення посилення заявником на такий акт цієї міжнародної судової установи, який може бути застосований до спірних правовідносин у судовому рішенні, щодо якого заявник просить здійснити перегляд та зазначення ним спільних подібних правовідносин вказаного судового рішення з таким актом міжнародної судової установи;»

III. Внести до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477–IV (Відомості Верховної Ради України, 2006, N 30, ст.260) такі зміни:

1. Додати нову статтю 15–1:

1) Статтю викласти в такій редакції:

«Стаття 15–1. Виконання пілотного рішення Суду

1. Пілотне рішення Суду, яке винесене проти України та констатує системний та/або постійний характер проблем у національному законодавстві та/або адміністративній практиці (далі – Пілотне Рішення), виконується відповідно до вимог цього Закону з врахуванням особливостей, передбачених цією статтею.

2. Орган представництва протягом десяти днів від дня одержання повідомлення про набуття Пілотного Рішення статусу остаточного готує на підставі вказаного Пілотного Рішення висновок, який повинен містити інформацію, встановлену пунктами «а», «б», «в», «г», «д» та «е» частини

другої статті 14 цього Закону, а також статус виконання Рішень, які були об'єднані в межах прийняття Пілотного Рішення (якщо такі були об'єднані). Орган представництва вказаний висновок після закінчення строку на його підготовку негайно надсилає Прем'єр-міністру України.

3. Прем'єр-міністр України протягом десяти днів з моменту отримання висновку від Органу представництва має право змінити або доповнити вказаний висновок. Опісля закінчення вказаного строку Прем'єр-міністр України від імені Кабінету Міністрів України вносить відповідний висновок та законопроект щодо внесення змін до чинного законодавства, сформований на основі такого висновку, до розгляду на найближче пленарне засідання Верховної Ради України.

4. Прем'єр-міністр України особисто відповідальний за належне та вчасне виконання Пілотного Рішення.

5. Орган представництва щомісячно з моменту надсилання висновку готує та надсилає до Прем'єр-міністра України звіт щодо виконання Пілотного Рішення.»

IV. Прикінцеві положення:

Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

Голова Верховної Ради України